

Teologi på Aarhus Universitet kunne i 2017 fejre sit 75-års jubilæum. Det var anledningen til, at hver enkelt af de teologiske fag gjorde status i en række artikler, der både så tilbage på det trekvarte århundrede, der var gået, og frem mod de kommende år. I alle artiklerne fra de i alt seks fag – Gammel Testamente, Ny Testamente, Kirkehistorie, Dogmatik med Missionsteologi og Økumenisk teologi, Etik og Religionsfilosofi samt Praktisk Teologi – stillede fagets forskere sig to grundlæggende spørgsmål: Hvad har kendetegnet vort fag og dermed Aarhusteologien i denne periode? Og hvad vil præge det i fremtiden?

Det er disse artikler – som hidtil kun har foreligget i digital form på Teologis hjemmeside – der har været afsæt for „Teologi i Aarhus – mellem fortid og fremtid“. I bogen er de revideret, udbygget og afrundet, så de til sammen giver et billede af, både hvad Aarhusteologien har været, hvad den er, og hvad den fremover vil være. Dermed bidrager de til at forklare, hvorfor Aarhusteologien har været og fortsat er et stærkt brand!

Bogen bringer først en indledning om faget og studiet som helhed, der søger at indkredse, hvad der er det særlige ved den udformning, som teologien har fået ved Aarhus Universitet. Derefter følger de i alt tolv artikler om de enkelte teologiske fag, der føjer yderligere facetter og detaljer til bogens portræt af Aarhusteologien.

AARHUS UNIVERSITET

Institut for Kultur og Samfund

Afdeling for Teologi

2020

Teologi i Aarhus – mellem fortid og fremtid Redigeret af Per Ingesman, Simon Balle, René Falkenberg og Ulrik Nissen

Teologi i Aarhus

– mellem fortid og fremtid

Redigeret af Per Ingesman, Simon Balle, René Falkenberg og Ulrik Nissen

Teologi i Aarhus

– mellem fortid og fremtid

Redigeret af Per Ingesman,
Simon Balle, René Falkenberg og Ulrik Nissen

Institut for Kultur og Samfund
Afdeling for Teologi
Aarhus Universitet
2020

Teologi i Aarhus – mellem fortid og fremtid
© Afdeling for Teologi og forfatterne
Omslag, tilrettelægning og sats: Narayana Press, Gylling
Omslagsfoto: Indgangsparti til Teologis og
Religionsvidenskabs bygninger i Nobelparken
Foto: Per Ingesman
Bogen er sat med Janson
Trykt på 115g Arctic Volume White
Tryk: Narayana Press, Gylling
Printed in Denmark 2020
ISBN 978-87-993982-1-8

Denne bog er beskyttet i medfør af gældende dansk lov om ophavsret. Kopiering til undervisningsbrug må kun ske efter aftale med Copydan Tekst & Node.

Afdeling for Teologi
Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous vej 3
8000 Aarhus C
Tlf. 87162817

Indhold

Indledning 5

Af Per Ingesman og Ulrik Nissen

GAMMEL TESTAMENTE

Gammel Testamente – de første 75 år 19

Af Hans Fjergen Lundager Jensen

Gammel Testamente – de næste 75 år 29

Af Hans Fjergen Lundager Jensen

NY TESTAMENTE

Ny Testamente før og nu 41

Af Kasper Bro Larsen og René Falkenberg

Fremtidsperspektiver for Ny Testamente 47

Af Eve-Marie Becker og René Falkenberg

KIRKEHISTORIE

Kirkehistorie – igennem 75 år 55

Af Carsten Bach-Nielsen, Jakob Engberg, Per Ingesman og Nils Arne Pedersen

Kirkehistorie – fremtidens udfordringer 67

Af Per Ingesman

DOGMATIK MED MISSIONS- TEOLOGI OG ØKUMENISK TEOLOGI

Dogmatik med Missionsteologi og økumenisk teologi – igennem
trekvarter århundrede 79

*Af Bo Kristian Holm, Else Marie Wiberg Pedersen (red.),
Anders-Christian Jacobsen og Peter Lodberg*

Dogmatikkens, missionsteologiens, den økumeniske teologis og diakoniens fremtid 91

Af Bo Kristian Holm (red.), Else Marie Wiberg Pedersen, Anders-Christian Jacobsen, Peter Lodberg og Jakob Egeris Thorsen

ETIK OG RELIGIONSFILOSOFI

Etik og religionsfilosofi i tilbageblik 105

Af Svend Andersen

Etik og religionsfilosofi i de kommende år 117

Redigeret af Claudia Welz og Ulrik Nissen

PRAKTISK TEOLOGI

Praktisk teologi i Aarhus – fra liturgihistorie til praksisteori 129

Af Kirstine Helboe Johansen

Praktisk teologi om 75 år 137

Af Ulla Schmidt

Indledning

Af Per Ingesman og Ulrik Nissen

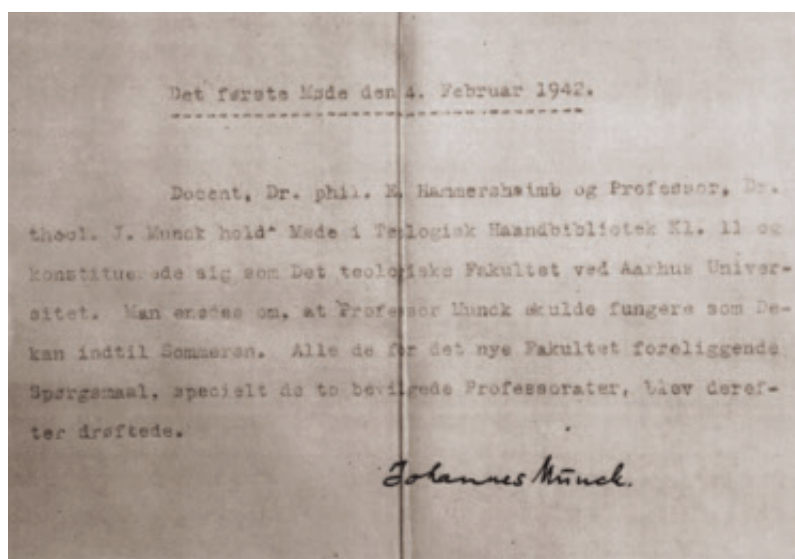
Den 4. februar 1942 holdt docent Erling Hammershaimb og professor Johannes Munck møde i det daværende “Teologisk Haandbibliotek”. Her konstituerede de sig som Det teologiske Fakultet ved Aarhus Universitet, hvorpå de drøftede alle “de for det nye Fakultet foreliggende Spørgsmaal” (fig. 1). Siden da er der sket meget. Teologi er i dag en afdeling under Institut for Kultur og Samfund på Faculty of Arts ved Aarhus Universitet. Vi er i denne nye sammenhæng fortsat et stærkt fagmiljø, for det er ikke uden en vis stolthed, vi noterer os, at vi i disse år gentagne gange har været placeret som det teologiske studiemiljø i Skandinavien, der rangerer højest på det førende QS World University Rankings.

I 2017 markerede vi vores 75-års jubilæum. Det gjorde vi på en række forskellige måder. En af markeringerne var, at vi i vores elektroniske nyhedsbrev bragte artikler fra vores faglige kerneområder, fra de enkelte teologiske fag eller discipliner, hvor vi både så tilbage på de 75 år, der var gået og frem mod de kommende år. Alle artiklerne stillede sig de grundlæggende spørgsmål: Hvad har kendetegnet vore fag og dermed Aarhusteologien i denne periode? Og hvad vil præge dem i fremtiden?

Vi har i denne udgivelse samlet disse artikler i en redigeret udgave. Fagene indgår i denne rækkefølge: Gammel Testamente, Ny Testamente, Kirkehistorie, Dogmatik med Missionsteologi og Økumenisk teologi, Etik og Religionsfilosofi samt Praktisk Teologi. De senere år er Diakoni stødt til som et nyt fagområde med egen kandidatuddannelse. Dette fag indgår her i beskrivelsen af Dogmatik med Missionsteologi og Økumenisk teologi.

For hvert af fagene ser vi for det første tilbage på det forgangne trekvarte århundrede (eller så langt det giver mening) og så langt frem, som det er muligt. Hermed ønsker vi også at tegne et portræt af teologi i Aarhus. Aarhusteologien har været og er et stærkt *brand* kendetegnet af mar-

Fig. 1. Professor i Ny Testamente Johannes Munck blev den første dekan for Det teologiske Fakultet i Aarhus. Her ses hans underskrift på det referat af det konstituerende møde i fakultetet, der udfærdigedes den 4. februar 1942. Munck fungerede som dekan, indtil han året efter blev valgt til rektor for Aarhus Universitet.

kante forskerprofiler (fig. 2). Dem har vi gerne villet hædre i forbindelse med vores jubilæum. Samtidigt er vores fag i en stærk udvikling, der mere end antyder, at vi også fremover vil stå som et stærkt fagligt miljø. Vi håber, at denne udgivelse kan være med til at give et billede af, både hvad Aarhusteologien har været, hvad den er, og hvad den fremover vil være.

Inden redegørelsen for de enkelte teologiske fag skal vi i denne indledning tegne et billede af teologien som helhed, hvori vi kort gør rede for fagets og studiets udvikling siden 1942, samtidig med at vi forsøger at indkredse, hvad der er det særlige ved den udformning, som teologien har fået ved Aarhus Universitet. For teologien i Aarhus har ikke mindst engagementet i offentligheden, både kulturelt og samfundsmæssigt, spillet en stor rolle – man behøver bare at nævne K.E. Løgstrup og hans betydning for dansk litteratur- og kulturdebat som eksempel. For at dække bredden i den aarhusianske teologi vil vi i det følgende – inspireret af den amerikanske teolog David Tracy – sætte fokus på teologiens plads i og betydning for universitetet, kirken, samfundet og kulturen.

Teologi på universitetet

Helt fra tilblivelsen af de europæiske universiteter i 1100- og 1200-tallet spillede teologi, sammen med jura og medicin, en hovedrolle blandt universitetets fag. På daværende tidspunkt var det den systematiske teologi, som var central, og kulminationen var Thomas Aquinas' *Summa*

teologica, der sammenfattede al teologisk og filosofisk viden i et storslået system. Da humanisterne i 1400-tallet kom med slagordet *ad fontes* ("til kilderne"), blev den systematiske teologi skudt til side til fordel for eksegesen, og det blev et krav, at Skriften skulle læses på originalsprogene, hebraisk for Gammel Testaments og græsk for Ny Testaments vedkommende. Den humanistiske indsats blev ført videre af den protestantiske reformation i 1500-tallet, som førte til en gennemgribende reform af universitetet og dets teologistudium. Af betydning, også i en dansk sammenhæng, var ikke mindst, at Martin Luthers nære ven og medarbejder, Philipp Melanchthon, etablerede et uddannelsesprogram, der kombinerede humanismens og reformationens grundlæggende projekter. Det var ikke mindst hans skyld, at latin og klassikerlæsning blev en forudsætning for, at man kunne gå på universitetet og læse Bibelen på hebraisk og græsk.

I Danmark blev den nye måde at bedrive teologi på indført, da man efter reformationen reorganiserede det middelalderlige Københavns Universitet. Koblingen mellem universitet og kirke blev understreget af, at det siden omkring år 1600 var obligatorisk at have taget eksamen i teologi ved universitetet for at kunne få et kirkeligt embede.

Mens Københavns Universitet har mere end 500 år på bagen, har Aarhus Universitet en noget kortere historie, der begyndte med etableringen af "Universitetsundervisningen i Jylland" i lejede lokaler i 1928. I 1930'erne begyndte opførelsen af universitetsbygninger og studenterkollegier, og i 1946 kunne man indvie den nuværende hovedbygning. På dette tidspunkt omfattede Aarhus Universitet (som navnet nu var) fire fakulteter: det humanistiske, det lægevidenskabelige, det økonomisk-juridiske og det teologiske; senere, i 1954, etableredes også et naturvidenskabeligt fakultet.

Det teologiske Fakultet, der oprindeligt havde fire professorater, voksede op gennem 1960'erne og 1970'erne, både i antal professorer og lektorer og i antallet af studerende. I 1956 etableredes på fakultetet faget kristendomskundskab, som var beregnet på at uddanne gymnasielærere i religion, og som derfor fulgte en humanistisk studieordning. Efter at faget religionshistorie i 1984 var overført fra Det humanistiske til Det teologiske Fakultet, smeltede de to fag gradvis sammen til ét, religionsvidenskab. Afdelingen for Religionsvidenskab voksede med tiden til den største i landet, med samme antal studerende som teologi.

Da Det teologiske Fakultet i 2011 blev lagt sammen med Det humanistiske Fakultet og Danmarks Pædagogiske Universitetsskole til et nyt

fakultet ved navn Arts, indgik både teologi og religionsvidenskab sammen med en række andre fag i Institut for Kultur og Samfund (fig. 3). Det betød et farvel til en selvstændig fakultetsstatus, som potentielt rummede en fare for mindre synlighed i offentligheden og en uklarhed – måske især inden for kirkelige miljøer – om teologiens status i Aarhus. Udviklingen siden 2011 har dog formået at gøre alle bekymringer til skamme, og den har i realiteten betydet, at teologien ved Aarhus Universitet på mange områder står stærkere end nogensinde – hvad den indledningsvis nævnte placering i internationale ranking-undersøgelser viser.

De positive effekter af fakultetssammenlægningen i 2011 kan bedst illustreres ved at se på, hvorledes de vekslende institutionelle forhold igennem teologiens historie har præget såvel forskningen som uddannelsen i faget.

Det er et særtræk for de lande, der fulgte den tyske reformations model for teologiens placering, at uddannelsen af præster har fundet sted på universiteter, hvor den i andre lande ofte finder sted på særlige præsteseminarier. Det fik især betydning, da universiteterne i 1800-tallet gennemgik en formidabel videnskabelig revolution, hvori det ofte var de nye naturvidenskaber, der tegnede billedet. De rejste også spørgsmålet, om teologi overhovedet var en videnskab, der hørte hjemme på universitetet.

Som svar gjorde den tyske protestantiske teolog og filosof Friedrich Schleiermacher i begyndelsen af 1800-tallet opmærksom på, at hvis teologien skal have hjemsted på universitetet, må den bedrives med de samme videnskabelige metoder af eksegetisk, historisk og filosofisk art, som anvendes af de med teologien beslægtede, såkaldte 'åndsvideenskaber' (i modsætning til naturvidenskaber) (fig. 4). I den tyske – og også i den danske – protestantiske tradition har dette synspunkt lige siden udgjort det faste fundament under teologien som universitært fag, og det er også det, der udgør det vigtigste forsvar for dens hjemstedsret på universitetet. Men hvor står vi så i dag? Hvor befinder videnskabsfaget teologi sig? Og hvilke relationer har det til de andre fag på universitetet?

Det kan først være værd at gøre opmærksom på, at man grundlæggende opretholder skellet mellem en 'teoretisk' uddannelse som teolog, der gives på universitetet, og en efterfølgende, 'praktisk' uddannelse, der kvalificerer til at varetage et præsteembede i folkekirken, og som gives på Pastorseminariet. Teologi er mere end en præsteuddannelse – det kan man stadigvæk anføre over for påstanden om det modsatte – selv om der selvfølgelig fortsat er en snæver kobling mellem universitetsteologien og folkekirken. Det kommer vi tilbage til.

Fig. 2. Nytestamentleren Johannes Munck var en af de markante forskerprofiler, der har været med til at tegne et billede af Aarbusteologien som et særligt og stærkt brand. Andre var kirkehistorikeren P.G. Lindhardt og de systematiske teologer K.E. Løgstrup, Regin Prenter og Johannes Sløk. I sin bog "Årbusteologerne" fra 1995 kalder Svend Bjerg disse fire for "den store generation i det 20. århundredes danske teologi".

Som fag på universitetet er det naturligt, at teologi indgår i relationer med beslægtede videnskaber, som man i dag nok vil kalde 'kulturvidenskaber' og ikke åndsvidenskaber. Det understreges af, at faget ved Aarhus Universitet nu er placeret på Institut for Kultur og Samfund. Men også dengang teologi havde sit eget fakultet, stod det ikke for sig selv, idet det forholdsvist tidligt fik en partner i form af det humanistiske fag religionsvidenskab, som nævnt ovenfor. Hvor dette fag i princippet beskæftiger sig med kulturfænomenet religion i alle dets udtryksformer og manifestationer igennem menneskehedens historie fra en fjern stenalderfortid til i dag, beskæftiger teologi sig med én bestemt religion, kristendommen. Det gav basis for et frugtbart, men også gensidigt udfordrende fagligt fællesskab.

Fakultetssammenlægningen i 2011 åbnede for nye faglige samarbejdsmuligheder, som såvel teologi som religionsvidenskab har forstået at udnytte på bedste vis. For teologis vedkommende er konkrete samarbejdsrelationer og -projekter først og fremmest indledt med klassiske studier og historie, men også med antropologi, idehistorie og filosofi. I disse har det ofte vist sig, at teologi har haft lige så meget at give til disse andre fag, som det har modtaget fra dem.

Uden at der er rokket ved Schleiermachers grundlæggende forståelse af, hvad der kendetegner teologien som videnskab, har de ændrede institutionelle tilhørsforhold på Aarhus Universitet præciseret, hvilken slags videnskab teologi blandt andet er. Man kunne kalde den en 'menneskevidenskab', en humanvidenskab, for så vidt som den ikke beskæftiger sig med Gud, men med menneskers tro på Gud. At kalde den en kulturvidenskab, er imidlertid mere præcist, eftersom et centralt objekt for teologien er, hvordan menneskers tro på Gud har været kulturskabende: Den kristne religion har været en drivende kraft i den historiske udvikling af kultur og samfund i både et dansk, et europæisk og et globalt perspektiv.

Fig. 3. Teologi på Aarhus Universitet har rent lokalemæssigt flyttet sig i takt med ændringerne i fagets institutionelle status. Da det var et selvstændigt fakultet, var det først placeret i universitetets hovedbygning, hvorfra det i år 2000 flyttede til det gamle Ortopædisk Hospital, som blev ombygget, moderniseret og udvidet til brug for teologi. I dag, hvor teologi er en afdeling under Institut for Kultur og Samfund, befinder det sig sammen med en lang række af instituttets andre afdelinger i Nobelparken. Her deler teologi en tvillingebygning sammen med sin gamle makker, religionsvidenskab. (Foto: Per Ingesman).

Teologiens forpligtelse på kirken

Ligesom Schleiermacher i sin betoning af teologiens lighed med andre videnskabelige områder på universitetet fremhævede teologiens plads på universitetet, gjorde han ligeledes gældende, at teologi er en positiv videnskab. Herved forstod han særligt to ting: For det første er teologien et samlet hele, hvis enkelte dele er bundet sammen af det fælles forhold til kristendommen. For det andet forstod han teologien som en videnskab, der skal drives for at løse en opgave – for teologiens vedkommende at lede kirken. Schleiermacher drog her en parallel mellem teologien og andre positive videnskaber, såsom jura og lægevidenskab. Denne forståelse af teologien kom særligt til udtryk i hans skrift fra 1811 om det teologiske studium, *Kurze Darstellung des theologischen Studiums*. Dette skrift var baseret på indledningsforelæsninger til de nye teologistude-

rende for at give dem en samlet introduktion til teologi som akademisk studium. Han skelnede her imellem teologiens tre hovedområder: den filosofiske teologi (som han forstod som teologiens rod), den historiske teologi (som han anså for kroppen i teologien) og den praktiske teologi (som han opfattede som teologiens krone). For Schleiermacher var den praktiske teologi altså teologiens sigte. Det var her, teologiens forskellige discipliner blev bundet sammen til det, der var teologiens overordnede opgave, at lede kirken.

I det 20. århundrede møder vi også den kirkelige orientering af teologien meget markant hos Karl Barth, der ofte fremhæves for det udsagn, at vi bedriver teologi, fordi der skal prædikkes i kirken på søndag. Det er en forståelse af teologien, der giver den en grundorientering, der har udspring i både dens afsæt og dens sigte. Blandt de såkaldt store Aarhusteologer var det ikke mindst Regin Prenter, der gjorde denne grundforståelse af teologien gældende, som han blandt andet udfoldede i bogen *Kirken og teologien*. Bogen udkom i 1987, men er en samling af forelæsninger holdt 25 år tidligere. Prenter giver bogen undertitlen “Theologisk encyklopædi – et forsøg”, hvorved han indplacerer sin forståelse i den diskussion, som vi kender fra Schleiermacher. I begyndelsen af det 19. århundrede var tanken om en teologisk encyklopædi som introduktion til studiet et udtryk for herigennem at reflektere over, hvad der var en overordnet helhed og sammenhæng mellem teologiens discipliner. Prenter lægger sig i forlængelse heraf, når han blandt andet taler om “Kirken i teologien”, hvor han reflekterer over kirkens betydning for teologiens grunddiscipliner, og “Teologien i kirken”, hvor han udfolder teologiens betydning for kirken. Ligesom Schleiermacher fremhæver også Prenter vigtigheden af den praktiske teologi. For Prenter er det dog primært den praktiske teologis sammenhæng med gudstjenesten, der giver den en “eminent betydning” for de andre teologiske fag.

Denne forpligtelse på kirken gælder for teologien i forhold til kirken i bred forstand – dvs. i forhold til alle de kirkelige retninger og trosamfund, der har udspring i kristendommen. Denne bredere kirkelige forpligtelse følger af, at studiet af teologi i Danmark ikke er konfessionelt. Det er en af teologiens vigtigste opgaver at tilvejebringe den videnskabelige og kritiske gennemtænkning af kristendommens historie, tro og nutidige praksis med både det konstruktive og kritiske sigte. Ikke mindst i kraft af den systematiske teologi er teologien forpligtet på en reformulering af sin egen tradition, hvorigennem den til stadighed

viderefører en kritisk besindelse på, hvordan vi meningsfuldt kan tale om kristendom i dag. Teologi er i denne forstand ‘tale om Gud’ og en bestræbelse på at gøre denne tale gældende som en livstydning i dag. Teologiens videnskabelige bidrag til en reformulering af kristendommen i lyset af nye indsigter og udfordringer betyder, at teologien også kan kaste et kritisk lys på spørgsmål, der måske hidtil ikke har været den fornødne opmærksomhed på.

At teologi findes som fag på universitetet, hænger naturligvis sammen med, at faget er nødvendigt, eftersom teologiuddannelsen er adgangsbilletten til præsteembeder i Den danske Folkekirke. Teologis forpligtelse over for Folkekirken er centralt i uddannelsesbekendtgørelsen og ligger som en vigtig del i opbygningen af vores studieordninger og i tilrettelæggelsen af pensum i flere af de bærende teologiske fag.

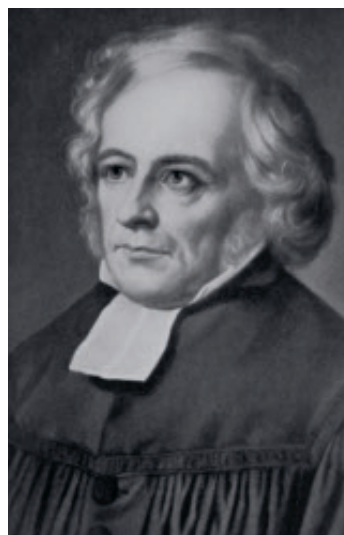
Teologien i samfundet

Et af de træk, der ofte fremhæves som væsentligt for teologi i Aarhus, er Aarhusteologiens tilstedeværelse i den almene kultur- og samfundsdebat. I midten og sidste halvdel af det 20. århundrede har det været et stærkt kendetegn for den aarhusianske teologi, at flere af de ansatte professorer har gjort sig markant gældende i en bredere offentlighed. Det var ikke mindst tilfældet for tre af de såkaldt store Aarhusteologer, P. G. Lindhardt, K. E. Løgstrup og Johannes Sløk. Alle tog de på hver deres måde del i debatter både på højskoler, i dagspressen, i foredrag i forskellige sammenhænge og i talrige udgivelser. Alle bidrog de markant til det område, der i dag kaldes formidling. Til forskel fra i dag, hvor det formuleres som et krav til offentligt betalt universiteter, var det for de tre nævnte blot en naturlig følge af deres engagement. De kunne ikke lade være. Dette engagement og denne lidenskab har også været kendetegnende for næste generation af Aarhusteologer, hvor blandt andre Svend Andersen og Viggo Mortensen har været meget involverede i en række debatter og ydet deres bidrag til en række spørgsmål, der har presset sig på i forhold til både den kirkelige og samfundsmæssige udvikling. Denne profil for teologi i Aarhus er vigtig også for fremtiden – ikke mindst i sammenhæng med en række humanistiske fag, som vi er blevet en del af med Faculty of Arts og Institut for Kultur for Samfund. I forhold til instituttet er denne samfundsmæssige profil et vigtigt kendetegn, og noget vi for teologi med stolthed kan understøtte og være med til at bære frem.

Den særlige profil for Aarhusteologien med en høj grad af synlighed i samfundsdiskussioner kan siges at være et udtryk for, at de nævnte personer er gået ind i disse debatter som offentlige intellektuelle. De har med deres akademiske baggrund bidraget til at belyse og kvalificere vanskelige spørgsmål, som var oppe i tiden. I det lys kan deres bidrag siges at være udtryk for det, der i disse år i stigende grad efterspørges som ‘offentlighedsteologi’. Det er ikke noget entydigt begreb, men det peger på et udbredt ønske om, at teologien bidrager med en gennemtænkning af en lang række af de udfordringer og spørgsmål, som vi hele tiden bliver stillet over for inden for både kultur- og samfundsliv.

Efter den 11. september 2001 rejste der sig i en række vestlige lande, herunder Danmark, en diskussion af religionernes rolle i det politiske rum. Flere Aarhusteologer bidrog til denne diskussion, særligt Svend Andersen, Peter Lodberg, Troels Nørager og Ulrik Nissen. Et af de spørgsmål, der rejste sig var, i hvilken grad og på hvilke præmisser religiøse udsagn skulle oversættes for at blive bragt i samtale i det offentlige rum? Denne diskussion blev i en dansk sammenhæng knyttet tæt sammen med Martin Luthers socialetik og politiske tænkning. Uanset de forskellige tilgange til dette spørgsmål kan det ikke benægtes, at religion er blevet tydeligere i det offentlige rum i løbet af de sidste tyve år. Det har også rejst en udfordring til teologien som den videnskabelige beskæftigelse med kristendommen som religion og dermed dennes betydning for disse diskussioner. Spørgsmålet melder sig med andre ord, om teologien har noget at bidrage med til de store samfundsmæssige udfordringer, som vi står over for i disse år?

Disse store udfordringer er velkendte. Flere af dem går under betegnelsen “krise”. Det gælder blandt andet migrations- og klimakrisen. På tidspunktet for færdiggørelsen af nærværende udgivelse befinder vi os stadig i det, som er betegnet “coronakrisen”. Det er en verdensomspændende pandemi, som har rejst en række fundamentale spørgsmål både i forhold til det nære, det nationale og vores indbyrdes globale forbundethed. Disse fundamentale spørgsmål rejser også en række teologiske

Fig. 4. Friedrich Schleiermacher (1768-1834) var som professor ved Humboldt-universitetet i Berlin med til at sikre teologiens hjemstedsret på universitetet. Det skete ved at kræve, at den skal bedrives med de samme videnskabelige metoder som andre åndsvidenskaber. Det var også Schleiermacher, der bestemte den universitære teologis tre hovedområder som værende den filosofiske, den historiske og den praktiske teologi.

udfordringer og er et eksempel på, at der hele tiden med god ret spørges ind til, hvad teologien har at bidrage med. Men også i forhold til spørgsmål, der måske ikke kaldes for en krise, men dog alligevel kalder på en teologisk gennemtænkning, er det vigtigt, at Aarhusteologien har noget at bidrage med. Det gælder for eksempel diskussionen om kvinder, køn og kønsidentiteter, som ikke mindst Else Marie Wiberg Pedersen har ydet et vigtigt bidrag til. Men det gælder også spørgsmål omkring velfærdssamfund og økonomisk ulighed, menneskesynet i visse former for medicinske indgreb og prioriteringer i sundhedssektoren, synet på sårbare og mindre ressourcestærke grupper i befolkningen samt præstationskrav og perfektionskultur hos ungdommen. Alle disse områder er spørgsmål, hvor teologien har en særlig rolle at spille, fordi den er en unik sammenhæng af både eksegetiske, historiske og systematiske indsigter. Herved forener den mange af de kundskaber, som i andre humanistiske fag er blevet mere løst fra hinanden.

Teologien og kulturen

Vi sagde ovenfor, at kristendommen har været kulturskabende: Den har ikke blot været med til at bestemme vores historie og har sat et dybt præg på, hvordan vort samfund er indrettet, men den har også formet vores kultur, vores kulturelle identitet som danskere.

Det er en påstand, som ikke har stået uanfægtet. Siden 1800-tallet har den kristne religion været udfordret af og i konflikt med andre livsanskuelser, på Georg Brandes' tid det, man kaldte 'fritænkeriet', siden en række politiske ideologier – ikke mindst kommunisme og nazisme – der gjorde sig gældende som alternative livsanskuelser, ofte af religionsslignende karakter. Det gav et modsætningsforhold mellem teologer og kirkefolk, der holdt fast ved kristendommen som forpligtende livs-tydning, og store dele af den intellektuelle elite, af videnskabsmænd, forfattere og kunstnere, der opfattede den kristne religion som en forældet livsanskuelse.

Denne modsætning eller frontstilling er siden 1980'erne og 1990'erne i vid udstrækning gået i opløsning. Der er, som det lidt vittigt er blevet formuleret, sket en 'rekristianisering af de intellektuelle'. Flere og flere vil, når de bliver spurgt om deres forhold til kirke og religion, betegne sig selv som 'kulturkristne'. Dermed mener de, at de – uden nødvendigvis at være hyppige kirkegængere eller have nogen stærkt formuleret, personlig tro – accepterer som noget positivt, at den kultur, de lever i,

grundlæggende er en kristen kultur. Det gælder for eksempel en række moderne danske forfattere, der har inkluderet personer og tekster fra den kristne tradition i deres litterære arbejde, har medvirket som litterære konsulenter ved bibeloversættelser, har fortalt 'bibelshistorie' for børn eller har skrevet om middelalderlige kvindelige mystikere.

For teologien er disse 'kulturkristne' en dialogpartner af første rang. Det er én af grundene – og en meget vigtig grund – til, at vi som teologiske forskere fortsat skal formidle vores forskningsresultater på dansk og ikke nøjes med blot at publicere videnskabelige artikler i internationale fagtidsskrifter. Teologer har en forpligtelse til at deltage i kulturdebatten, til at bidrage til diskussionerne i samfundet om kunst og litteratur. Det har de heldigvis også været gode til – og det ruster deres uddannelse dem også godt til.

Det bedste eksempel frembyder, som allerede nævnt, den store Aarhus-teolog K.E. Løgstrup (fig. 5). Han havde en kolossalt stor betydning i den danske litterære offentlighed, så stor at han blev indvalgt i Det danske Akademi, hvor der ellers kun sidder forfattere. Han påvirkede Heretica-digterne, han påvirkede forfatteren Thorkild Bjørnvig til at skrive miljødigte, og så tog han selv, i foredrag og forelæsninger og i sine bøger, ofte udgangspunkt i litteraturen – som han betragtede som et udtømmeligt reservoir af stof til teologisk og filosofisk gennemlysning af menneskelige eksistensvilkår.

Men også andre eksempler på den frugtbare vekselvirkning mellem teologi og kristendom på den ene side og kunst og kultur på den anden

side, der har kendetegnet dansk kulturliv i den seneste menneskealder, kunne nævnes. Det gælder for eksempel litteraturhistorikeren Erik A. Nielsen med

Fig. 5. Hans Hauge har givet sin bog om K.E. Løgstrup (1992) undertitlen "en moderne profet". Løgstrup var en kulturpersonlighed, hvis betydning rakte langt ud over universitetsteologiens verden. På Aarhus Universitet står K.E. Løgstrup Forskningscenteret bag en målrettet indsats for fortsat at formidle Løgstrups ideer, berunder også til den engelsksprogede verden.

hans mange bøger om forbindelserne mellem litteratur, billedkunst, musik og teologi, kunsthistorikeren Else Marie Bukdahl, hvis stærke engagement i kirkelige anliggender udmøntedes i hendes medlemskab af Det Danske Bibelselskabs salmebogsudvalg og i en livslang interesse for kirkekunst, og teologen og kunsthistorikeren Lisbeth Smedegaard Andersen, der har skrevet bøger om blandt andet de religiøse motiver hos Rembrandt og om Kristusbilleder i klassisk og moderne kunst.

Et portræt af Aarhusteologien

Teologi er et fag med et bredt og varieret indhold. Ikke mindst i kraft af sin kombination af tre grundlæggende forskellige tilgangsvinkler, den eksegetiske, den historiske og den systematiske, rummer det åbninger over for en række andre af universitetets fag – åbninger, som giver mulighed for frugtbar udveksling på tværs af faggrænser, og som teologis institutionelle placering på Aarhus Universitet har bidraget til at realisere. Det håber vi at have givet et indtryk af i denne indledning, der selvfølgelig i mangt og meget har måttet male sit billede af teologi i Aarhus med bred pensel. De følgende artikler om de enkelte teologiske fag, i fortid, nutid og fremtid, skulle gerne dokumentere det portræt af Aarhusteologien, vi har tegnet, men også føje yderligere facetter og detaljer til det.

Per Ingesman (f. 1953), professor, dr.phil.

Ulrik Nissen (f. 1969), lektor, dr.theol.

GAMMEL TESTAMENTE

Gammel Testamente – de første 75 år

Af Hans Jørgen Lundager Jensen

Det gammeltestamentlige fags lidt mere end 75-årige historie falder i to perioder, med et skifte i 1980'erne. I den første periode er faget Gammel Testamente en selvberørende videnskab, solidt forankret i sin 'historisk-kritiske' metode, dvs. med en tekstkritisk distance til den hebraiske Bibel og med den nærorientalske oldtid som den relevante ramme for forståelsen af GT's tekster. Den anden periode – som indbefatter den aktuelle tilstand – er bestemt af en tættere kontakt imellem GT-faget og andre akademiske felter. En faktor i fagets særlige udvikling i Aarhus har formentlig været, at det – og det vil sige: et antal af forskerne og underviserne – henvendte sig til *to* uddannelser: ikke kun til Teologi, men også til den humanistiske uddannelse i religion, der har haft forskellige navne: Kristendomskundskab, Religion og, siden 1990, Religionsvidenskab. Mens forventningerne til teologiuddannelsen har været mere omfattende, men også ligget temmelig fast (hebraisk, Bibelkundskab, ekse-gese i Genesis, Salmer, Profeter, frit valgte emner), har mulighederne i den humanistiske uddannelse været mere begrænsede (oprindeligt et semesters obligatorisk undervisning, senere opdelt i israelitisk religion og tidlig jødedom, og med reduceret timetal); til gengæld har der her været større muligheder for variation og for inddragelser af andre dele af GT, ikke mindst de kultisk-rituelle.

Første periode: GT-faget som solid og traditionel monofaglighed

Fagets første professor, Erling Hammershaimb, en af grundlæggerne af Det teologiske Fakultet i 1942 og rektor for Aarhus Universitet i 1960'erne, var primært filolog og forskede blandt andet i det dengang nyopdagede sprog ugaritisk, og han sluttede sin karriere i et nyoprettet

Institut for semitisk Filologi (det som igennem transformationer nu er en underafdeling for Arabisk- og Islamstudier under Religionsvidenskab). Et vigtigt resultat heraf var Hammershaimbs medvirken til den danske oversættelse af *De gammeltestamentlige Pseudepigrapher*, udgivet fortløbende fra 1953 til 1976.

Særlig tre udgivelser med interesse for uddannelse og offentlighed kan ses som monumenter over denne første periode. Den første var *Gads Danske Bibelleksikon* fra 1965, en fælles indsats af navnlig forskere fra Københavns og Aarhus Universiteter (mere herom nedenfor). Den anden var bogen *Myter i Det gamle Testamente* (1973), skrevet af Benedikt Otzen, Hans Gottlieb og Knud Jeppesen. Den tredje udgivelse var den nye autoriserede oversættelse af hele Bibelen. Den udkom i 1992 og er fortsat den officielle Bibel også til kirkebrug. Den er sidenhen blevet suppleret med først *Den nye aftale* i 2012 og derpå med *Bibelen 2020*; men disse oversættelser er mere indrettet på at være umiddelbart tilgængelige for nutidsmennesker uden megen kendskab til Bibelen og til jødisk og kristen kultur. Derfor er disse oversættelser mere omskrivende og indirekte forklarende, mens oversættelsen fra 1992 lå tættere på den hebraiske og græske ordlyd. Den tog hensyn til en meget gammel kirkelig tradition ved gennemgående at gengive Jahves navn som 'Herren'; men som noget nyt i dansk bibeloversættelsestradition blev 'Jahve' faktisk brugt enkelte steder, hvor der var eksplicit tale om netop dette navn (som i 2 Mos 6,3) (internationalt var dette knap så revolutionerende; den romersk-katolske Jerusalem-Bibel havde gjort det konsekvent i 1948).

Myter i Det gamle Testamente og den skandinaviske skole

Bogen *Myter i Det gamle Testamente* var en sammenfatning af den 'skandinaviske skole', som havde domineret dansk GT-forskning siden 1920'erne. Grundideen her var, at en stor del af GT skulle forstås på baggrund af mytologiske forestillinger og rituelle fester, som fandtes bredt i GT's nærorientalske omverden, inkl. Egypten, hittitterne i det nuværende Tyrkiet og også den antikke mytologi og religion i oldtidens Grækenland. Særligt interessante var to grupper af tekster. For det første var der i 1930'erne offentliggjort hidtil helt ukendte tekster fra den syriske bystat Ugarit (i slutningen af 2. årtusinde f. Kr.). Disse var opsigtsvækkende, fordi de var skrevet på et sprog der lå ret tæt på

hebraisk, og fordi de handlede om guddommen Ba'al (kendt fra GT som indbegrebet af en guddom, israelitterne *ikke* måtte dyrke) og den årlige skiften imellem tørke og regntid, imellem kaos og kosmos. Her fik man altså indblik i en kanaanæisk religion, der talte på sine egne præmisser og ikke kun igennem GT's polemik imod den. For det andet var der et rigt tekstmateriale fra Mesopotamien. Det havde længe været klart, at GT er præget af babylonisk kultur, hvis sprog, akkadisk, var semitisk (dvs. i familie med hebraisk og arabisk); oplagte eksempler er myterne i 1. Mosebog om skabelsen og syndfloden. Den babyloniske myte "Enuma elish" om gudernes skabelse af kosmos, menneskene og byen Babylon var relateret til en årlig nytårsfest, hvor overguden Marduks magt over verden blev bekræftet. Dette blev set som et skema, der også kunne forklare mange forestillinger i GT, ikke mindst i Salmerne, både om Jahve og hans jordiske konges magt over verden. Forskerne formulerede derfor en hypotese om, at der i den gammeltestamentlige kongetid, forud for det babylonske eksil i 587 f. Kr., havde været en 'Jahves tronbestigelsesfest', der havde fejret Jahves skabelse af verden og bekræftet hans valg af kongen.

Den skandinaviske skole er værd at fremhæve. Selv om ikke mindst visse salmer var særligt relevante for den (rekonstruerede) mytologi med tilsvarende rituelt liv, antog denne skole, at meget i GT, blandt andet i Genesis og i profetskrifterne, også var bestemt af dette myte-ritual-kompleks; det blev udfoldet i bogens kapitler om myter i henholdsvis Genesis, salmerne og den profetiske litteratur. I øvrigt var det en vigtig begivenhed, at de gammeltestamentlige apokryfiske bøger (Tobits Bog, Judits bog osv.) for første gang i flere hundrede år blev integreret i den autoriserede oversættelse i 1998. Apokryferne havde været en uproblematisk del af oldtidens græske og latinske oversættelser og dermed altid været en del af kristendommens Bibel; men et protestantisk bibelsyn, mere calvinistisk end lutheransk, havde marginaliseret dem, hvilket var problematisk, fordi de er interessante både fra en teologi- og religionshistorisk og en litterær-æstetisk vinkel.

Selv om GT-faget i denne første periode var selvbærende med hensyn til teorier og metoder, lå der bag myte-ritual-visionen inspiration fra ældre forskningsmiljøer. Dels kom der en påvirkning fra navnlig den tyske forsker Hermann Gunkel og hans 'formhistorie', en slags religionssociologisk tilgang, der fokuserede på teksters genre og deres sociale funktion; f.eks. antog man i denne tradition, at salmerne i GT havde været tekster beregnet til brug i gudstjenesten. Denne måtte, ifølge den

Fig. 1. Benedikt Otzen, der her ses som adjunkt, var professor i Gammel Testamente fra 1964-1993 (Foto: Povl Lind-Petersen).

skandinaviske skole, have været kulden i Jahves tempel i Jerusalem. Dels var der en bagvedliggende inspiration fra slutningen af 1800-tallet, der så israelitisk religion i tiden før det babyloniske eksil som en variant af en udbredt religionsform med guder, templer, ritualer og mytologi, og som kunne genfindes også i oldtidens græske religion. Vigtige forskernavne her var tyskeren Julius Wellhausen og skotten William Robertson Smith, der var i tæt gensidig kontakt. I det britiske miljø var Smiths elev James George Frazer med til at inspirere til en optagethed af oldtidens mytologi og ritualliv, der i 1930'erne blev til 'the myth-and-ritual-school', en parallel til den skandinaviske skole. Men Smith var også en vigtig inspirationskilde til Émile Durkheim og den franske sociologi, der hurtigt udså sig religion som det mest oplagte undersøgelsesfelt. Her blev afsat en idehistorisk tråd, der først skulle indoptages i den aarhusianske GT-forskning meget senere.

Bogen om myter i GT var en sammenfatning og en svanesang – selv om den fik en anden udgave i 1990 på forlaget Anis med et nyskrevet kapitel om strukturel myteanalyse ved Hans Jørgen Lundager Jensen. I deres egen forskning fokuserede Aarhus-forskerne blandt andet på profetforskning i en mere tysk-inspireret interesse for teksternes redaktionelle tilblivelse (Benedikt Otzen, Knud Jeppesen), tidlig jødedom (Benedikt Otzen) og visdomslitteratur (Bent Rosendal). Men i sin indledning til Myte-bogen gik Benedikt Otzen (fagets professor 1964-1993) dog uden for det gammeltestamentlige fags normale område og inddrog religionshistorikeren Mircea Eliade for at gøre myte-ritualforbindelsen forståelig (fig. 1). Her åbnedes GT-faget indirekte i forhold til religionsfænomenologien, en central gren af religionsvidenskaben.

Anden periode: GT-faget i tværvidenskabens netværk (eller krydsild)

I 1970'erne og 1980'erne satte der sig nye tendenser igennem i GT-faget internationalt. F.eks. havde myte-og-ritual-visionen ladet store dele af GT henstå uforklaret. Den internationale vending betød en mindre indflydelse fra den tyske forskning og større fra den engelsksprogede. Denne bragte nye problemstillinger med sig i synet både på GT's tekster

og på Israels historie. Den 'historisk-kritiske' forskning havde set GT's tekster som arkæologiske lag, og den havde forsøgt at isolere disse og forbinde dem med Israels politiske og religiøse historie – men uden at der syntes at kunne opnås enighed om hvordan. Nu kom der en vilje til at forstå teksterne i deres foreliggende skikkelse. Teksterne kunne – og burde – ses som selvberørende litterære tekster, i lighed med den dengang dominerende tilgang i litteraturvidenskaben, den såkaldte 'nykritik'. Mistænksomheden eller utålmodigheden over for den tekst-arkæologiske tilgang blev støttet af et skærpet kritisk blik på Israels historie. Man havde tidligere taget for givet, at cirka fra og med Josvabogen gav GT's egen historiefortælling en nogenlunde pålidelig fremstilling af Israels historie. Nu blev et skærpet blik på teksternes genrer og et mere kritisk blik på teksternes tendenser kombineret med det nedslående resultat af en intens arkæologisk udforskning. At en historisk rekonstruktion ikke kunne basere sig på Urhistoriens myter om skabelse, syndflod og Babelstårn, havde været alment anerkendt længe; at fortællingerne om patriarkerne i 1. Mosebog var legender, ikke historiske beretninger, var også tydeligt nok. Men man havde dog antaget, at der kunne være en slags historisk baggrund for patriarkerne; de kunne repræsentere nomadiske stammer i bronzealderen. Tilsvarende kunne udvandringen fra Egypten have været en historisk begivenhed, uanset om Moses var historisk eller ej, og uanset at den ikke kunne påvises, endsige dateres, ud fra samtidige egyptiske kilder. Men arkæologien viste hverken spor efter nogen indvandring i landet i slutningen af 2. årtusind f. Kr., eller noget storslået kongerige under David og Salomo, sådan som det er beskrevet i blomstrende vendinger i GT. Alt tydede altså på, at GT's historiefortælling overordnet set er en ideologisk konstruktion. Denne kritiske tilgang fik et aarhusiansk aftryk igennem lærebogen *Det gamle Israel* (1984), skrevet af den senere professor ved Københavns Universitet, Niels Peter Lemche. Denne bog var skrevet til uddannelsen i den humanistiske uddannelse i Religion.

Inspiration fra litteraturen

Den litterære tilgang blev introduceret til GT-faget af Kirsten Nielsen, lektor ved den humanistiske uddannelse, som efterfulgte Benedikt Otzen som professor i 1995. Med bøger som disputatsen *For et træ er der håb* (1985), *Satan – den fortabte søn?* (1991) og *Gud, mennesker og dyr i Bibelen* (2013) undersøger hun gammeltestamentlige bøger (Esajas, Job)

ikke som kilder til f.eks. Israels politiske historie eller religionshistorie, men for dets brug af billedsprog; forskningsmæssig stagnation kunne modvirkes ved ligesom i amerikansk forskning at samarbejde med blandt andet litteraturvidenskab (fig. 2 og 3). Interessen for bibelsk metaforik kan også ses som udslag af en optagethed i dansk systematisk teologi i 1970'erne for Bibel, og kristendom i bredere forstand, som poesi, fortælling og retorik. En lignende forskningsinteresse gælder for Else K. Holts undersøgelser af et udvalg af GT's bøger, navnlig Jeremias' Bog og Salmerne. Foruden at redigere en lærebog til faget Bibelkundskab, skrevet af fagets undervisere i begyndelsen af 1990'erne, var Kirsten Nielsen og Else K. Holt sammen om at redigere *Dansk kommentar til Davids salmer* i tre bind (2002), en udgivelse, der langt mere havde sine rødder i den tyske og amerikanske forskning i kompositionen af Salmernes Bog end i den tidligere formhistorie. Snarere end som kilder til en kultisk fortid beskrives salmerne her som litterære værker med et teologisk indhold.

En udløber af denne kommentar var i øvrigt Else K. Holts *Kommentar til Salmerne* i Bibelselskabets populærvidenskabelige serie. Holts oprindelige interesse i profetbøgernes traditions- og redaktionshistorie, der også blev afspejlet i den reviderede ph.d.-afhandling *Prophesying the Past: The Use of Israel's History in the Book of Hosea*, har i de senere år udviklet sig til en beskæftigelse med spørgsmålet om, hvordan teologi

Fig. 2. Kirsten Nielsen på vej til sit disputatsforsvar i 1985. På billedet ses forrest Det teologiske Fakultets dekan Johannes Aagaard og doktoranden. Bagved følger bedømmelsesudvalget, fra venstre professor Svend Holm-Nielsen, København, professor Benedikt Otzen, Aarhus, og professor Inger Ljung, Uppsala (Fotograf ukendt).

formidles litterært-kompositorisk i profetismen. Endelig kan nævnes, at Holt er en af hovedoversætterne bag Bibelselskabets aktuelle nu-danske oversættelse af GT.

Inspiration fra antropologien

Professor (fra 2009), Hans Jørgen Lundager Jensen har inddraget andre elementer af fagets vending, navnlig fra den franske antropolog Claude Lévi-Strauss strukturelle myteanalyse i disputatsen *Den fortærende ild* (2000). Med udgangspunkt i fortællingen om Edens Have ses her myter, legender og ritualer i GT (og udvalgte andre tekster, navnlig fra Mesopotamien og Grækenland) som dele af et univers af betydning. En given teksts bud på en forståelse af virkeligheden – f.eks. at menneskene oprindeligt levede et evigt og sorgfrit liv i en frugthave, men blev til nutidens dødelige, brødspisende og børnefødende agerbrugere – bliver suppleret eller vendt på hovedet i andre tekster inde i dette samlede betydningsunivers. En gennemgående ‘kode’, dvs. et bestemt udsnit af virkeligheden, i hele GT er den ‘alimentære’, dvs. hvad der har med føde og drikke, tilberedning og spisning at gøre. GT handler overraskende ofte om mad. Dels var al religion i oldtiden, også i GT, funderet i en bekymring om at få føde nok til at overleve. Dels er mad ‘god at tænke med’, som antropologien havde vist; abstrakte forhold som urtid/nutid, dyr/ menneske, krise/normalitet, præst/lægfolk kan let udtrykkes som forskelle imellem hvad der spises og hvordan – selv forholdet engle/mennesker.

Lundager Jensens lærebog *Gammeltestamentlig religion* (1998) er beslægtet med den litterære tilgang ved at se GT som en foreliggende tekstsamling, men her med vægt på religiøse temaer og teologiske, og indbyrdes stridende, tendenser. I titlen ligger en skepsis over for det traditionelle begreb ‘israelitisk religion’, fordi det normalt, men uudsagt, sammenblander det deskriptive (hvad der faktisk var) med det normative (hvad der burde have været). Israelitternes religion bliver ofte kritiseret voldsomt i GT, fordi den ikke lever op til normen om kun at dyrke Jahve som Gud – de dyrkede og festede også for andre guder og gudinder. Vi kan være ret sikker på, at der var en sådan broget religion i datiden; men vi har mest kun GT’s negative beskrivelse som kilde. Omvendt ved vi ikke, hvor mange tilhængere de religionsformer havde, der opstilles i GT som ideelle; GT selv antyder, at det ikke var ret mange! Til gengæld har vi et rigt kildemateriale i GT, som fik stor betydning for eftertiden i form af jødedom, kristendom og islam. Lærebogen valgte derfor at

fokusere på den religion og de teologiske traditioner, der findes i GT, uanset hvilken status disse faktisk havde i oldtiden; deraf titlen ‘Gam-meltestamentlig religion’. Blandt de teologier, der er i tekstlig form i GT, fik særlig reglerne for helligstedet, ofringer, præster, rent og urent – den ‘præstelige teologi’ – en helt ny plads i en generel fremstilling af religion i GT.

Anden fases sammenfatninger

Også denne anden fase blev sammenfattet i et leksikon: *Gads Bibel Leksikon* (GBL, 1998). Det var oprindeligt tænkt som en justering af *Gads Danske Bibelleksikon* fra 1965, ikke mindst på grund af de ændrede navneformer i 1992-oversættelsen. Men tidligt i redaktionsfasen stod det klart, at et helt nyt værk var nødvendigt – så meget havde opfattelsen af centrale dele af GT-faget ændret sig. Dels stod den skandinaviske skoles hypoteser svagere; det var svært at arbejde videre med hypotesen om en nytårsfest for Jahve. Ganske vist var det fortsat sandsynligt, at en sådan fest har været fejret i Jerusalem og andre steder (f.eks. Samaria); men man kunne ikke komme længere end sandsynligheden, blandt andet fordi der ikke var kommet nye tekster til. Dels havde den nævnte større skepsis over for GT’s egen historiske beretning gjort det nødvendigt at nyskrive artiklerne om f.eks. Israels historie og israelitisk religionshistorie fra bunden. I stedet fremstår GT i GBL som et univers af religiøse tekster, der er betydningsfulde ikke som kilder til en politisk og social historie, men i sig selv, dvs. som udtryk for fortællinger, tanker og idealer i oldtiden, som har præget den vestlige verdens religioner og kultur indtil nutiden. Den politiske og sociale historie derimod må baseres på arkæologi og på nærorientalsk historie.

Forskerne fra denne anden fase har (endnu) ikke stået for en ny *autoreret* oversættelse. Til gengæld har de stået for den første *Studiebibel* på dansk med faglige kommentarer til den officielle oversættelse – også denne et fælles værk i samarbejde med kolleger fra Københavns Universitet (2015). Studiebibeler har været almindelige på engelsk, fransk og tysk, men altså hidtil ikke på dansk.

De hidtil seneste ansatte, Jan Dietrich (lektor fra 2012; professor 2018-2020), og Elisa Uusimäki (lektor fra 2020) har tilført fornyet inspiration fra aktuel international forskning. Dietrich har læst gammeltestamentlige tekster i lyset af arkæologi og videnskaberne om billeder og indskrifter: ikonografi og epigrafi, og sammenholdt dem med kilder

Fig. 3. Auditoriet var fyldt, da Kirsten Nielsen forsvarede sin disputats "For et træ er der båd" om træet som metafor i Esajas Bog. Det er hendes mand, Leif Nielsen, der sidder først på forreste række (Foto: Poul Lind-Petersen).

fra Den Nære Orient. Hans doktorafhandling, *Kollektive Schuld und Haftung* (2010), behandler loven om 'mord uden gerningsmand' (5. Mosebog 21,1-9) og dens mesopotamiske, syriske, hittitiske og græske paralleller. I sit habilitationsskrift, *Der Tod von eigener Hand* (2017), har han undersøgt selvmordet i GT og de gamle højkulturer og præsenterer alle indtil nu kendte kilder om selvmord i den hebraiske bibel, det gamle Egypten og den gamle Orient. Med sine nuværende projekter, udgivelsen af en håndbog om gammeltestamentlig antropologi og et netværk om 'second order thinking' i de gamle højkulturer, forbinder han den gammeltestamentlige forskning med såvel antropologi som idéhistorie. Uusimäkis hidtidige forskning har koncentreret sig om de seneste dele af GT og hellenistisk jødedom. Hendes doktorafhandling, *Turning Proverbs towards Torah* (2013, udgivet i 2016) angår Ordsprogsbogens tidlige receptionshistorie. Derudover har hun skrevet en række artikler om emner som vismænd og dydsetik. Hun er ved at afslutte sin anden bog, *Lived Wisdom: Exercise and Exemplarity in Jewish Antiquity*, og hun planlægger et nyt projekt om rejser og social lagdeling i Det Gamle Testamente.

I praksis vil en afdeling et langt stykke være identisk med de ansatte forskere og undervisere. Med udgivelse af publikationer og arbejdet i forskningsenheden for Gammel Testamente bygges der videre på den gammeltestamentlige forskningstradition, der begyndte ved Aarhus Universitet for godt 75 år siden.

Hans Jørgen Lundager Jensen (f. 1953), professor, dr.theol.

Gammel Testamente – de næste 75 år

Af Hans Jørgen Lundager Jensen

I det gammeltestamentlige fag plejer vi at skelne imellem spåmænd og profeter: Spåmænd kan i princippet forudse alt i fremtiden, profeter derimod kun én ting; og spåmænd siger, hvad der vil ske, mens profeter gerne nøjes med at advare om, hvad der kan ske, hvis ikke ... Hvis nogen, som hverken er spåmænd eller profeter, skal udsige noget om de næste 75 år, er det uden hverken spåmandens eller profetens autoritet. Kun én ting er nogenlunde sandsynligt om det følgende, nemlig at det nok ikke vil ske, eller ikke vil ske på den måde, det er muligt at forudse i dag.

Fremtidig infrastruktur for forskningen

Alle videnskaber er afhængige af forandringer i deres teknologiske infrastruktur (bøger, biblioteker, papir, fyldepen, kartotekskort, breve, bogtryk, togbilletter til kongresser etc.). For 75 år siden kunne ingen forudse, at de vigtigste forskningsredskaber i 2017 i GT-faget som i alle andre fag ville være computer, internet, mobiltelefon, flyrejser til kongresser, og at tekstlæsnings- og oversættelsesproblemer skal diskuteres på grundlag af elektroniske programmer med hebraisk grundtekst, antikke versioner og oversættelser på alle sprog indbygget; engang skulle alle oplysninger slås op i tunge og dyre, indbundne bøger. Den amerikanske teknologi-futurist Ray Kurzweil forudså i 2005, at 'the singularity is near', dvs. at computerintelligens bevæger sig henimod at overgå den samlede menneskelige intelligens, hvorefter alt bliver uforudsigeligt; dette skulle indfinde sig i 2045 (fig. 1). Vi kan ikke vide, om maskinerne vil fortsætte GT-forskningen på egen hånd, om de vil overlade det til de mere begrænsede menneskelige bevidstheder, eller om mennesker og maskiner tilsammen danner gennemførte cyborgs (der jo allerede findes: glem pacemakeren: menneske-smartphone-symbioser er mere relevante). Måske lever mennesker evigt eller uendeligt meget længere end nu –

der arbejdes jo seriøst på sagen – og måske vil det være meningsfuldt for nogle at vie nogle hundrede år af et liv til GT-studier.

Få ville for 75 år siden have forudset den eksponentielle vækst i antal af videnskabelige publikationer. Det er blevet hævdet, at 99% af al tilgængelig information er blevet tilvejebragt de seneste 10 år. Det betyder, at forskning frembringes i et rasende, voksende tempo, og at langt det meste læses af ingen eller meget få og glemmes igen i et næsten lige så rasende tempo. Udviklingen skyldes dels, at universiteter eller de ministerier, der finansierer dem, indtil for ikke så mange år siden har lagt vægt på så mange publikationer som muligt i så prestigefyldte internationale tidsskrifter som muligt, dels at det var vejen til faste stillinger på universiteter. (Ganske vist var og er det officiel politik, at undervisning skulle være lige så vigtig som publiceret forskning; men det er der få, der tror på er alvorligt ment.) Ingen kan nå at konsumere, hvad der publiceres inden for ens felt – inkl. et så relativt beskedent felt som det

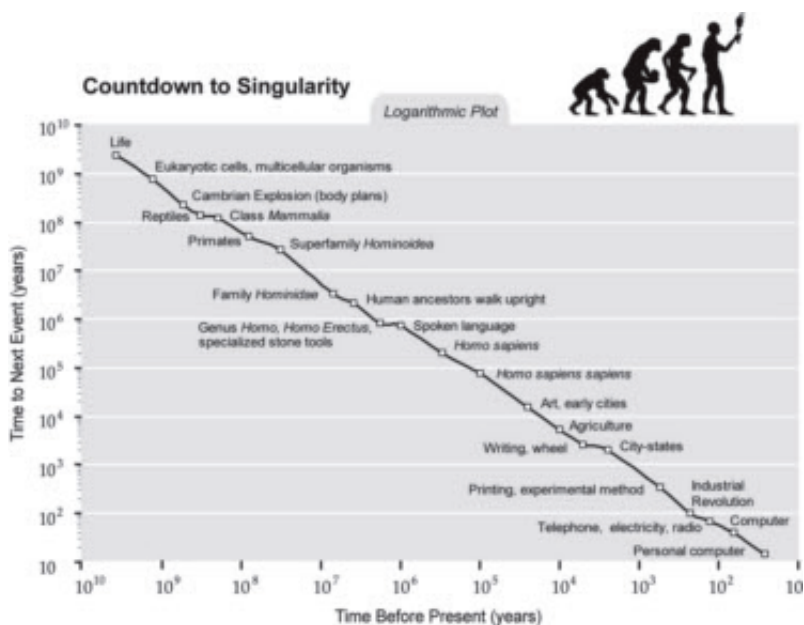

Fig. 1. Grafisk fremstilling af biokulturel evolution, inspireret af Ray Kurzweil. Skalaen er logaritmisk, ikke lineær, og viser eksponentiel vækst, dvs. at forandringerne går hurtigere og hurtigere – eller sagt med andre ord: Vi fjerner os fra Det Gamle Testaments tid med stadig mere rasende hast. GT blev til et sted mellem 10⁴ og 10³.

Billedet findes i mange versioner på internettet. Denne version er fra: <http://www.singularity.com/images/charts/CountdowntoSingularityLog.jpg>

gammeltestamentlige – og den umiddelbare beskyttelsesmekanisme er at indsnævre sit felt.

GT-fagets reduktion

Der er en gammel joke om, at eftersom en specialist er en person, som ved stadigt mere om stadigt mindre, må den fuldendte specialist være den, som ved absolut alt om absolut intet. Den kan også komme til at gælde det gammeltestamentlige felt. GT-faget er en lille videnskab; men den samme logik gælder her. Et andet kritisk forhold er, at der i Danmark er markant færre gammeltestamentforskere nu, end der var for 30 år siden. Samfundets økonomi er ganske vist vokset enormt; pengene til at drive gammeltestamentforskning for, dvs. til at finansiere stillinger, er til gengæld skrumpet drastisk. I 1980'erne var der én professor, fire lektorer (inkl. én i Kristendomskundskab/Religion) plus to kandidatstipendiater. De kommende år vil faget være normeret til to stillinger. Engang var et hebraiskkursus med fire eller fem timer om ugen over et år obligatorisk i teologistudiet. Nu er det et kursus på 10 ECTS-point, dvs. en tredjedel af et semester. Hvis den udvikling fremskrives, vil GT-faget om 75 år være skrumpet ind til det usynlige! Mindre apokalyptiske visioner er selvfølgelig mulige. Det kan være, at tilbagegangen er ført til ende, og et lavt, men stabilt niveau er opnået. I så fald vil der stadig forskes i GT ved Aarhus Universitet. Men ikke så meget som tidligere.

Litterære studier af GT i fremtiden?

Måske vil den litterære bølge tage af. Siden 1970'erne er GT af mange forskere, af gode grunde og med gode resultater, blevet kategoriseret som en slags litteratur. Men rigtig litteratur (Goethe, Dostojevskij, Martin A. Hansen), skrevet og trykt i bøger for dannede mennesker, der kan læse bøger, er blevet et randfænomen. Den kulturelle arena har længe været de elektroniske medier; det er derfra, de fleste indtager de daglige store doser af livsopretholdende fiktion. En kategori som 'fantasy' – jf. Ringenes Herre, Harry Potter, Game of Thrones – vil være mere erfaringsnær nu, mere relevant for de fleste, end kategorier som litteratur eller som 'poesi' (på Grundtvigs tid). 'Bibel og litteratur' vil måske transformere sig til 'Bibel og fiktion' og mest angå bibelske temaer i TV-serier, computerspil og musik- og scenekunst.

Vestlig historie og global historie

Omvendt kan GT som indgangen til fortidige kulturer og deres tænke-måde måske blive styrket. GT-faget har de seneste 150 år fungeret som prolegomena til nærorientalske studier: først hebraisk og GT, derpå egyptisk, mesopotamisk, hittitisk og ugaritisk. Globaliseringen indebærer, at et begreb om 'vestlig kultur' er blevet svækket. Engang var det muligt at kategorisere kultur- og bevidsthedshistorien i to dele: På den ene side var der den vestlige tradition, den eneste relevante, båret af de to søjler Jerusalem og Athen; på den anden side alt andet, som var irrelevant. Man kan opleve, hvad der menes med 'the West and the Rest', i det storslåede Museum of Natural History i New York. Det omfatter mineraler, planter, dyr (også forhistoriske) og menneskelige kulturer, inkl. oldtidens Egypten, indianske, afrikanske og Indien og Kina. Dette museum er altså for 'the Rest': sten, dinosaurer, totempæle og kinesere. GT og dets mennesker hører givetvis til 'vores' historie og altså ikke hjemme på et museum for naturhistorie. Men hvad med de gamle babyloniere og egyptere: Hører de til Vesten eller til Resten?

Nu forstår vi, at Indien og Kina har haft historiske udviklinger parallelt med den europæisk-nordamerikanske. Vi ved, at hverken Jerusalem eller Athen har skabt sig selv, men var udviklinger af kulturer, der gik forud (og fortsat eksisterede samtidig), og som på mange måder var mere imponerende og mindst lige så vigtige for, at vores verden blev, som den blev. Vi ved, at al tænkning, al kultur, al kunst, hænger sammen i en proces, der begyndte med menneskeartens opståen (og en ældre, robust teori hævder, at det var netop i kraft af religion, at proto-mennesker blev til homo sapiens). Vi ved, at det først var i nyere tid (måske fra ca. 1500 e. Kr. eller senere), at Vesteuropa rykkede fra Kina i teknologisk henseende.

I fremtiden kommer vi altså til at skulle vide mere om Kina (og Japan, og Indonesien, og Indien, og Afrika, som altid glemmes). Da vores biologiske hukommelseskapacitet er begrænset, kommer vi til at acceptere også at vide mindre (kulturpessimister vil sige: endnu mindre) om den vestlige historie – som dermed i endnu mindre grad vil være 'vores'. Vi må forvente, at alle i skolen forstår, at Jerusalem og Athen forudsætter Uruk og Theben, og vi må lære at skelne imellem Han- og Tangdynastierne. Prisen for det vil formentlig være (endnu) mindre viden om gamle grækere og romere og om europæisk middelalder, renæssance og nyere tid. Med 'viden' mener jeg her det, der tidligere blev forstået som 'almen dannelse'. Viden i betydning information derimod vil ikke gå væk. Den vil tværtimod akkumuleres eksponentielt, så længe der er strøm til

serverne, og kablerne er intakte. Allerede nu plugges vi ind via vores smartphones i den absolutte ånd (Wikipedia), når vi, igen og igen, er klar over, at der er noget, vi ikke ved, og som vi gerne vil vide (fig. 2).

Engang længtes man i Nordeuropa til landet, hvor citronerne blomstrer, og drømte om dog engang at måtte få lov til at se Neapel og dø. Nu er der studerende ved Aarhus Universitet, som føler sig hjemme i Thailand og Peru, men som ikke har set nogen grund til at besøge København. Måske vil globaliseringen dæmpes noget efter corona-krisen 2020. Men en sideeffekt af den globale trivialisering indtil da er, at Europas historie, som er kristendommens historie, også er blevet eksotisk. Kirkehistorikere må være fortids-etnografer; teologifaget tager ved lære af den traditionelle antropologi, som udviklede greb til at forstå underlige, fremmede kulturer. Jeg anbefaler at tage studerende med til Aarhus Domkirke eller til Sankt-Annen-museet i Lübeck. Her kan man få en kognitiv svimmelhedsfølelse, der svarer til, hvad man vil få i et hinduistisk tempel i Sydindien eller ville have fået i et af de store babyloniske eller egyptiske templer, omgivet af farver, dufte, lyde og billeder af guder eller helgener, som er ukendte for en selv og velkendte for dem, der kender og bruger det hellige sted.

Gammeltestamentlig og nærorientalsk religion

Gammel Testamente har altid været det fremmedes, det etnografiskes repræsentant – hedenskabets trojanske hest i teologien. Grundtvig så dette ganske klart i sit digt “Menneske først og kristen så”: “Abraham var Guds gode Ven, men Christen ingenlunde” (fig. 3). Religionshistorien i dag har for længst givet Grundtvig ret: Jahve-troen i GT er ikke kristendom, men en selvstændig religion, som har grundstruktur fælles med de andre nærorientalske religioner i oldtiden. Det forklarer også, hvordan forestillinger, fortællinger og tekstfragmenter fra de to store, dominerende kulturer, Mesopotamien og Egypten, har kunnet opsuges i GT: Myten om Syndfloden er mesopotamisk; den storladne hymne til skaberværket, Salme 104, er egyptisk – begge i hebraisk gengivelse

Fig. 2. Det Gamle Testamente blev skrevet med alfabetiskrift på papyrus og leder, en IT-teknologi i mellemrummet imellem den babyloniske lertavle og de teologistuderendes smartphone. De var/er begge designede til at ligge godt i hånden.

Billede fra: <https://resources.depaul.edu>

*Adam var dog en hedensk Mand
 Det Enoch var ei mindre
 Var dog for Gud i Naade-Stand
 Vi kan det ei forhindre
 Fuldkommen Noah i sin Tid
 Var dog foruden Tvist og Strid
 Ej Christen eller Jøde!
 Menneske først og Christen saa
 (1837/38), v. 4*

Fig. 3. Med romantikken blev det normalt at ville forstå fortidige tekster og fremmede kulturer på deres egne betingelser og i deres fremmedhed, altså ikke som spejl for læsernes selvforståelse. I bibelforskningen førte det til udviklingen af den historisk-kritiske tilgang til Bibelen. I Grundtvigs tilfælde var den teologiske refleksion på højde med videnskaben.

og lette tillem্পninger til Jahve-troen. Når Abraham (og Adam, Enoch, Noa, David, Johannes Døberen) nu ikke var kristne (de var ikke døbte), måtte de være hedninger. Der er altså ikke noget foragteligt ved at være hedning; man kan endog være Guds gode ven. Faktisk er oprigtige hedninge ifølge Grundtvig ‘sande mennesker’; og det skal man prøve at blive: “Stræbe da hver på denne jord / sandt menneske at være”. Et andet sted sagde han: “Sandru hedning, tyrk og jøde / Den har Gud i grunden kær”. Hedning kan man være og blive på mange måder.

Man vil måske indvende, at nok er GT ikke en kristen tekst i streng forstand; men den er da israelitisk, ikke mesopotamisk eller egyptisk? Både-og. GT er rigtignok skrevet på et særligt sprog, hebraisk (det meste af den i det mindste). Og forskellen imellem israelitter og ikke-israelitter spiller en stor rolle – i nogle dele. Men ikke overalt. Store dele af GT er ikke specielt ‘israelitisk’. F.eks. er Job, hovedpersonen i en af de mest kendte af GT’s bøger, ikke israelit. Det gør ham ikke irrelevant eller til en uautentisk Jahve-dyrker. En af de bøger i GT, der taler mest til dagligdagen, til livet som mand og kvinde, barn og voksen, på arbejde og hjemme, nemlig Ordsprogenes Bog, nævner ikke med et ord Israel eller dets dramatiske historie. GT har en ‘human’ dimension, hvor der tales til og om mennesker, uanset hvilken kultur de i øvrigt tilhører. Og den smule religion, der er i f.eks. Ordsprogenes Bog, ville enhver egypter eller babylonier kunne skrive under på.

Sprog og Google Translate

Traditionelt er vejen ind i en religion gået igennem dens typiske sprog. Dette princip går tilbage til 1400-tallets renæssance. Det blev videreført i de protestantiske præsteuddannelser og smittede derfor af også på romersk-katolsk teologi. Derfor indgår græsk, latin og hebraisk i den teologiske uddannelse. Og derfor har vejen ind i de andre nærorientalske religioner også været via deres sprog, og de har traditionelt været dyrket af gammeltestamentlige forskere. Det var ikke så vanskeligt med den kanaanæiske mytologi, som kendes fra den syriske havneby Ugarit i anden halvdel af 2. årtusinde f. Kr. Sproget i sig selv er heller ikke så besværligt, når det gælder mesopotamisk religion, i hvert fald ikke de tekster, der er skrevet på det semitiske sprog akkadisk. Vanskeligere er det ganske vist med det ældre sprog, sumerisk, som er helt sit eget; og det hele er skrevet med en noget mere besværlig skrift, 'kileskriften', som man skal være specialist for at bemestre. Noget lignende gælder egyptisk. Og her er der både et problem og en mulig løsning i fremtiden.

Først problemet. I hebraisk-undervisningen tidligere, da man brugte Johannes Pedersens grammatik, fik man to sprog for ét. Forudsætningen for at forstå hebraisk var at forstå ursemittisk. Det var det vigtigt at vide, at kælæb, seper og 'ozæn ('hund', 'skrift', 'øre') skulle have tryk på første stavelse, og at de, hvis der var tale om 'min hund / min bog / mit øre', hed kalbî, siprî, 'âznî; men hvorfor, det kunne man kun forstå, hvis man vidste, at de engang havde heddet kálbu, sípru, 'úznu. Man kunne altså kun rigtig forstå hebraisk ved også at forstå, hvor det kom fra. For mange teologistuderende har det sikkert været en plage. Men det var tilstrækkeligt indarbejdet som indiskutabel del af den gammeltestamentlige faglighed til for alvor at blive udfordret.

Sprogforståelse i dag har forladt rekonstruktionen af en historisk baggrund for det sprog, det drejer sig om at lære. Og svækkelse af historisk bevidsthed og af sproglig bevidsthed hænger nok sammen. Teologistuderende i dag er formentlig mindre motiverede til at lære sprog, end de tidligere har været. Selvfølgelig var langt fra alle specielt interesserede i sprog, og det var kun et fåtal, der havde lyst til også at lære aramaisk, akkadisk eller egyptisk. Men der var nogle. Nutidige studerende kan givetvis mange ting; men de er væsentligt mindre kompetente i fremmede sprog end for én til to generationer siden. Nysproglig studentereksamen i 1960'erne trænede i engelsk, tysk og (typisk) fransk, og elementær dansk grammatik havde man med fra folkeskolen. Derfor kunne man også som en uproblematisk ting anvende tyske tekster

i uddannelsen. Det har længe ikke været muligt. I dag er engelsk det eneste fremmedsprog, der reelt kan bruges i universitetsuddannelsen, og de fleste studerendes generelle forståelse for grammatik, også dansk grammatik, er meget svag. Det er ikke kun et problem i teologiuddannelsen, men generelt for universitetsuddannelser. Og det er ikke kun i Danmark, men overalt. Og det er ikke kun et problem for GT-faget, men for alle teologiens fag: Luther og Bultmann læses i oversættelse. Med så svagt et udgangspunkt er det ikke underligt, at der er meget få, der har mod til at sætte sig seriøst ind i de nærorientalske religioner, der var GT's ophav og omverden. Og GT-faget har ikke haft nemt ved at rekruttere studerende til de ph.d.-uddannelser, som nu er vejen ind i en karriere som forsker og underviser på teologistudiet.

En mulig, fremtidig løsning kan bestå i den omtalte faglige specialisering og i udviklingen af elektroniske hjælpemidler. Som sagt: Jo mere specialiseret et område bliver, jo snævrere bliver det også. Det betyder f.eks., at en specialist i mesopotamisk eller egyptisk kultur og sprog ikke behøver at have nogen nævneværdig kompetence i religion. Der kan komme en arbejdsdeling – måske er den der allerede – hvor eksperter i de forskellige sprog, inkl. hebraisk, leverer pålidelige tekstudgaver og oversættelser, som religions- og teologi-kompetente forskere kan arbejde videre med i et komparativt arbejde på tværs af kulturerne. Selv om f.eks. mesopotamisk og egyptisk religion indbyrdes kan synes at være lige så forskellige, som de er til GT, har de også et fælles fundament, grundantagelser om virkeligheden (f.eks. eksistensen af guder og guddommelige væsener), rituelle former (f.eks. templer, hymner, bønner), moral og retfærdighed (f.eks. lovsamlinger), som gør, at det giver mening at tale om en særlig nærorientalsk type religion, som også GT, eller i det mindste store dele af GT, tilhører. At undersøge dette kræver ikke specialiseret indsigt i sprog og skriftformer, forudsat at kilderne er formidlet på en troværdig måde. Man kan fremme denne udvidelse af det teologiske felt ved at opgive forventningen om tidskrævende sprogstudier. En anden slags hjælp kan være programmer, der kan levere pålidelige oversættelser. Allerede nu kan man få en omtrentlig forståelse af en Wikipedia-artikel på nærmest et hvilket som helst sprog igennem Google Translate. Det vil ganske vist ikke fremme motivationen til at opnå læsefærdighed i eksotiske sprog fra oldtiden, eller tysk og fransk for den sags skyld. Men det vil måske, forhåbentlig, skabe en ny form for sproglig kompetence, der kommer til at ligge et sted imellem slet ikke at kunne og at kunne det hele.

Hedning først: Religion som fundament under kristendom

Grundtvig forstod parallellen imellem det ontogenetiske (et enkelt væsens dannelse) og det fylogenetiske (en arts, f.eks. en religions, en kulturs dannelse). Ontogenetisk: Ingen fødes som kristen, men bliver det tidligst ved dåben. Alle mennesker er altså hedninger, før de bliver kristne. Grundtvigs pointe var, hvis de ikke engang er det, altså ordentlige hedninger, må de hjælpes til at tage sig sammen til at blive det. Fylogenetisk: Før reformationen var dansk kristendom romersk-katolsk; før kristendommen blev kristendom, var den jødedom; og før det var den nærorientalsk religion. Det var ikke kun skriften, staten og arbejdsdelingen, der blev opfundet i Uruk ca. 3000 f. Kr. – det var også religiøse pragtbygninger, præsteskaber og himmelske magter, religiøse skrifter, hymner, samlinger af visdomsord og love. Men trangen til at forsamles med ligesindede og med lyd, rytme og tale vise taknemmelighed, respekt og frygt over for mægtige, fremmede magter – det var selvfølgelig meget ældre end Uruk. Før, bag og under nærorientalsk religion ligger endnu dybere lag af religion. At de er blevet til i menneskehedens barndom, betyder ikke, at de ikke findes længere; de er her endnu – hvis ikke i teologisk tænkning så i hvert fald i levet religion, i gudstjenesten, salmebøgerne og kirkebygningerne, alt det, som gør, at der overhovedet er en teologi og noget at uddanne teologer til. GT kan bistå teologien ved at formidle viden om religion som den nødvendige betingelse for teologi. Uden en levende religion vil der ikke være behov for teologi. Også her kan GT hjælpe. I GT kan vi se, hvordan en gudstjeneste, der består af helligt rum, hellige genstande, præster og fælles måltider, suppleres eller kommer i konkurrence med en gudstjeneste i form af offentlig oplæsning af et helligt skrift, som det gælder om at høre efter, huske og forstå. Ingen diskussion af kristen liturgi og kristne gudstjenesteformer kan ignorere al gudstjenestes baggrund i GT.

At afdække vore indre hedninger, vores religiøse undergrund (som selv har flere lag, som det forstås) er noget, som ikke kan gøres uden om GT. At kunne gøre det mere og bedre, end vi kan i dag, det er måske en relevant vision for de næste 75 år.

Hans Jørgen Lundager Jensen (f. 1953), professor, dr.theol.

NY TESTAMENTE

Ny Testamente før og nu

Af Kasper Bro Larsen og René Falkenberg

Studiet af Ny Testamente som kristendommens primære tekstgrundlag har altid stået centralt i aarhusteologien. En kort oversigt over disciplinens historie kan kun rumme nogle udvalgte højdepunkter. Her følger en guidet tur – fra den første professor over de metodiske nybrud siden 1970'erne til den øgede internationalisering af aarhuseksegesen i det 21. århundrede – og til sidst lidt om situationen i dag.

Johannes Munck – fagets første professor

Historien om forskningen i Ny Testamente og den tidligste kristendom på Aarhus Universitet tager sin begyndelse før etableringen af et teologisk fakultet i 1942. Allerede i 1938 blev Johannes Munck ansat som professor inden for fagområdet – i første omgang under Det humanistiske Fakultet. Posten bestred han indtil sin død i 1965 (fig. 1). Munck var en internationalt anerkendt forsker og en dynamisk administrator. Som forsker begyndte han i patristikken med en doktordisputats om Klemens af Alexandria (1933), men størst betydning fik han som visionær kritiker af samtidens toneangivende, eksistensfilosofisk inspirerede eksegese. Inden for studiet af Paulus så han tidligt, hvordan man i den protestantisk-individualistiske eksegese havde overset Paulus' kollektiv-etniske dagsorden. Munck blev dermed en vigtig banebryder for 'det nye Paulusperspektiv', som understregede Paulus' jødiske baggrund. De centrale værker fra Muncks hånd var i den forbindelse *Paulus und die Heilsgeschichte* (1954; eng. udg. i 1959) og *Christus und Israel: Eine Auslegung von Röm 9-11* (1956; eng. udg. i 1967).

Som administrator var Munck medgrundlægger af Det teologiske Fakultet, og han blev dets første dekan. Under krigen fungerede han som rektor for hele Aarhus Universitet (1943-45). Han tog initiativ til dannelsen af et dansk eksegetisk selskab, *Collegium Biblicum*, og var sel-

skabets første formand (1947-60). Som præsident for *Studiorum Novi Testamenti Societas* (1959-60) afholdt han selskabets store internationale konference i Aarhus i 1960. Munck modtog æresdoktorgrader fra universiteterne i Oslo (1960) og Glasgow (1961).

Oversættelser af antikke jødiske og kristne tekster

Johannes Munck var medinitiativtager til den danske oversættelse af de gammeltestamentlige pseudepigrapher med blandt andet Aristesbrevet samt Enoks- og Adamsbøgerne. I moderne forskning er disse ekstrakanoniske skrifter afgørende for forståelsen af den antikke jødedom, som kristendommen opstod i. Oversættelsen var et stort arbejde, og *De gammeltestamentlige pseudepigrapher* blev udgivet over tre årtier (1953-76; samlet udg. i 2001). Dermed var grunden lagt for et omfattende oversættelses- og formidlingsarbejde udgående fra eksegetmiljøet ved Aarhus Universitet.

Foruden at bidrage til den autoriserede danske oversættelse af Biblen i 1992 har aarhusianske nytestamentlere løbende publiceret oversættelser af ikke-kanoniske jødiske og kristne tekster. F.eks. udgav græskunderviser Jørgen Ledet Christiansen og lektor Helge Kjær Nielsen en oversættelse af *Nyttestamentlige Apokryfer* i 2002. Søren Giversen, der var professor i 1975-98, var så flittig på den front, at han fik tilnavnet 'Ud-giversen'. Han publicerede en række bøger med oversættelser af manikæiske, hermetiske og gnostiske tekster, men vigtigst var tobindsværket *De apostolske Fædre* (1985), der i 2001-02 udkom i en 2. udgave under titlen *Oldkristne tekster*. Desuden grundlagde han den aarhusianske tradition for studier i koptiske tekster, f.eks. Nag Hammadi-skrifterne, hvorfra Giversen blandt andet udgav *Thomasevangeliet* (1959; 2. udg. i 1990).

Aarhusianske bogserier

Nytestamentermiljøet ved Aarhus Universitet har i løbet af sin historie gjort sig bemærket gennem etablering af en række bogserier, både

Fig. 1. Johannes Munck, den første professor i Det Nye Testamente ved Aarhus Universitet (1938-65). Munck var desuden rektor for hele universitetet under Anden Verdenskrig. Han blev internationalt banebrydende som Paulusforsker og regnes som en af forløberne for det såkaldt "nye Paulusperspektiv".

nationalt og internationalt. En af miljøets flittigste redaktører var lektor Sigfred Pedersen, der var elev af Munck og blandt andet oprettede serien *Dansk Kommentar til Det Nye Testamente* (DKNT, 1989-). Serien består mestendels af videnskabelige kommentarer til henholdsvis Matthæusevangeliet (ved professor i København, Mogens Müller), Johannesevangeliet (ved lektor Helge Kjær Nielsen) og Markusevangeliet (ved lektor Aage Pilgaard). Kommentarerne er præget af en redaktionskritisk tilgang, dvs. en særlig interesse for de enkelte evangelieforfatters teologi. Det var en tilgang til evangelierne, der i Aarhus prægede generationen efter Munck, men som også var internationalt toneangivende fra 1950-60'erne og i de følgende årtier. Disse kommentarer benyttes flittigt i undervisningen i Aarhus – og nye bind er i støbeskeen. Foruden kommentarserien er det Sigfred Pedersens fortjeneste, at nytestamentlere fra hele Norden mødes hvert fjerde år til *Nordic New Testament Conference*. Pedersen arrangerede konferencen første gang i 1978 i Aarhus, hvor den også fandt sted i 2015.

En anden serie, som også fortjener at blive nævnt, er *Bibel og historie* (1983-2009), der blev redigeret af Søren Giversen. Serien dækkede både det ny- og gammeltestamentlige fagområde og fungerede som publikationskanal for tre doktordisputater og en række licentiafhandlinger. Ud over at bestå af monografier kom serien også med tiden til at inkludere kommenterede oversættelser af tekster relateret til Biblen og den tidlige kristendom – fra Ras Shamra-teksterne (13.-12. årh. f. Kr.) og frem til Augustin (4.-5. årh. e. Kr.).

Nye metoder i eksegesen

Årene omkring 1970 markerede en væsentlig vending i den internationale bibelforskning. Universitetsseksegesen, der hidtil havde set sig selv som en først og fremmest historievitenskabelig teologisk disciplin, begyndte at hente inspiration fra andre humanistiske fag som antropologi, sociologi og litteraturvidenskab. Samtidig skete der på godt og ondt en øget selvstændiggørelse af eksegesen i forhold til de øvrige teologiske discipliner. De nye vinde kom også til at blæse i Aarhus, f.eks. med udgi-

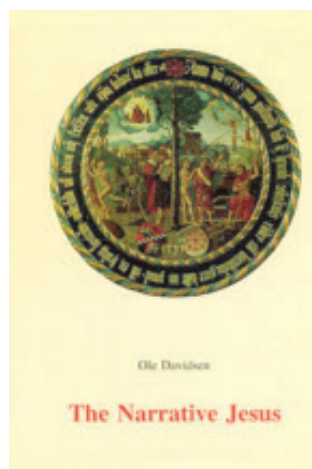

Fig. 2. Ole Davidsens doktordisputats fra 1993, "The Narrative Jesus", gav en semiotisk og narrativ analyse af Markusevangeliet. Disputatsen bidrog til det metodiske nybrud, som eksegesen oplevede fra begyndelsen af 1980'erne, væk fra historiske analyser og hen imod litterære tilgange til evangelierne.

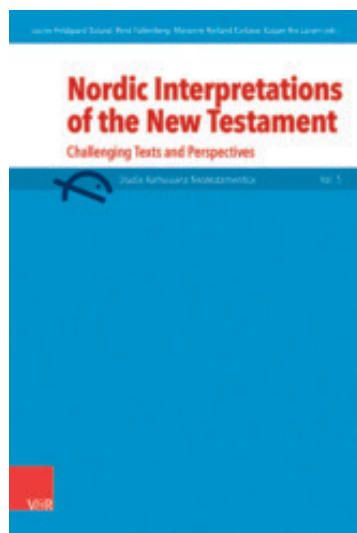
velsen af antologien *Skriftsyn og metode* i DKNT-serien (1989; 2. udg. i 2007). Men Ole Davidsens disputats *The Narrative Jesus: A Semiotic Reading of Mark's Gospel* (1993) blev kulminationen på denne udvikling (fig. 2). Disputatsen gik nye veje både eksegetisk og metodisk ved at læse Markusevangeliet som selvstændig fortælling ved hjælp af semiotisk og narratologisk analyse. Som repræsentant for de metodiske nybrud blev Ole Davidsen inspirator for en ny generation af eksegeter i Danmark. Han virkede som fagets professor i perioden 2002-05.

Øget internationalisering

De seneste årtier har været præget af en øget international horisont i det aarhusianske fagmiljø. I perioden 2006-18 bestred Eve-Marie Becker posten som fagets første kvindelige professor i Danmark. Becker kom til Aarhus fra universitetet i Erlangen i Tyskland og fungerede i løbet af sin tid i Aarhus også som gæstprofessor på universiteterne i Erfurt, Atlanta og Jerusalem. Becker prægede aarhuseksegesen, blandt andet igennem eksternt finansierede kollektivprojekter som *Homines novi: Literary Self-Configurations from Cicero and Paul to Augustine* og *Epistolary Leadership in Cicero and Paul*. Becker er i dag nytestamentlig professor i Münster. Også lektor Jan Doehorn (2007-14) udgjorde et internationalt islæt i aarhusteologien og bidrog med stærke judaistiske og filologiske kompetencer.

Gæsteforskere fra forskellige fagtraditioner og lande kommer ofte på besøg i det aarhusianske fagmiljø, og Aarhus Universitet er således naturligt vært ved internationale konferencer og forskningsprojekter inden for feltet. I forlængelse af dette arbejde blev der etableret en international udgivelsesserie, *Studia Aarbusiana*

Fig. 3. *Studia Aarbusiana Neotestamentica* (SANt) udgives af nytestamentlige forskere tilknyttet Aarhus Universitet på forlaget Vandenhoeck & Ruprecht i Göttingen. Bogen her er nr. 5 i rækken og indeholder bidrag fra den nordiske NT-konference i Aarhus i 2014.

Neotestamentica (SANt, 2013-), der udgives af forlaget Vandenhoeck & Ruprecht i Göttingen og redigeres af ansatte tilknyttet den nytestamentlige forskningsenhed (fig. 3).

Tendensen til øget internationalisering præger universitetet som helhed i disse år, og intet tyder på, at udviklingen vil ændre sig foreløbig – heller ikke inden for den nytestamentlige eksegese. Den aarhusianske universitetseksegese er ikke mindre i dag end før en synlig aktør i den internationale akademiske forskning og en formidler af bibelvidenskab til den danske offentlighed.

Den nytestamentlige eksegese i dag

I 2020 udgør professor Kasper Bro Larsen og lektor René Falkenberg den faste, nytestamentlige faggruppe, hvortil også hører en gruppe ph.d.-studerende og postdocs, der arbejder inden for fagområdet (se www.nt.au.dk). Kasper Bro Larsen skrev sin ph.d.-afhandling om genkendelsescenerne i Johannesevangeliet, hvor han ved hjælp af blandt andre Homers værker og græske dramaer redegjorde for emnet i *Det Nye Testamente*. Afhandlingen blev publiceret under titlen *Recognizing the Stranger: Recognition Scenes in the Gospel of John* (2008). René Falkenberg skrev ph.d.-afhandling om en koptisk Nag Hammadi-tekst, *Eugnostos' brev*, der er afhængig af Paulus' tænkning og Platons filosofi. Teksten har han tidligere udgivet under titlen *Grundlaget for erkendelse* (2003). Således henter begge forskere inspiration fra gamle græske og romerske, men selvfølgelig også jødiske forfattere, når der skal kastes nyt lys på evangelierne og den nytestamentlige brevlitteratur i deres historiske kontekst.

Selv om det daglige arbejde på teologi har meget med forskning at gøre, er forskningsformidling og undervisning også vigtige områder. Formidlingen af teologi til den danske offentlighed finder sted ved foredrag, artikler, indlæg i dagblade og på nettet, blandt andet i Bibelselskabets online-tidsskrift *Bibliana* (se www.bibliana.dk). Af og til publiceres også monografier til den brede offentlighed, hvor Kasper Bro Larsen senest udgav bogen *Jesus* (2018) om den historiske Jesus i serien Tænkepauser fra Aarhus Universitetsforlag. Den største del af de fastansattes tid går imidlertid med undervisning af de studerende og vejledning i forbindelse med opgaver og specialer (fig. 4).

På bacheloruddannelsen består den nytestamentlige eksegese af fire obligatoriske fag, nemlig Bibelkundskab og Ny Testamente 1, 2 og

Fig. 4. Et vigtigt supplement til undervisningen på universitetet gives på ekskursioner for de studerende. Billedet her er taget på en studenterekursion til Israel i 2011. Det viser den muslimske klippebelligdom, der nu står, hvor Herodes den Stores imponerende tempel stod på Jesu tid.

3, hvor de sidste tre fag har undervisningen i oldgræsk som forudsætning. I Bibelkundskab introduceres Biblens tekster fra både Gammel og Ny Testamente, dvs. teksternes indhold, datering og samtidshistorie. I Ny Testamente 1 gennemgås centrale dele af de synoptiske evangelier, dvs. Matthæus-, Markus- og Lukasevangeliet, mens Ny Testamente 2 omhandler brevlitteraturen med særlig vægt på Paulus' breve. Slutteligt gennemgås Johannesevangeliet i Ny Testamente 3. Derudover er der mulighed for at vælge valgfag i et nytestamentligt emne og for at skrive bachelorprojekt inden for et nærmere bestemt nytestamentligt område; det kan f.eks. være om lignelserne i evangelierne, Paulus' ledelsesstrategier eller køn i kanon.

På kandidatuddannelsen findes der kun ét obligatorisk nytestamente-fag, som i hovedsagen fokuserer på den nytestamentlige teologi, enten i én tekst eller i flere. Sidst, men ikke mindst kan den teologiske uddannelse afsluttes med speciale i Ny Testamente, hvor den studerende indgår i et vejledningsforløb og sættes i stand til selv at vælge emne, primærkilder og sekundærlitteratur.

Kasper Bro Larsen (f. 1972), professor, ph.d.

René Falkenberg (f. 1970), lektor, ph.d.

Fremtidsperspektiver for Ny Testamente

Af Eve-Marie Becker og René Falkenberg

Fremtidsvisioner afspejler ofte nutidens bekymringer, udfordringer og håb, kort sagt: hvem vi er i dag. På universitetet skabes fremtidsscenerier ud fra statistikker og prognoser, akkurat som med klimaforandringerne, hvor prognosen om f.eks. stigende global opvarmning i fremtiden påvirker den aktuelle politiske debat og ageren. Det er nærmest lige modsat inden for bibelforskningen, hvor vi først og fremmest fokuserer på forståelsen af *fortiden*, dvs. hvordan kristendommen opstod i den antikke jødiske og græsk-romerske sammenhæng, og hvordan hermeneutik og metoder til læsning og tolkning af tekster har ændret sig over tid. Men netop det at fordybe sig i fortiden giver også mulighed for at engagere sig i nutidens og fremtidens levevilkår. For når vi ved, hvor vi kommer fra historisk, kulturelt og intellektuelt, kan vi bedre forstå vores identitet i dag.

I Biblen er fremtidsvisioner ikke ualmindelige. I et fremtidigt og verdensforandrende billedsprog skabes enten håbefulde eller destruktive visioner om tiden, der vil komme. Fra Gammel Testaments profetiske skrifter frem til Johannes' Åbenbaring i Ny Testamente er den dybere-liggende tanke, at det er Gud selv, der vil udfri menneskeheden efter "de sidste dage", hvor kaos, krig og ødelæggelse dominerer menneskelivet.

Men hvordan kan vi så tale om vort fags fremtid og undgå at blive alt for spekulative? Når vi spørger til, hvad vi forventer, der vil ske inden for vores område de næste 75 år, taler vi om en tid, hvor vi faktisk ikke er her længere. Og når vi går 75 år tilbage og ser på tiden fra Anden Verdenskrigs afslutning til i dag, så har udviklingen været enorm. Kan vi på en eller anden måde omdanne det *retrospektive* syn – tilbage fra 1945 til nu – til et *prospektivt* syn, fra nu indtil slutningen af det 21. århundrede? Lad os tage springet og pege på følgende tre perspektiver.

Første fremtidsperspektiv: Den digitale revolution

Vores fag bevæger sig i spændingsfeltet mellem en tanke om, at “der er intet nyt under solen” (Prædikerens Bog 1,9), og den stigende hastighed, hvormed verden har ændret sig siden industrialiseringen i det 19. århundrede. Vi ved endnu ikke, hvordan digitaliseringen vil påvirke vores akademiske faglighed, eller hvordan vi vil komme til at håndtere, opfatte og formidle forskningsresultater i fremtiden. Allerede i dag er trykte bøger og tidsskrifter ofte ledsaget af elektroniske databaser, e-tidsskrifter, e-bøger, platforme, elektroniske leksika, blogs osv.

Vore kommunikative muligheder vil under alle omstændigheder blive væsentligt forøget, f.eks. via sociale medier og virtuelle møder. Det bliver simpelthen nemmere at deltage i konferencer og vidensudveksling over nettet. Grundet klimahensyn bliver vi mere fysisk bundet til vore egne universiteter, men virtuelt vil forskningsverdenen åbne sig langt mere på den globale skala. Inden for forskningen i Ny Testamente er vi allerede godt i gang med studier i materielle kulturobjekter, f.eks. bliver flere og flere gamle bibelhåndskrifter tilgængelige for studier online. Big Data vil formentlig også blive brugt i forbindelse med bibelstudier, hvor databaser vil være os behjælpelige med at navigere i komplekse tekstuelle problemer og eksempelvis foreslå os nye genredefinitioner.

På den anden side vil alt nyt og digitalt også have en grænse, for som nævnt er der “intet nyt under solen” i mange sammenhænge: Den intellektuelle og religiøse interesse for at læse og tolke Ny Testamente er måske truet af den vestlige verdens traditionstab, men den har trods alt stået på i næsten 2000 år. Vi må forvente, at kirken, samfundet og universitetsforskere vil fortsætte med at studere Biblen; men dermed kan vi dog ikke nødvendigvis ånde lettet op. Vi skal som allerede nævnt være forberedt på forskellige ændringer af vores akademiske færdigheder som følge af den digitale revolution. Alt dette rokker dog næppe ved, at de studerende også om 75 år får brug for at lære græsk, som er det sprog, alle nytestamentlige tekster er skrevet på. På mange måder forbliver Ny Testaments 27 græske tekster, samlet i den seneste tekstkritiske Nestle-Aland-udgave, derfor det mest nøjagtige ‘materielle’ grundlag, vi har, når vi beskæftiger os med den tidlige kristendom.

Også den politiske situation er i høj grad bestemmende for den mængde af tid, energi og penge, vi kan bruge på at studere nytestamentlige tekster. Hvis de europæiske samfund mister demokrati og religionsfrihed og bliver despotiske eller fundamentalistiske, vil den intellektuelle ramme, som vi tænker, arbejder og underviser inden for i dag, gå i

opløsning. Vort fags fremtid hænger sammen med, at teologien bedrives i et demokratisk land, forankret i kristne og humanistiske traditioner.

Andet fremtidsperspektiv: Nye forskningsparadigmer

At se 75 år ud i fremtiden får os til at overveje, hvilket nutidigt eksegetisk arbejde der fortsat vil stå til den tid. Bør vi lade os inspirere af de værker, der tidligere har vist sig levedygtige gennem forskergenerationer? Noget af det videnskabelige arbejde, der blev lavet de sidste 100 år, er endnu ikke forældet, for mange ældre bøger er stadig i brug: Ingen nytestamentlig underviser kan i dag undvære indsigterne fra Rudolf Bultmanns *Geschichte der synoptischen Tradition* (1921; eng. udg. 1963), Martin Hengels *Judaismus und Hellenismus* (1969; engelsk udg. 1973) eller E.P. Sanders' *Paul and Palestinian Judaism* (1977). Disse lærde forskere har defineret nye paradigmer på hvert deres område.

Bultmann foreslog en metode til at afdække, hvordan overleveringerne om Jesus blev præget af de første kristne, inden de nåede frem til evangelierne, som vi kender dem. Hengel påviste, at den jødedom, som

Fig. 1. Det nytestamentlige forskningsmiljø i Aarhus tiltrækker forskere og studerende fra hele verden. Billedet her viser den islandske teolog Sigurvin Lárus Jónsson ved forsvaret af ph.d.-afhandlingen "James Among the Classicists" den 29. maj 2019. Sigurvins afhandling om Jakobsbrevet er et eksempel på den interesse for litteratur- og genrehistoriske tilgange, der har præget NT-forskningen i Aarhus i en årrække.

kristendommen voksede ud af, var dybt forankret i den græsk-romerske kultur. Ligeledes er det Sanders' fortjeneste, at vi i dag anskuer Paulus' tænkning i forlængelse af, og ikke i opgør med, jødedommen.

Deres banebrydende bøger etablerede forskningsparadigmer, der åbnede for en ny tilgang til Ny Testaments tekster. Lignende tilgange blev til i Skandinavien med vigtige bidrag fra Johannes Munck, Krister Stendahl og Nils Dahl i 1950'erne og 1960'erne. Således vil stadigt nye forskningsparadigmer komme til som udtryk for en fortsat kritisk søgen efter nye tilgange til vore tekster (fig. 1). Det er netop den nytestamentlige eksegeses formål: at levere *kritisk oplysning* om oprindelsen til og substansen af den kristne religion, kultur og litteratur.

Faktisk er den nytestamentlige undervisning på universitetet et afgørende led i udviklingen af nye forskningsparadigmer, fordi vi som undervisere hele tiden diskuterer tekster med de studerende. Fra undervisningen videreudvikles grundlæggende spørgsmål ofte til decideret forskning. På den baggrund skriver vi bøger og artikler, mens de studerende skriver bachelorprojekter og specialer. Derfor vil de studerende også i fremtiden, ligesom i dag, blive tilbudt forskningsbaseret undervisning.

Retrospektivt kan vi også se, at vores forskningsområde i de sidste 75 år er blevet inspireret og ansporet af nye fund af tekster og dokumenter. Mest betydningsfuldt var fundet af Dødehavsrullerne i 1947 og frem (fig. 2). Vi kan ikke udelukke muligheden for, at der også fremover vil dukke yderligere dokumentation op fra 1. og 2. århundrede e. Kr. i form af papyrusser, kodeksfragmenter, inskriptioner mm. Men hvad viser sådanne fund? På hvilken måde har fundet af Dødehavsrullerne ændret vores fortolkning af Ny Testamente?

Selv om tidsafstanden til den tidlige kristendom i Romerriget hele tiden øges, bestræber vi os på at udvide og udbrede vores viden om samtidens religion, kultur, samfundsforhold og litteratur. Det er f.eks. vigtigt at kende til Dødehavsrullernes Qumran-sekt for at få en bedre forståelse af jødedommens religiøse pluralitet på det andet tempels tid i Palæstina (dvs. indtil 70 e. Kr.). Det var netop den kontekst, som Johannes Døber og Jesus-bevægelsen indgik i.

Når vi ønsker at udvikle vores metodologiske og tekniske værktøjer til endnu grundigere studier af Ny Testaments verden, stræber vi efter at komme så tæt på originalteksten i skrifterne som overhovedet muligt, dog uden forhåbninger om at øge antallet af de kanoniske tekster. For selv om vi engang skulle være så heldige at finde et hidtil ukendt brev af Paulus, så kan det vanskeligt indføres i den kanon, som har været fast-

Fig. 2. Beduinen i Judeas ørken kastede en sten ind i en hule og ramte en krukke med håndskriffter fra Jesu tid! Det blev startskuddet til et af de mest sensationelle tekstfund i det 20. århundrede: Fundet af Dødebævsrullerne i elleve huler ved Qumran i årene 1947-56. Her ses hule 4, der rummede et stort antal jødiske skrifter bevaret i fragmenter.

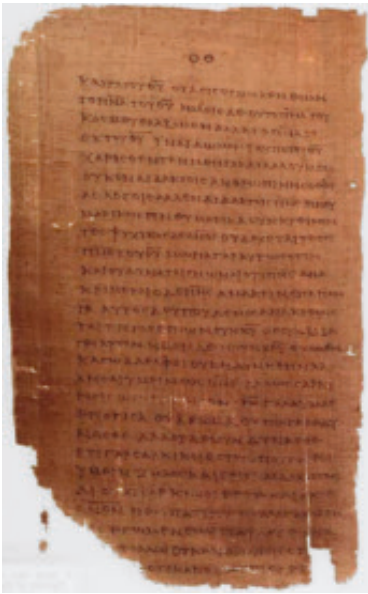

Fig. 3. Et af de ældste håndskrifter af Det nye Testamente er Papyrus 46, der indeholder en næsten komplet samling af Paulus' breve. Håndskriftet, der er fra omkring år 200, blev fundet i Egypten og solgt i bidder i løbet af 1930'erne. I dag befinder nogle ark sig på Cheaster Beatty Library i Dublin, andre på University of Michigan i USA. Som i andre tidlige håndskrifter benyttes der kun store bogstaver (majuskler), ligesom alt er skrevet ud i ét (scriptio continua).

lagt, siden kejser Konstantin gjorde kristendommen til statsreligion i Romeriget i begyndelsen af det 4. århundrede (fig. 3).

Tredje fremtidsperspektiv: Historiens evige bevægelse fremad

Tanken om, at det nytestamentlige fag fortsat består de næste 75 år, ansporer os til vedvarende at gøre vores forskning og undervisning så god som mulig. Men der er samtidig et skræmmende perspektiv: Ønsker vi virkelig at forestille os en verden, hvor vi ikke længere er til? Da de bibelske profeter fremsatte deres visioner for fremtiden, tænkte de på den i form af en afslutning på en foruroligende æra og begyndelsen på en tid for forløsning og frelse. Vor tids opfattelse af fremtiden er derimod baseret på begrebet *historia continua*, hvor vi selv ønsker fortsat at være involveret – i det mindste indtil det punkt, hvor astronomer har beregnet vores planets fysiske tilintetgørelse.

Hvad er vores forventninger og ønsker til fremtidens nytestamentlige studier? De tidlige kristne tekster, der nu er blevet læst i to årtusinder, og som stadig studeres af vores generation, skal også ses som religiøse og teologiske tekster. Som sådan vil de beholde deres betydning som tekster, der kan indgyde håb.

I Første Korintherbrev 15 skriver Paulus om, hvordan mennesker kan forny deres håb om individets opstandelse fra de døde. Gad vide, om der stadig er brug for Paulus' tro på den opstandne Kristus og det kristne håb, hvis det engang skulle lykkes genetikken og lægekunsten at overvinde menneskets dødelighed? Hvis astronomerne får ret, vil vores planet kollapse på et tidspunkt. Vil visionen om, at Gud skaber en ny verden fra Johannes' Åbenbaring 21, så være en trøst? Vi ved det ikke. Og vi behøver ikke at vide det, for dette scenarie ligger heldigvis milliarder af år foran os – og det er en tidsramme, der går langt ud over denne artikels eksperiment med 'kun' at se 75 år ud i fremtiden.

Eve-Marie Becker (f. 1972), professor, dr.theol.

René Falkenberg (f. 1970), lektor, ph.d.

KIRKEHISTORIE

Kirkehistorie – igennem 75 år

*Af Carsten Bach-Nielsen, Jakob Engberg, Per Ingesman og
Nils Arne Pedersen*

Kirkehistorie er en af teologiens klassiske discipliner. Den kan samtidig ses som en af mange såkaldte 'bindestregshistorier', altså underdiscipliner inden for det almene historiefag, tæt beslægtet med f.eks. skolehistorie. Denne dobbelte tilknytning, til både teologi og historie, afspejles i den fremstilling af kirkehistoriefagets historie ved Aarhus Universitet, der skal gives i det følgende. Den kommer til udtryk ved, at aarhusianske kirkehistorikere til stadighed har ladet sig inspirere af historikernes metoder og tilgange, ligesom fagmiljøet omfatter forskere, der selv har krydset faggrænsen mellem historie og teologi.

P.G. Lindhardt – fagets grundlægger

P.G. Lindhardt (1910-1988) blev i 1942 den første professor i kirkehistorie ved det unge fakultet. Han var nyslået doktor på en afhandling om pietismen og dens administration. Som elev af J. Oskar Andersen havde han lært historisk kildekritik, den såkaldt erslevske metode, men skulle komme til at udvikle denne ret rigide metode, dels i en materialistisk retning og dels i en metode, der tog udgangspunkt i individet, altså mere psykologisk (fig. 1).

Lindhardts navn blev i 1950'erne kendt i hele landet, da han udråbtes til aarhusiprofessoren, der afskaffede det evige liv. I et foredrag på Askov Højskole i 1952 gentog han blot det, alle modernitetsteologer havde sagt de sidste 30 år: at man ikke kunne forvente, at dette liv ville fortsætte ind i et nyt liv som en problemfri fortsættelse. Dette garne-rede han med kostelige eksempler fra den danske guldalders litteratur. Foredraget blev 'opdaget' af pressen, der slog det stort op. Lindhardt

Fig. 1. Kirkehistorie anno 1945: P.G. Lindhardt eksaminerer i januar 1945 med Bent Noack som referent. Censor er professor Scharling fra København, bisidder er biskoppen i Aarbus Skat Hoffmeyer, og for bordenden ses Det teologiske Fakultets grundlæggere Johannes Munck og Erling Hammershaimb.

tog evighedshåbet fra fru Jensen, hævdede man. Selv svarede han, at det eneste vi kunne vide, var, at vort liv altid er i Guds hånd. Intet mere.

Lindhardt var blevet en befrier. Han gjorde op med vanetænkningen, de overleverede former og forestillinger. I 1950'erne blev det til en række af raids mod snærende grænser og påtvungen tænkning. Således kastede han sig allerede i 1951 ind i kritikken af vækkelsesbevægelsernes historieskrivning, som han hævdede var bestemt af det augustinske historiesyn: at Gud handler i historien, at han fører sit folk frem mod en bestemmelse. Det var let for vækkelserne at tolke deres historie som udslag af Guds vilje, af Guds finger og førelse i historien. Med inspiration af socialhistorikeren Hans Jensen og under indflydelse af Hans Kirks roman *Fiskerne* anlagde Lindhardt et materialistisk syn på historien. Det hårde og risikofyldte liv på havet og i hytterne skabte grobund for Indre Mission, der lovede "et bedre forår". De store hartkorn og flæskeeksporten til England var baggrund for de livsglade og tilfredse grundtvigianere, der allerede levede i gyldenåret. Dette fremførte Lindhardt i bogen *Vækkelse og kirkelige retninger*. Den havde som effekt, at unge mennesker nu kunne se sig som frie i forhold til vækkelsernes mytologi og påtvungne eller lukkede fællesskaber.

Siden kom i 1958 bogen *Helvedesstrategi* med det bekendte afsnit om det norske helvede, hvor Lindhardt tog hele ideen om skyld og straf op til kritisk behandling.

Professorat i oldtidens og middelalderens kirkehistorie

Den polemiske brug af kirkehistorien syntes ikke acceptabel for Jakob Balling (1928-2012), der i 1963 blev ansat som professor i oldkirkens og

middelalderens kirkehistorie. Han havde arbejdet med forholdet mellem kejser og pave i middelalderen, men interesserede sig i stigende grad for teologi og poesi samt for historiografi og universalhistorie. Balling var en ophøjet type, en udpræget forelæser, der var svær at komme ind på livet af, men hans øvelser for mindre hold var meget givende. Her læste han forfatterskaber som Dantes og Miltons på originalsprogene med studenterne – i en afslappet atmosfære. Bogen *Poeterne som kirkeledere* fra 1983 blev afprøvet gennem sådanne øvelser. Bogen *De unge skal se syner* fra 1997 var resultatet af et samarbejde med to studenter (Ulla Morre Bidstrup og Torben Bramming) i forbindelse med en universitetsøvelse. Det var en kommenteret oversættelse af Perpetuamartyriet – beretningen om den unge kvinde Perpetuas lidelse og død under forfølgelser i Karthago i begyndelsen af det 3. århundrede – en tekst, der er særligt spændende ved måske at rumme selvbiografiske optegnelser fra Perpetua og dermed en sjælden kvindelig synsvinkel på bekendelse og martyrium fra oldtiden.

Vækkelsesforskningen

Det var især på vækkelsesforskningens område, at Lindhardt mødte faglig modsigelse. Den kom blandt andre fra Anders Pontoppidan Thyssen (1921–2004), der som amanuensis specialiserede sig i nyere nordisk kirkehistorie. Han ville gennem et nærstudium af vækkelserne give et mere komplet og komplekst billede af virkeligheden. Dette skete i det stort anlagte værk *Vækkelsernes frembrud i Danmark*. Thyssen var hovedredaktør, men flere af instituttets medarbejdere som Knud Ottosen og Frands Ole Overgaard skrev selvstændige bind om regionale vækkelser. Pontoppidan Thyssen skrev også om nationalitetskampen i Sønderjylland, om herrnhutersamfundet i Christiansfeld, og ikke mindst lykkedes det ham at færdiggøre P. Nedergaards store værk *Dansk Præste- og Sognehistorie*. Pontoppidan Thyssen efterfulgte Lindhardt som professor i den nyere del af kirkehistorien.

Kirkehistoriske disputater

Henning Lehmanns disputats *Per Piscatores* fra 1975 undersøgte en samling homilier, der foreligger på armensk, men er oversat fra græsk. Forfatterspørgsmålet var uafklaret, men Lehmann påviste, at de stammer fra to syriske biskopper i det 4.-5. århundrede, de første 8 homilier fra

Fig. 2. Sådan så en nybagt *cand.theol.* – og vordende kirkehistoriker – ud i 1958. Billedet viser Thorkild Lyby, der var blevet færdigguddannet året før og ber ses i sin første ansættelse – som lærer på Ask Højskole. I 1959 blev han tilknyttet Det teologiske Fakultet ved Aarhus Universitet, i første omgang som undervisningsassistent, siden som amanuensis (1962) og endelig som lektor (1969). Bemærk pibestativet ophængt på væggen bag lampeskærmen: Det blev i 2011 overdraget til Universitetshistorisk Udvalg af Thorkild Lyby. Formodentlig lå der heri en anerkendelse af, at en pibe blev opfattet som et uundværligt forskningsredskab!

Euseb af Emesa og de sidste 5 fra Severian af Gabala. Undersøgelsen byggede på en række specialundersøgelser, der blandt andet også kastede nyt lys over de armenske bibeloversættelsers historie. Lehmann blev lektor med patristikken som hovedområde, men udviste så store administrative evner, at han efter flere gange at have været dekan for Det teologiske Fakultet blev rektor for hele universitetet i 19 år. Til slut vendte han tilbage til teologi, hvor han var professor i kirkehistorie i nogle få år.

Lektor Knud Ottosens disputats *The responsories and versicles of the Latin Office of the Dead* fra 1993 var resultatet af mange års omhyggeligt arbejde med mere

end 2.000 kilder. Disse var optegnelser af de salmevers, som man brugte i middelalderens Vesteuropa, når man sang tidebønner til minde om de døde. Når man sammenlignede kombinationen af bibelvers og korsvar, ville det være muligt at fastslå de enkelte liturgiernes ordensmæssige og geografiske oprindelse. Til dette formål havde Ottosen skabt en database sammen med Bjarner Svejgaard fra Regnecentralen på Aarhus Universitet. Samtiden forstod ikke til fulde Ottosens pionerindsats, men så det i stedet som lettere komisk, at han sammenblandede teologi og EDB.

Samme år som Knud Ottosen disputerede lektor Thorkild C. Lyby med afhandlingen *Vi evangeliske. Studier over samspillet mellem udenrigspolitik og kirkepolitik på Frederik I's tid* (1993), der med udnyttelse af nyfundet kildemateriale i tyske arkiver gav et vigtigt bidrag til den danske reformations tidlige historie (fig. 2).

Jørgen Stenbæk, der blev lektor i kirkehistorie efter en lang karriere på Kristendomskundskab og Institut for Religionsvidenskab, kastede sig over studier i moderne kirkeret og var medinitiativtager til dannelsen af Selskab for Kirkeret med hjemsted i Aarhus. Han skrev også storværket om Præsteforeningens historie i 1999.

Ny lærebog i kirkehistorie

Faget havde siden sin begyndelse i Aarhus lidt under en noget forældet lærebog, nemlig Holmquists og Nørregaards trebindsværk. Den var oprindeligt skrevet i 1920'erne, så den måtte med tiden forekomme mere og mere utidssvarende. Det var svært at nå til enighed med fakultetet i København om skabelsen af en ny lærebog. I København opfattedes kirkehistorie som det største og vigtigste fag. Derfor var pensum der også meget større end i Aarhus. Efter talrige forsøg lykkedes det dog en ny gruppe af kirkehistorikere i Aarhus, der ikke følte sig bundet af deres ældre kollegers skepsis, at få færdiggjort en helt ny lærebog i kirkens historie i to bind – svarende til pensum på bachelorstudiet i København og Aarhus. Det var i høj grad professor Jens Holger Schjørring, der var fødselshjælper, og han bidrog selv med afsnittet om den nyeste tid i bogen. Redaktørerne af *Kirkens historie* 1-2 var professor Per Ingesman og lektor Carsten Bach-Nielsen. Lektor Nils Arne Pedersen skrev oldkirkens historie. Bogen, der udkom i 2012, må siges at være en milesten. Den standardiserede stoffet og etablerede en fælles baggrund inden for faget kirkehistorie, hvor man længe havde klaret sig med vekslende kompendier.

Generationsskiftet omkring årtusindskiftet

Med Nils Arne Pedersen og Per Ingesman som forfattere til bind 1 og Carsten Bach-Nielsen og Jens Holger Schjørring som forfattere til bind 2 afspejlede den nye lærebog i kirkehistorie fra 2012 det generationsskifte, der var sket i årene omkring årtusindskiftet.

Lærebogen var skrevet, så den svarede til, at kirkehistorie på bacheloruuddannelsen er delt i *Kirkehistorie 1* omfattende oldtidens og middelalderens kirkehistorie op til år 1500 og *Kirkehistorie 2* omfattende kirkehistorien efter år 1500, normalt betegnet nyere og nyeste tids kirkehistorie. Bemandingen i faget har fulgt denne opdeling, idet professorer og lektorer har været ansat enten i perioden før eller i perioden efter 1500. Traditionelt havde man en professor og to lektorer i oldtid og middelalder, mens nyere og nyeste tid varetoges af en professor og tre lektorer. Denne bemanding gik gradvis i opløsning omkring år 2000, og da den kirkehistoriske lærebog blev planlagt, var staben af fastansatte kirkehistorikere i realiteten reduceret til de fire forfattere.

Fra to til én professor

Da Jens Holger Schjørring i 1997 blev udnævnt til professor i kirkehistorie var det uden periodemæssig begrænsning, således at én professor skulle nu dække hele kirkehistorien. Schjørring kom fra et lektorat i systematisk teologi, hvor han særligt havde interesseret sig for Grundtvig og for nyere tysk teologi. Han havde dog før været ansat i kirkehistorie, og hans disputats fra 1979 om Valdemar Ammundsen var en kirkehistorisk afhandling. Som professor i Kirkehistorie koncentrerede han sig især om det 20. århundrede, hvor han i samarbejde med tyske kollegaer arbejdede med kirkerne i Østeuropa under kommunismen og – som noget nyt i en aarhusiansk sammenhæng – med afrikansk kirkehistorie. En særlig varm interesse nærede han for det internationale økumeniske arbejde (fig. 3). Den kom til udtryk i hans medvirken i en fremstilling af Det lutherske Verdensforbunds historie fra 1997, og kunne ses ved den forholdsvis store vægt, han lagde på denne side af kirkehistorien i hans bidrag i bind 2 af *Kirkens Historie*.

Også Per Ingesman, der afløste Schjørring som professor i 2009, skulle dække hele kirkehistorien. I modsætning til Schjørring koncentrerede han sig om middelalder og reformationstid. Ingesman var af uddannelse cand.mag. i historie og kristendomskundskab, og han var et årti ansat som forskningsstipendiat på det daværende Institut for Kristendomskundskab (senere Religionsstudier), før han flyttede over til Kirkehistorie, fra 1997 som fastansat lektor i oldtidens og middelalderens kirkehistorie. Ingesmans hovedinteresse var den danske kirkehistorie i senmiddelalderen. Til denne fandt han vigtigt nyt kildemateriale i Vatikanarkivet i Rom, som førte frem til hans disputats fra 2003 om den pavelige højesteret, den såkaldte *Rota Romana*, og dens behandling af danske sager i middelalderen. I det seneste årti har han ført sin interesse lidt længere op i tiden, til reformationen og konfessionaliseringen i 1500- og 1600-tallet. En hovedinteresse er fortsat kirkeret og kirkelig administrationshistorie og et grundsynspunkt fortsat, at den danske kirkehistorie må ses i tæt sammenhæng med den internationale.

Arbejdet med oldtidens og middelalderens kirkehistorie

På de to lektorater i oldtidens og middelalderens kirkehistorie var afløserne for Henning Lehmann og Knud Ottosen blevet Nils Arne Pedersen og Per Ingesman. Efter at sidstnævnte var blevet professor, overtog Jakob Engberg hans plads som lektor i oldtid og middelalder.

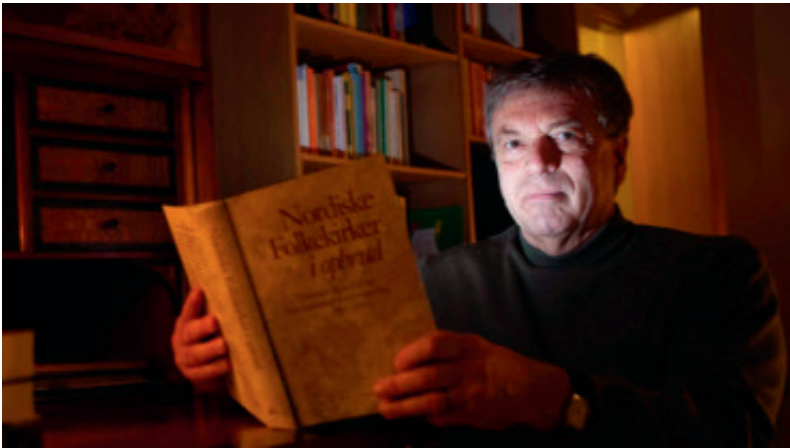

Fig. 3. Som professor i kirkehistorie tog Jens Holger Schjørring en lang række forskningsmæssige initiativer, først og fremmest inden for det 20. århundredes kirkehistorie. Et af dem var et fellesnordisk projekt, der med støtte fra Nordisk Ministerråd resulterede i bogen "Nordiske Folkekirker i opbrud" (2001). Bogen satte fokus på forholdet mellem national, nordisk og international kirkelig identitet og orientering i tiden efter 1945.

Allerede med sin disputats *The Sermon on the Great War. Investigations of a Manichaeic-Coptic text from the fourth century* (1996) slog Nils Arne Pedersen den tone an, der skulle gøre ham internationalt anerkendt som en af de førende forskere i manikæerne, deres koptiske og syriske skrifter og den oldkirkelige gendrivelse af manikæismen – hvad der kommer til udtryk i, at han siden 2017 har været formand for *International Association of Manichaeic Studies*. I sit arbejde med manikæiske tekster, f.eks. inden for det eksternt finansierede projekt *Biblia Manichaica*, som han ledte, kombinerer Pedersen omhyggelig eksegesis og tekstkritisk arbejde med kirkehistorikerens evne til at kontekstualisere tekstmaterialet både socialt og liturgisk (fig. 4). Som leder siden 2010 af den tværfaglige forskningsenhed *Den Kristne Orient* viderefører Pedersen en stærk tradition på Aarhus Universitet for at studere den nærliggende kristendom eksegetisk, filologisk og historisk. Blandt de emner inden for oldtidens kirkehistorie, han har beskæftiget sig med, kan nævnes apologetik og kristendomskritik, men også hvordan de tidlige kristne udviklede en modvilje mod selvmord.

Jakob Engberg kom til teologi på Aarhus Universitet fra historie på Syddansk Universitet, hvor han havde skrevet en ph.d.-afhandling

Fig. 4. Billedet viser ni pergamentstrimler med tekst i sortbrunt blæk og nogle ubeskrivne papyrusfragmenter, resterne af en manikeisk kodeks, der i 1970'erne blev fundet i en papæske på papyrussamlingen ved Det ægyptiske Museum i Berlin af konservator Myriam Krutzsch. Der var ingen notitser om, hvordan kodeksresterne var blevet erhvervet, selv om det er sandsynligt, at de stammer fra Ægypten. Fru Krutzsch viste fundet til Werner Sundermann, der var professor i Berlin, og som – under en frokost i forbindelse med Jes Peter Asmussens fødselsdag i 1988 – fortalte Nils Arne Pedersen om strimlerne. Han tog i 2009 kontakt til Sundermann og Krutzsch, papæskan blev fundet frem igen, og i 2013 blev teksten på strimlerne publiceret af Nils Arne Pedersen og John Møller Larsen i værket “Manichaean Texts in Syriac”. Der er tale om en religiøs tekst, der muligvis stammer fra et værk af Mani, manikeismens stifter. (P22364 før konserveringen. Foto: Myriam Krutzsch, Berlins Papyrussamling).

om de tidlige romerske kristenforfølgelser, der i 2007 udkom som bog: *Impulsore Chresto. Opposition to Christianity in the Roman Empire c. 50–250 AD*. I 2009 blev han ansat som lektor i kirkehistorie med særligt ansvar for at koordinere den nyoprettede nordiske kandidatuddannelse *Religious Roots of Europe*. Siden 2012 har Engberg været leder af *Centre for the Study of Antiquity and Christianity* – et tværfagligt center for forskning i den antikke kristendom, som løbende har tiltrukket såvel et stort antal udenlandske gæsteforskere på forskningsophold som eksterne bevillinger. Han har selv deltaget i eksternt finansierede forskningsprojekter, f.eks. projektet *Migration of Faith: Clerical Exile in Late Antiquity*, der

har bidraget med vigtig ny viden om forholdet mellem de kristne og de romerske myndigheder ca. 300-600 (fig. 5).

Arbejdet med nyere og nyeste tids kirkehistorie

I nyere og nyeste tids kirkehistorie afløstes de tre lektorer Thorkild Lyby, Frands Ole Overgaard og Jørgen Stenbæk, der alle var blevet ansat i 1960'erne, i løbet af nogle år af Carsten Bach-Nielsen og Liselotte Malmgart. De var sammen med Jens Holger Schjørring i stand til at spænde over hele kirkehistorien i perioden efter 1500. Ikke mindst det 20. århundredes kirkehistorie var godt dækket ind, da både Schjørring og Malmgart havde deres forskningsmæssige tyngdepunkter her.

Liselotte Malmgart havde på Københavns Universitet skrevet ph.d.-afhandling om udviklingen i dansk diakoni i det 20. århundrede (2002) og kom til kirkehistorie i Aarhus som adjunkt i 2005. Som fast lektor fra 2009 var hendes forskning kendetegnet af en bestræbelse for at se den nyeste kirkehistorie i Danmark i et europæisk perspektiv. Hun har fortsat haft fokus på diakoni, men har også arbejdet med Folkekirkens rolle i samfundet og dens forhold til andre kirker.

Efter at Jens Holger Schjørring i 2009 var gået af som professor og Liselotte Malmgart i 2012 var blevet studieleder for hele det nye store Institut for Kultur og Samfund, gik det forskningsmæssige tyngdepunkt inden for det 20. århundredes kirkehistorie mere eller mindre i opløsning, og det blev op til Carsten Bach-Nielsen næsten ene mand at varetage den nyere og nyeste tids kirkehistorie.

Bach-Nielsen er som kirkehistoriker elev af P.G. Lindhardt, men har sin egen profil som forsker (fig. 6). Den er ikke mindst kendetegnet af hans evne til at koble den teologiske disciplin kirkehistorie og den humanistiske disciplin kunsthistorie, som han har bifag i. Bach-Nielsen har især arbejdet med den periode, han skrev om i bind 2 af *Kirkens Historie*, tiden fra 1500 til 1800. I den færdes han hjemmevant inden for både dansk og almeneuropæisk kirkehistorie, og han har skrevet en lang række videnskabelige artikler herom. I højere grad end nogen anden aarhusiansk kirkehistoriker har han dog lagt vægt på også at formidle sin viden til en bredere læserskare. Han har skrevet flere bøger af formidlende art, hvori han har udnyttet sin store viden om kunst og kunstnere til at dreje kirkehistorien i kulturhistorisk retning. Blandt dem kan nævnes *Kingo CCC. Studier udgivet i 300-året for salmedigterens død* (2002), *Sømanden og døden – en ikonografisk skitse om de druknede og de*

Fig. 5. Indskrifter er en vigtig kilde til viden om kristendommens og de kristnes situation i det senantikke Romerrige. Billedet viser to dedikerede studerende i færd med at læse en utraditionelt placeret indskrift i oldtidsbyen Palmyra. Det er taget i 2007 på teologis ekskursion til Syrien. Deltagerne nød turen og blev betaget af folket, landet og dets rige (kirke)historiske arv. Ingen kunne dengang forestille sig de store lidelser og tragedier, der fulgte. Mens Palmyra var besat af Islamisk Stat, skete omfattende ødelæggelser af byens værdifulde kulturarv.

reddede i *nordisk kirkekunst* (2009) og senest den meget roste redegørelse for Bibelens danske kulturhistorie: *Bibelen i Danmark. 500 års kirke- og kulturhistorie* (2019).

Bach-Nielsen har dog også stor kompetence i og interesse for kirkehistorien efter 1800. Her kan især fremhæves, hvorledes han har taget et i dansk kirkehistorie næsten helt forsømt emne op, nemlig kirkehistorien på De dansk-vestindiske Øer forud for salget af øerne i 1917.

I årene op til og i 2017 samledes interessen hos både Carsten Bach-Nielsen og Per Ingesman om reformationen og dens betydning for kultur og samfund. Begge indgik i det tværfaglige forskningscenter *LUMEN – Center for the Study of Lutheran Theology and Confessional Societies*, der blandt andet var vigtigt ved at bringe kirkehistorikere og historikere sammen. Allerede i 2015 gav Bach-Nielsen bolden op til fejringen af 500-året for reformationens begyndelse med pragtværket *Fra Jubelfest til kulturår: Danske reformationsfejringener gennem 400 år*, der behandlede reformationsjubilæerne i Danmark siden det første i 1617. Og i selve

jubilæumsåret 2017 var han og Ingesman som hovedredaktører involveret i to af årets største og mest ambitiøse udgivelser, henholdsvis *Reformationen i dansk kirke og kultur 1-3* og *Reformationen. 1500-tallets kulturrevolution 1-2*.

Center for Grundtvigforskning

I 1988 etableredes i tilknytning til Afdeling for Kirkehistorie et Center for Grundtvig-studier. Initiativtagere var blandt andre professor Christian Thodberg fra Praktisk Teologi og Anders Pontoppidan Thyssen. Som første centerleder udpegedes Kim Arne Pedersen. Ved centeret foregik blandt andet en transskription af Grundtvigs Præstø- og Vartovprædikener.

Efter en noget hvilende periode reorganiseredes centret i 2009 under navnet Center for Grundtvigforskning. Tidligere forlagsleder Michael Schelde udpegedes som leder, og centeret fik en dobbelt placering, dels på Aarhus Universitet, dels på Vartov i København. Det reorganiserede center havde fået til opgave at stå for en digitalisering af Grundtvigs værker. Dette kolossale projekt, hvortil skiftende regeringen løbende har ydet bevillinger, forventes færdigt i 2030.

I Scheldes tid som centerleder blev der udgivet en lang række antologier om Grundtvig på dansk og engelsk, ligesom centeret forestod digitaliseringen af årbogen *Grundtvig-Studier*, der var påbegyndt i Aarhus i 1948. Schelde afløstes i 2018 som centerleder af Katrine Frøvær Baunvig, som i sin ledelse af centeret har prioriteret forskning i Grundtvig med digitale metoder.

Digitaliseringen af Grundtvigs værker udføres på Vartov, men til den slutter sig forskellige individuelle og kollektive forskningsprojekter, der med udgangspunkt i det digitaliserede materiale arbejder med Grundtvig og hans virkningshistorie. Da de for en dels vedkommende er lokaliseret i Aarhus, bidrager Grundtvigcentret til en velkommen styrkelse af det kirkehistoriske fagmiljø inden for 19. og 20. århundredes kirkehistorie.

Afslutning

Denne fremstilling af faget Kirkehistorie siden etableringen i 1942 har især koncentreret sig om forskningsmiljøets udvikling, dels bemandingsmæssigt, med diverse op- og nedture, dels indholdsmæssigt, i henseende til emnevalg, tilgangsvinkler og metoder. I tilbageblik har den faglige

Fig. 6. Lindhardt-eleven Carsten Bach-Nielsen udgav i 2010 en antologi med bidrag til belysning af P.G. Lindhardts virke og betydning. Den udkom i anledning af hundredåret for Lindhardt fødsel og havde titlen "Kirkehistoriker i en røverkule". Titlen refererede til, at Lindhardts 'materialistiske' forklaring på vækkelserne havde fået Indre Missions formand, Christian Batholdy, til at betegne Det teologiske Fakultet i Aarhus som en "røverkule".

udvikling især været kendetegnet ved, at større kollektive og interdisciplinære forskningsprojekter og –centre, ofte med deltagelse af udenlandske forskere, er kommet til at fylde stadig mere i billedet af det kirkehistoriske fagmiljø. De aarhusianske kirkehistorikerers deltagelse i sådanne projekter og centre opvejer i betydelig grad den reduktion i bemanningen, der er sket siden årtusindskiftet.

Carsten Bach-Nielsen (f. 1955), lektor, lic.theol.

Jakob Engberg (f. 1971), lektor, ph.d.

Per Ingesman (f. 1953), professor, dr.phil.

Nils Arne Pedersen (f. 1959), lektor, dr.theol.

Kirkehistorie – fremtidens udfordringer

Af Per Ingesman

Det er svært at spå, især om fremtiden, og det skal jeg da heller ikke forsøge at gøre i denne artikel. I stedet vil jeg fokusere på, hvordan det kirkehistoriske fagmiljø kan møde de fremtidige udfordringer og muligheder, der – på nuværende tidspunkt og efter mit skøn – aftegner sig for faget på Aarhus Universitet.

Kirkehistorie er et af de fag, der undervises i på universitetets teologistudium. Undervisningen gives af faste forskere med speciale i kirkehistorie, in casu en professor og tre lektorer, der sammen med løsere tilknyttede stipendiater og post.doc.'er udgør en faggruppe. Institutionelt er den en del af Afdeling for Teologi på Institut for Kultur og Samfund, som er det ene af de tre storinstitutter på det fakultet, der hedder Arts. I artiklen vil jeg derfor opdele fremtidens udfordringer til faget i undervisningsmæssige, institutionelle og forskningsmæssige udfordringer.

Undervisningsmæssige udfordringer

Bachelorstudiets grundlæggende indføring i den kristne kirkes historie er siden 2012 blevet givet med udgangspunkt i den lærebog, *Kirkens historie* 1-2 (2. oplag 2018), som fire af fagets lærere har skrevet (fig. 1). Hvor mange år der vil gå, før lærebogen er forældet og skal afløses af et nyskrevet værk, er ikke til at sige; men det ligger nok temmelig langt ud i fremtiden. Allerede i dag kan man dog konstatere, at det nuværende værk med sine to indbundne bind på hver knap 800 sider er så tungt, at en del studerende ikke orker at medbringe det til timerne! En ny og mere handy 2. udgave kunne tilvejebringes ved, at tobindsværket blev opdelt og udgivet som fire paperbackbind, med oldkirken i bind 1, middelalderkirken i bind 2, tiden 1500-1800 i bind 3 og kirkehistorien fra

Fig. 1. "Kirkens historie" 1-2 er den første større fremstilling, på dansk og skrevet i vor generation, af den kristne kirkes historie fra Jesus til i dag. Den er tænkt som lærebog i faget kirkehistorie på bachelorstudiet i teologi, men henvender sig til alle med interesse for kristendommens rolle i den europæiske kulturhistorie. Bind 1 fortæller i første del historien om den kristne menigheds tilblivelse som en lille jødisk sekt i oldtidens Romerrige. Anden del handler om den kristne kirkes fortsatte vækst i løbet af middelalderen til en rig og mægtig institution, der dominerede alle sider af kulturen.

1800 til i dag i bind 4. Samtidig ville det være oplagt at supplere bogværket med en interaktiv hjemmeside, hvor de studerende f.eks. kunne finde yderligere oplysninger og relevante links til digitale ressourcer, og hvor en blog gjorde det muligt for dem at komme i dialog med lærere og medstuderende.

Lærebogen suppleres i undervisningen af dupliserede hæfter med kirkehistoriske kildetekster. Det har været overvejet at udgive disse hæfter i en trykt kildesamling. Fremtidsrettet bør der dog hellere søges tilvejebragt en kirkehistorisk 'kildebank' på internettet, således at underviserne får mulighed for at variere udvalget af kildetekster fra semester til semester. Foruden tekster skulle den elektroniske kildebank kunne indeholde billeder af kunstværker, bygninger og udgravninger, der kan anvendes som kilder til kirkens historie.

Også hvad angår undervisningsformer, repræsenterer den digitale udvikling en udfordring. Med den fulde udnyttelse af mulighederne i

e-læring vil de studerende kunne involveres mere aktivt i undervisningen. Og takket være den stadigt stigende mængde af kildemateriale og forskningslitteratur, der ligger tilgængelig på internettet, vil det være muligt at lade dygtige studerende på kandidatstudiet give sig i kast med opgaver af forskningsmæssig art. Dermed vil flere studerende blive motiveret til at skrive speciale i kirkehistorie, hvad der åbner op for, at også flere vil binde an med ph.d.-projekter i faget.

Institutionelle udfordringer

Allerede nu er rekrutteringen af nye forskere til faget Kirkehistorie et problem, som udgør en af fremtidens store udfordringer på det institutionelle plan. Det er vanskeligt at tiltrække lovende unge forskere, når et egentligt forskningsmiljø mangler. Der fandtes et kirkehistorisk forskningsmiljø, indtil den særlige Afdeling for Kirkehistorie og Praktisk Teologi blev nedlagt i forbindelse med den såkaldte 'faglige udviklingsproces' i 2010-11. Dengang fulgte kirkehistorikerne ledelsens klare opfordring til at indgå i tværfaglige forskningsenheder og -programmer, og det har også resulteret i frugtbare forskningssamarbejder med værdifulde resultater – f.eks. inden for udforskningen af den antikke kristendom, den kristne orient og den lutherske reformation. Men tværfagligheden har en bagside, som er, at den kirkehistoriske kernefaglighed er forsvundet. Hvordan kan vi reetablere et kirkehistorisk forskningsmiljø og gøre det så attraktivt, at det kan tiltrække ikke bare specialestuderende og nyuddannede forskerspirer, men også f.eks. udenlandske gæsteforskere – for slet ikke at tale om eksterne forskningsbevillinger? Det kræver en bevidst og aktiv indsats for at styrke Kirkehistories forskningsprofil i de kommende år. Den kan oplagt tage udgangspunkt i de forskningsmæssige tyngdepunkter og særlige indsatsområder, der allerede findes i faget.

Hidtidige forskningsmæssige tyngdepunkter

Det ovenfor givne tilbageblik på den kirkehistoriske forskning i Aarhus viser, at den i sine første 50 år, fra 1942 til 1992, havde tre, markant forskellige tyngdepunkter: for det første patristik og andre oldkirkelige emner, for det andet den almeneuropæiske kirkehistorie i middelalderen og for det tredje den danske kirkes historie i det 19. og 20. århundrede. På sidstnævnte område fandtes den aarhusianske forsknings absolutte flagskib: det store kollektive projekt om de danske vækkelsesbevægelser

Fig. 2. Hovedresultatet af den aarhusianske vækkelsesforskning var det store værk om "Vækkelsesnes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede" (1960-77). Værkets redaktør, Anders Pontoppidan Thyssen, afsluttede selv syvbindsværket med en fremstilling af vækkelserne i Sønderjylland, der satte den religiøse vækkelse i forbindelse med den nationale kamp mellem dansk og tysk, der blussede op i første halvdel af 1800-tallet samtidig med vækkelserne.

fremvækst, som blev søsat med udgangspunkt i P.G. Lindhardts materialistiske vækkelsestese og ført i havn af Anders Pontoppidan Thyssen (fig. 2).

I den seneste menneskealder har disse traditionelle tyngdepunkter i kirkehistorieforskningen gradvis forskubbet sig. Med Grundtvig og hans arv som en vigtig undtagelse er vækkelsesforskningen et overstået kapitel i aarhusiansk kirkehistorie. Det 19. og 20. århundredes kirkehistorie står fortsat som et tyngdepunkt, men til forskningen i den danske folkekirkes historie og kirkeret er kommet en betydelig forskningsindsats også inden for nordisk, europæisk og endda global kirkehistorie. Oldkirkestudier vejer særdeles tungt i den aktuelle forskning, og aarhusianske kirkehistorikere leder eller deltager i internationale forskningsprojekter på dette felt. Forskningen i middelalderen er fortsat et tyngdepunkt, men orienterer sig nu specifikt mod senmiddelalderen og mod spillet mellem den danske og den internationale kirke. Mest bemærkelsesværdigt er måske, at reformationen i langt højere grad end tidligere fremstår som et vigtigt tyngdepunkt for den aarhusianske forskning, der her foregår inden for tværfaglige rammer med deltagelse af både teologer og historikere.

Hvordan skal de fire aktuelle tyngdepunkter, der her er skitseret, videreføres og styrkes på en måde, der kan give et løft til hele det kirkehistoriske fagmiljø?

Lad mig starte med at gøre opmærksom på, at kirkehistorisk forskning generelt står over for en række udfordringer af teoretisk, metodisk og teknologisk art. Udfordringer, som efter min mening bør tages op og bruges offensivt, da de har potentiale til at skabe forskningsmæssige nybrud i kirkehistoriefaget.

Generelle udfordringer af teoretisk, metodisk og teknologisk art

Den personlige computer og det verdensomspændende internet har åbnet nye forskningsmuligheder inden for de fleste af universitetets videnskaber, både de naturvidenskabelige og de humanvidenskabelige.

Af betydning for kirkehistorien er, at den teknologiske udvikling på IT-området har ført til, at ikke blot megen forskningslitteratur, men også stadigt stigende mængder af historisk kildemateriale bliver gjort tilgængelige på internettet. Muligheden for at overskue, søge i og bearbejde et meget omfattende kildemateriale er godt på vej til at ændre grundvilkårene for al historisk, også kirkehistorisk forskning. Det, der nu er og i fremtiden vil blive digitaliseret og lagt på nettet, er ikke blot håndskrifter og andet trykt materiale, der tidligere skulle opsøges i diverse arkiver og samlinger i ind- og udland, men også f.eks. alle europæiske bøger trykt før år 1700! Hertil kommer digitaliserede udgaver af moderne kildemateriale såsom aviser, radio- og TV-udsendelser, museers og bibliotekers samlinger af genstande og billeder osv.

Digitaliseringen af kildemateriale muliggør anvendelsen af mere specielle metoder i arbejdet med historiske og kirkehistoriske problemstillinger. Som eksempler på anvendelsen af metoder af særlig relevans for kirkehistorie kan nævnes prosopografiske studier af gejstlige gruppers sammensætning, netværksanalyser af forbindelser mellem ledere af kirkelige eller religiøse bevægelser og bibliometriske analyser af spredningen af opbyggelseslitteratur (fig. 3). På dette metodiske felt er sket en rivende udvikling inden for 'moderfaget' historie, siden J. Oskar Andersen indførte den ersonske kildekritik i kirkehistorien for over 100 år siden.

At den udvikling vil accelerere i de kommende år, er uden for enhver tvivl. I begyndelsen af 2019 etablerede Arts et *Center for Humanities Computing*, som henvender sig til alle forskere på fakultetet, som benytter sig af digitale vidensressourcer og analysemetoder. Også andre initiativer er sat i værk for at styrke de aarhusianske forskeres kompetencer i brugen af digitale forskningsværktøjer. På faget Historie omfatter de etablering af *Center for Digital History Aarhus*, der ledes af en nyansat lektor med speciale i digital behandling af historisk og arkæologisk kildemateriale. Under den samlende overskrift "Digital Humanities" begynder der at aftegne sig et forsknings- og undervisningsfelt, som kirkehistorikere – og andre teologiske forskere – gør klogt i at følge aktivt med i.

Men lad os nu vende os fra det metodiske til det teoretiske, for her er – set fra en kirkehistorikers synsvinkel – sket en bemærkelsesværdig indholdsmæssig udvikling af historiefaget i den seneste generation eller to. Hvor historikerne indtil omkring 1970 koncentrerede sig om social, økonomisk og politisk historie, og helst undgik al teoridannelse, så har især nye og mere teoretisk reflekterede strømninger såsom historisk antropologi, mentalitetshistorie og kulturhistorie bevirket, at fortidens

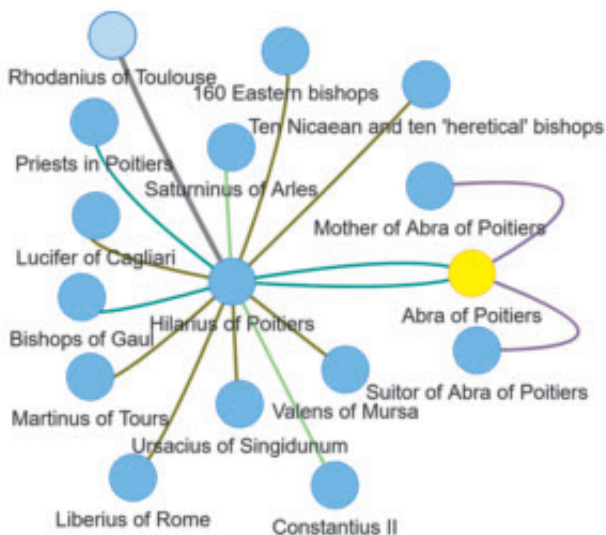

Fig. 3. Her ses et eksempel på resultatet af en kirkehistorisk netværksanalyse: I senantikken blev besværlige gejstlige ofte sendt i eksil, og diagrammet illustrerer den galliske biskop Hilarius' netværk, mens han var i eksil i Frygien; hans datters netværk er tilføjet. Diagrammet er genereret på baggrund af en database udarbejdet i projektet *Migration of Faith, Clerical Exile in Late Antiquity*, som var et samarbejde mellem historie i Sheffield, kirkehistorie i Halle og Aarhus: <https://www.clericalexile.org/>

religiøst funderede forestillingsverden er kommet til at stå centralt i historiefagets arbejdsområde. Det betyder, at kirkehistorikere kan hente megen inspiration fra teoridannelser og tilgangsvinkler i nutidens historieforskning. Kønshistorie og erindringshistorie kan nævnes som eksempler på nyere strømninger fra historiefaget, der allerede har påvirket stedlige kirkehistorikere. Derimod venter vi stadig på, at udfordringen fra de forskellige 'vendinger', der har præget den internationale historievitenskabelige forskning i det sidste par årtier, især "den sproglige vending", "den materielle vending" og "den emotionelle vending", bliver taget op og udmøntet i konkrete kirkehistoriske forskningsprojekter. Jeg skal kun antyde et par tillokkende muligheder: Kalkmalerierne, altertavlerne og de andre kunstværker i vores landsbykirker er en – også på europæisk plan – helt uvurderlig materiel kilde til kirkens forkyndelse og folkelige religiøse forestillinger i middelalderen, som langt fra er udnyttet efter fortjeneste. Og det bevarede personlige kildemateriale i form af erindringer, dagbøger og breve fra både mandlige og kvindelige medlemmer af 1800-tallets vækkelsesbevægelse, måske især dens grundtvigske gren, er det helt oplagt at undersøge i et følelshistorisk perspektiv.

At historikere er begyndt at interessere sig for religion som et centralt fænomen i fortidens kultur og samfund, hænger ikke bare sammen med en intern udvikling i faget. Den afspejler også en udvikling i det

samfund, som omgiver os, nemlig det, som man internationalt omtaler som “the resurgence of religion” eller “the return of religion” (fig. 4). Det, at religion ikke – som forskningen længe troede – var et fænomen på tilbagemod i forhold til en stadig mere udbredt sekularisering siden oplysningstiden i 1700-tallet, men i stedet har manifesteret sig med voldsom styrke i nutidens samfund, har betydet en stadig stigende interesse for religion inden for samfundsfag som jura, politologi og sociologi. Men “religionens tilbagekomst” har også afspejlet sig i humanistiske fag som filosofi, idehistorie og sidst, men ikke mindst historie. Flere og flere historikere bliver klar over, at man ikke kan forstå den historiske udvikling af kultur og samfund uden at inddrage religion som en central drivkraft, og så bliver kirkehistorikere – som specialister i religion, in casu vores egen religion, kristendommen – pludselig interessante at invitere til at deltage i konferencer og forskningsprojekter!

Fremtidens forskningsmæssige udfordringer

Netop ved Aarhus Universitet har der været en tradition for et tæt samarbejde mellem kirkehistorikere og historikere, og efter at de to fag for et årti siden kom i institut sammen, er samarbejdet kun blevet tættere. Det samarbejde skal videreføres og gerne styrkes i årene fremover, også på de fire områder, der ovenfor blev udpeget som fagets aktuelle tyngdepunkter, og som jeg nu skal gå nærmere ind på.

For den kirkehistoriske udforskning af oldkirken ligger udfordringen i at videreføre og udbygge den igangværende udvikling. Området er forskningsmæssigt krævende, idet der forudsættes filologisk kompetence inden for en hel række antikke sprog, færdighed i at læse og udgive gamle manuskripter og fortrolighed med en meget omfattende international forskningslitteratur. Disse kompetencer er til stede på Kirkehistorie, og sammen med forskere fra Gammel Testamente, Ny Testamente og Dogmatik indgår fagets to oldkirkespecialister i det højt profilerede og internationalt ansete forskningsmiljø ved Aarhus Universitet, der beskæftiger sig med kristendommen i sin antikke kontekst. Arbejde med digitaliserede manuskripter og anvendelse af elektroniske databaser som forskningsredskab er en vej til nye, vigtige resultater, som allerede er taget i anvendelse i vore kirkehistorikers udforskning af den antikke kristendom, og som vil blive stadig mere fremtrædende fremover.

Da det middelalderlige tyngdepunkt i den aarhusianske kirkehistorieforskning er flyttet til senmiddelalderen, mens reformationens

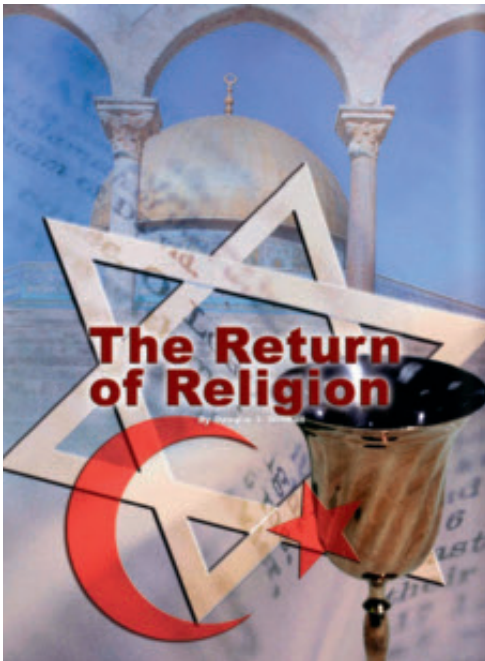

Fig. 4. "Religionens tilbagekomst" har afspejlet sig i humanistiske fag som historie, idehistorie og filosofi og i samfundsfag som jura, politologi og sociologi. Her ses en af de mange internationale bøger om fenomenet, der er kommet i de sidste 10-15 år. Den beskæftiger sig med, hvad religionens stigende betydning kommer til at betyde for morgendagens verden.

kirkehistorie er kommet til som et vigtigt satsningsområde, synes en fremtidig udfordring at være at forsøge at slå bro over det traditionelle periodeskel mellem middelalderen og den moderne tid omkring år 1500. Det kunne ske ved at forene de to hidtidige tyngdepunkter under overskriften "Reformationen – baggrund, forløb og konsekvenser" og så fokusere på den tidsperiode, man internationalt kalder "early modern" eller "frühe Neuzeit", dvs. ca. 1400-1700.

Det er forkert, når man traditionelt har set religiøsitet i senmiddelalderen som præget af forfald, hvorfor reformationen kom som en naturlig reaktion herpå. Måske skal reformationen i stedet forstås som en religiøs bevægelse, der lå i forlængelse af den religiøse udvikling i senmiddelalderen frem for at repræsentere et brud med den? Hidtidig reformationforskning har i høj grad drejet sig enten om teologi, med fokus på Luther og de andre reformatorer, eller om kirkepolitik, hvor der er fokuseret på fyrsternes interesse i reformationen, på organiseringen af de nye protestantiske kirker osv. En frem-

tidig forskningsindsats må tage reformationen alvorligt som en religiøs bevægelse og sætte fokus på andre end reformatorer og fyrster, ligesom forløbet af reformationen må studeres ikke blot på det store plan som hidtil, men også på lokalt og individuelt plan.

Med hensyn til reformationens konsekvenser er forskningen i Aarhus i tæt kontakt med den del af den internationale reformationforskning, der initieret af tyske historikere og kirkehistorikere har sat begreberne "konfessionalisering" og "konfessionskultur" i centrum. Derved er det blevet muligt at trænge dybere ned i spørgsmålet om, hvilken langsigtet betydning reformationen havde, idet reformationens indførelse blot var starten på en udvikling, der i løbet af et par århundreder satte et stærkt konfessionelt præg på det danske samfund og den danske kultur (fig. 5).

I en sådan kronologisk og tematisk udvidelse af fagets tyngdepunkt i reformationen er der rige muligheder for forskningsmæssige nybrud, ikke mindst fordi stadig større mængder af utrykte arkivalier og ældre litteratur foreligger tilgængelige i digitaliseret form. Forskere fra Kirkehistorie, Historie og andre fag stod centralt, da man i 2017 markerede 500-året for reformationens start med Luthers teseopslag; forhåbentlig vil kommende kirkehistoriske forskere her på stedet også stå centralt, når man i 2036 skal fejre 500-året for den danske reformation! Den slags jubilæer rummer vigtige muligheder for, at vi som forskere kommer ud af elfenbenstårnet og formidler vores forskning bredt og populært.

Fremtidens udfordring for den del af den aarhusianske kirkehistorie, der har arbejdet med 19. og 20. århundrede, ligger i at samle og fokusere den hidtidige indsats. Med digitaliseringen af Grundtvigs værker, der foregår i et særligt center, men med tilknytning til Kirkehistorie, vil det være naturligt at følge op med forskning i Grundtvig og hans arv. Her vil man kunne bidrage også til belysning af folkekirkens historie, som den hidtidige forskning kun har studeret vidt forskellige aspekter af, men som måske kunne fokuseres og samles i et større projekt, f.eks. om "Folkekirken, velfærdsstaten og civilsamfundet". Der foreligger allerede ansatser til at sætte den danske folkekirkens historie ind i en bredere europæisk kontekst og foretage komparativt anlagt forskning, og de bør videreføres og udbygges af fremtidige forskere. En særlig udfordring for kommende kirkehistorikere er forvaltningen af det arbejde med den europæiske og globale kirkehistorie i det 19. og 20. århundrede, som den nu pensionerede professor Jens Holger Schjørring igangsatte. Eventuelt kunne eksisterende forskning i arbejdet med kirkehistorien på de dansk-vestindiske øer udbygges til også at omfatte andre danske kolonier samt Grønland.

Afslutning

Kirkehistorie kan naturligvis få andre udfordringer i fremtiden end dem, der her er skitseret, også udfordringer, der kan true selve fagets eksistens som universitetsfag i Aarhus. De kan komme fra staten, kirken, universitetet eller medierne – eller de kan være en simpel konsekvens af det, man lidt ubestemt kalder 'udviklingen', uanset om der er tale om den samfundsmæssige, videnskabelige eller teknologiske udvikling. I så fald vil der dog formodentlig være tale om udfordringer, som er fælles for alle de teologiske fag og altså ikke specifikt rammer Kirkehistorie.

Fig. 5. LUMEN – Center for the Study of Lutheran Theology and Confessional Societies, der samler forskere fra dogmatik, kirkehistorie og historie og en række andre fag, har siden sin officielle etablering i 2017 været forum for reformationsforskningen ved Aarhus Universitet. Centeret er hjemsted for flere store forskningsprojekter med ekstern finansiering. Som centerets navn antyder, er den lutherske konfessions betydning for den samfundsmæssige udvikling en hovedsag i centerets arbejde.

I denne artikel har jeg derfor – optimistisk – koncentreret mig om de udfordringer, der på det undervisningsmæssige, det institutionelle og det forskningsmæssige plan forekommer at have potentiale til at styrke og løfte faget Kirkehistorie som sådan.

Per Ingesman (f. 1953), professor, dr.phil.

DOGMATIK
MED MISSIONS-
TEOLOGI OG
ØKUMENISK
TEOLOGI

Dogmatik med Missionsteologi og økumenisk teologi – igennem trekvart århundrede

Af Bo Kristian Holm, Else Marie Wiberg Pedersen (red.),
Anders-Christian Jacobsen og Peter Lodberg

Den systematiske teologi ved Aarhus Universitet omfatter to fag: Dogmatik (DO) og Etik og religionsfilosofi (ER), og fra starten af 1940'erne var der en professor i hvert af fagene. Dogmatik havde fra begyndelsen en stærk profil, der kom til at præge både faget Dogmatik og det senere tilkomne fag Missionsteologi og økumenisk teologi (MØ), der oprindeligt var et selvstændigt institut med sin egen professor.

Fagets første professorer

Den første professor i dogmatik var Regin Prenter, som tiltrådte i 1945, året efter forsvaret af disputatsen, *Spiritus Creator* (fig. 1). I den forbandt Prenter Luthers helligåndsteologi, skabelsteologi og sakramente-forståelse. Det, som især kendetegner Prenter, er hans forening af en rodfæstet dansk grundtvigianisme med et internationalt udsyn, for dermed at sætte en til tider indadvendt dansk teologisk tradition ind i en større sammenhæng. Med Prenter blev der lagt en stil for faget, hvor det gjaldt om at gentænke og integrere den klassiske dogmatiks hovedemner på en måde, der gav dem fornyet relevans, og derfor ofte var kritisk over for den teologiske minimalisme, der prægede store dele af den dialektiske teologi. Det var f.eks. tilfældet med hans disputats om Helligånden, der bidrog til at sætte Luthers helligåndsteologi på dagsordenen på en måde, der inspirerede mange årtier efter. Dogmatik

Fig. 1. Dr.theol. Regin Prenter (1907-1990) blev i 1945 ansat som Aarhus Universitets første professor i Dogmatik. På billedet her forelæser han for en gruppe teologistuderende – alle mænd!

blev placeret i spændingsfeltet mellem kirke og akademi med lige stor forpligtelse over for begge former for offentlighed. Den forpligtelse indebar også forpligtelsen til kritik, der i lige høj grad rettede sig mod kirkelig selvtilstrækkelighed og konservatisme som mod selvtilstrækkelig sekulær positivisme. Denne opmærksomhed på universitetsteologiens dobbelte forpligtelse blev en hovedsag for Peter Widmann, der i 1981 blev Prenters efterfølger som professor, ikke mindst i disputatsen fra 1980, *Tetisk teologi* (fig. 2).

Traditionsbevidst nytænkning med international horisont

Den lutherske tradition blev vægtet højt hos Regin Prenter. Det samme gjorde den økumeniske teologi. Prenter var medvirkende til, at Det Lutherske Verdensforbund stod bag, da den første Internationale Kongres for Lutherforskning fandt sted i Aarhus i 1956, og han lagde et stort engagement i Det Økumeniske Institut i Strasbourg. Prenters profil har derfor i flere henseender været definerende for forståelsen af faget dogmatik i Aarhus. Dogmehistorien blev en integreret del af den obligatoriske undervisning i dogmatik. Det er væsentligt, fordi det dogmehistoriske er med til at sikre, at beskæftigelsen med dogmatikkens emner altid sker i relation til en historisk kontekst og i et historisk perspektiv, med linjer tilbage til oldkirken, middelalderen og reformationen, hvor sidstnævnte udgør et naturligt omdrejningspunkt i en dansk kulturel og teologisk sammenhæng. Prenter satte generelt set høje standarder for dogmatikken, og hans lærebog i dogmatik, *Skabelse og genløsning* fra 1951-53, anses for et hovedværk i forfatterskabet og inden for faget.

Den Grundtvig-inspirerede læsning af Luther havde positive følger,

for den lod emner komme til syne, som ellers var sat til side. På den måde foregik Prenter ofte diskussioner, der først senere blev taget op af forskningen. 20 år før den finske Lutherforskning pegede Prenter på overraskende sammenhænge mellem elementer i Luthers retfærdiggørelseslære og sider af den østkirkelige lære om menneskets guddommeliggørelse. Han pegede på Luthers forhold til den middelalderlige kærlighedstanke og fremhævede en forståelse af den guddommelige kærlighed som selvgiven, for blot at nævne to eksempler på rækkevidden af hans udsyn.

Men senere forskere har også nuanceret og korrigeret Prenter på afgørende punkter. Blandt andre brød Anna Marie Aagaard med Prenters til tider konservative læsning af Luther; og Erik Kyndals studier i Luthers kristologi gav plads til en større forståelse for Luthers teologiske udvikling end den, Prenter tillod med sin betoning af korsteologien som den røde tråd gennem alle Luthers værker.

Dogmatik med bredde og vidsyn

Dogmatik i Aarhus har været præget af fagligt stærke, men også meget forskellige teologer. Alligevel lader de fleste sig rumme under den brede paraply, som Regin Prenter med sin forståelse af dogmatikken foldede ud. Der kom i Aarhus en udpræget vægtlægning på den lutherske inkarnations- og korsteologi. Hos Erik Kyndal tog det form som en betoning af Kristus som gave, hvor han så en væsentlig præcisering i Luthers teologi. Hos Peter Widmann blev samtidigheden af modsætningen mellem det guddommelige og det menneskelige hos Luther anvendt som pejlemærker for den nytænkning af den klassiske kristologi, der ifølge Widmann var særligt påtrængende. Hos Anna Marie Aagaard kom det til udtryk i læsningen af Luthers mariologi med dens understregning af Guds menneskelighed og

Fig. 2. I 1981 efterfulgte Dr. theol. Peter Widmann (1940-) Prenter som professor i Dogmatik. Widmann kom fra Tyskland og bidrog med sit vidsyn og sine høje videnskabelige krav til at præge den aarhusianske dogmatik. Som dekan for Det teologiske Fakultet i en årrække var han med til at opretholde respekten for teologien som en naturlig del af det moderne universitet.

blik for det fornødrede liv. Og siden fandt Niels Henrik Gregersen inspiration hos Prenter til Luthers chaledonensiske kristologi og sene nadverskrifter, men fandt også i Grundtvig, den oldkirkelige trinitetslære og naturvidenskaben stof til et opgør med den minimalisme, som ofte har præget moderne luthersk teologi.

Prenters sammenkædning af skabelsesteologi og helligåndsteologi var et nybrud i luthersk teologi i det 20. århundrede, der kaldte på at blive fulgt op. Med Anna Maria Aagaards disputats fra 1973, *Helligånden sendt til Verden*, fik Danmark ikke blot sin første kvindelige dr. theol. og fakultetet i Aarhus en inspirerende teologisk urkraft; helligåndsteologien fik endnu en markant fortaler, der dog var mere kritisk over for Luther (fig. 3). Anna Marie Aagaards pointe i disputatsen om Helligåndens sendelse er, at Gud netop kommer til den verden, som Gud selv har skabt – ikke til et sted uden for verden. Det samme gælder også kirken, når den sendes i mission til verden. Helligånden blev hos Anna Marie Aagaard indgangen til dogmatikken, og de studerende lærte gennem hendes dialogiske undervisning at gå ‘baglæns ind i triniteten’. Guds komme til verden sker gennem Helligånden og manifesterer sig i kirken og i historien. Derfor måtte perspektivet udvides og kirkeforståelsen spille en betydeligt større rolle, end lutherdommen generelt og dansk folkekirkekristendom specielt tillod. Kirken måtte ligesom ånden ifølge Anna Marie Aagaard have krop. Hendes bog fra 1991, *Identifikation af kirken*, hvori hun fremstiller luthersk ekklesiologi med sit internationale vidsyn, er stadig en klassiker i dansk teologi. Her fandt Anna Marie Aagaard,

hvis fokus var katolsk og ortodoks teologi, inspiration i de græske kirkefædre, især hos de kappadokiske fædres prægnante treenighedsteologi (fig. 4). Men det skal ikke glemmes, at Anna Marie

Fig. 3. Dr. theol. Anna Marie Aagaard (1935-) var både som lektor og – fra 1985 – som docent i Dogmatik en virkelig drivkraft i faget frem til sin afgang i 2000, altid med et skarpt blik for nye teologiske tendenser. Med sin disputats “Helligånden sendt til Verden” (1973) blev hun ikke blot den første kvindelige dr. theol. i Danmark, men hun markerede sig også som ekspert i ortodoks teologi.

Aagaard også, med sit solide kendskab til dogmatikken i historisk perspektiv, havde et skarpt blik for udviklinger i den samtidige teologi og kirke både nationalt og internationalt. Hun var blandt initiativtagerne til Det Økumeniske Center i Aarhus i 1966, hun indfangede de nye strømninger med befrielsesteologi og kvindeteologi og blev en oplagt ressource i Det Lutherske Verdensforbund og i Kirkernes Verdensråd fra 1970, hvor hun blandt andet var med til at sætte kvinder og køn på dagsordenen.

Kyndal fortsatte Prenters interesse for luthersk sakramenteteologi. Med en solid luthersk tilgang til dogmatikken arbejdede også Kyndal sammen med kirke og teologi uden for Danmark. Navnlig gjorde han en stor indsats for at få Danmark med i det europæiske Leuenberg-fællesskab, primært med henblik på et europæisk nadverfællesskab: en fælles nadverlære måtte føre til nadverfællesskab, for nadverfællesskabet hørte med til nadverlæren (fig. 5). Kyndals indsigt i såvel Luthers lære som i de økumeniske nadverdiskussioner dannede den solide baggrund for disputatsen fra 1984, *Nadverlære og nadverfællesskab*.

For Jens Holger Schjørrings dogmatiske arbejde spillede kirkefædrene en vigtig rolle, men under indtryk af patristikken fra Grundtvig blev Irenæus den vigtigste. Kombinationen af Irenæus og Grundtvig resulterede hos Schjørring, ligesom hos Anna Marie Aagaard og Widmann, i et fokus på historien og på Guds historie med verden. Mens Anna Marie Aagaards økumeniske arbejde og hele internationale interesse også rettede sig mod den tredje verden, var Schjørrings internationale interesse i første række rettet mere specifikt mod det 20. århundredes tyske teologi. Dog sådan, at sammenhængen mellem Grundtvigs teologi og de lange linjer i europæisk kristendom og en særlig tilgang til de teologiske problemer, som prægede den tyske kirkekamp mellem Første og Anden Verdenskrig, også spillede en væsentlig rolle. De sidste år af Schjørrings virke som lektor i Dogmatik blev præget af hans store arbejde med at skrive Luthersk Verdensforbunds historie i anledning af institutionens 50-års-jubilæum i 1997.

Da Institut for Dogmatik i 1970 blev suppleret med kræfter fra Tyskland, hvorfra man hentede Peter Widmann, kom han til at bidrage med sit helt eget vidsyn. For Widmann var det ikke så meget den økumeniske indsats, der skulle sætte dagsordenen for en moderne dogmatik, som det var den akademiske tænkning. Kravet om universalitet havde monoteismen til fælles med fornuften, og den teologiske tænkning var lige forpligtet på begge traditioner. Således åbnede også Peter Widmann

Fig. 4. En række af de aarhusianske dogmatikere har arbejdet med oldkirkens østlige teologi, med teologer som Origenes og de kappadokiske fedre. Af det rige kirkeliv, der fandtes i Lilleasien og Nærorienten i 200-, 300- og 400-tallet, er nu kun den armenske kirke – verdens første statskirke – intakt tilbage. På billedet ses en af de mange kirker i Armenien, der går tilbage til oldtiden og middelalderen.

teologien ud mod verden: teologien måtte ikke gøre sig sin sag for let, for den teologiske opgave er svær, og der er ingen genveje. Det hører med til den teologiske opgave selv at stille sig de sværeste spørgsmål og ikke vige udenom. På den måde bidrog han til at skærpe det selvkritiske blik på en måde, der også hævdede sig over vante skel og traditionelle positioneringer.

Hos alle Aarhus-dogmatikerne ser man et udtalt ønske om at forbinde dansk teologi med internationale teologiske indsigter. Det gjaldt også for Niels Henrik Gregersen, der som lektor i faggruppen satte et særligt aftryk på skabelsesteologien med sin forening af teologi og naturvidenskab. Gregersens tilgang til skabelsesteologien kan man finde i lærebogen i dogmatik fra 1992, *Fragmenter af et Spejl. Bidrag til Dog-*

matikken. Her finder også Schjørrings tilgang til dogmatisk indføring, Widmanns tilgang til kristologien, Kyndals tilgang til sakramenteteologien og Anna Marie Aagaards tilgang til ekklesiologien stærke udtryk som en særlig Aarhus-teologi. Bogens titel er en henvisning til Luthers sene nadverskrifter, hvor denne betoner, at Guds genskin er at finde i alt som i spejlfragmenter. Lærebogen er siden genoptrykt flere gange og er stadig det mest omfattende og moderne bud på en dogmatik på dansk.

De nuværende dogmatikere på Afdeling for Systematisk Teologi fortsætter traditionen med dogmehistorisk funderede studier af dogmatiske problemstillinger med udgangspunkt i oldkirkens, middelalderens og reformationens teologier. Det internationale udsyn er stadig karakteristisk for Aarhus-dogmatikken gennem engagement i økumenisk arbejde og internationale forskningssamarbejder. Else Marie Wiberg Pedersen har videreført Anna Marie Aagaards blik for kontekstuel teologi og kønsperspektivet som en konstruktiv medspiller til en samtidsorienteret dogmatik, både med sin afhandling om en middelaldernonnes gudsbillede og kvindebillede og siden i arbejdet med moderne ekklesiologi og embedsteologi. På den måde har Wiberg Pedersens tilgang til skabelsesteologien og den teologiske antropologi såvel som til ekklesiologien og embedsteologien stået i kontinuitet med det nybrud med Prenters teologi, som især Anna Marie Aagaard hidtil tegnede sig for både i en dansk og i en økumenisk sammenhæng; dog med en mere konstruktiv læsning af Luthers teologi.

Anders-Christian Lund Jacobsens arbejde er i udgangspunktet inspireret af især Anna Marie Aagaards og Jens Holger Schjørrings interesse for oldkirkens teologi som forudsætning for nutidig dogmatik. Denne inspiration er kommet til udtryk i bøger og artikler om Irenæus', Origenes' og Augustins antropologi, skabelsesteologi, kristologi og eskatologi. I de senere år har Jacobsens forskning været indlejret i *Center for Studiet af Antikken og Kristendommen* (CSAC) og i tværfaglige internationale forskningsprojekter centreret om teologisk antropologi med fokus på menneskets frihed og værdighed.

Bo Kristian Holm har især ladet sig inspirere af Regin Prenters, Erik Kyndals og Peter Widmanns studier i Luthers kristologi og nadverlære i sine egne studier i Luthers og luthersk teologi, der har koncentreret sig om gave-begrebet og forståelsen af den selvgivende Gud hos Luther og Melanchthon og i både Lutherrenæssancen og nutidig teologi. Inspirationen fra socialantropologien har åbnet de dogmatiske studier mod tværfagligt samarbejde, først og fremmest inden for ram-

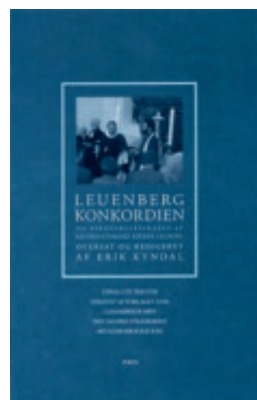
merne af LUMEN-centret, der undersøger lutherdommens indflydelse på kultur, samfund og stat.

Missionsteologi og økumenisk teologi

Den teologiske koncentration omkring helligåndsteologi og kirkefædrenes betydning dannede også grundlag for Missionsteologi og økumenisk teologi, som i mange år udgjorde et særskilt institut ved Det teologiske Fakultet. Instituttet var ikke stort, men det kom med ansættelsen af Johannes Aagaard som lektor i 1957 til at præge fakultetets liv. Johannes Aagaards disputats 10 år senere koncentrerede sig om, hvordan europæisk missionsaktivitet skaber konfession og kirke flere forskellige steder i verden. Samtidig udviklede han under indtryk af Karl Barths dialektiske teologi og katolsk ekklesiologisk tænkning i forbindelse med Andet Vatikanerkoncil tanken om *missio dei*. Sammen med sin senere kollega ved instituttet, Gerhard Pedersen, betonedede Johannes Aagaard, at kirken er sendt til verden. Mission er derfor ikke først og fremmest en kirkelig aktivitet, men en del af kirkens identitet som bundet til Helligåndens virksomhed. Centralt i Johannes Aagaards og Gerhard Pedersens pneumatologiske bestemmelse af ekklesiologien bliver i forlængelse heraf, at kirken hele tiden er på vej mod sin egen bestemmelse. Det er ikke traditionen, som bestemmer, hvem og hvad kirken er, men den mulighed for forandring, der ligger i at være tegn på det fremtidige Gudsrige i verden. Her ligger kimen til ikke mindst Johannes Aagaards til tider meget skarpe kirkekritik, hvor han kritiserede de eksisterende kirkesamfund for at være fanget i konfessionelt snæversyn og selvtilfredshed.

Også Lars Thunbergs teologiske arbejde koncentrerede sig om helligåndsteologien. Med sin dybe forankring i østlig-ortodoks teologi og sit store kendskab til katolsk teologi engagerede også han sig gennem årene i den økumeniske læresamtale

Fig. 5. Lektor, dr.theol. Erik Kyndal (1930-) var stærkt engageret i de økumeniske samtaler med især de tyske reformerte om Leuenbergkonkordien, den læreoverenskomst, der i 1973 blev vedtaget på et kirkemøde i Leuenberg i Schweiz mellem lutherske, reformerte og en række mindre protestantiske kirker, og som den danske folkekirke tiltrådte i 2001. I 2005 udgav Kyndal denne bog om konkordien på dansk.

le. Han opfattede helligåndsteologien som udtryk for, at Helligånden er livets princip, fordi den er det nye liv, der hele tiden udvikler sig og åbner verden for Guds tilstedeværelse. Kristen identitet er derfor ikke en statisk tryghedsstilstand, men snarere en tilblivelsesproces, hvor troens tillid og overbevisningskraft hele tiden bliver skænket på ny og hele tiden skal genindvindes. Ifølge Thunberg er troen derfor en udfordring, som altid ligger foran os.

Opbrud og forandring blev temaer, der i høj grad blev taget op, da Viggo Mortensen, hjemvendt fra flere år som leder af studieafdelingen ved Det Lutherske Verdensforbund i Geneve, i 1999 blev professor i kristendommens globale udbredelse og økumeni. Han flyttede vægten fra den indre dogmatiske bestemmelse af karaktertrækkene ved mission og kirke til en undersøgelse af globaliseringens betydning for de transformationsprocesser, der præger nutidens samfund og kirker.

Peter Lodberg har siden begyndelsen af 1990'erne arbejdet med centrale økumenisk-teologiske temaer som f.eks. etik og ekklesiologi i Kirkernes Verdensråd, den teologiske læresamtale mellem kirkesamfundene og kirkernes bidrag til forsoningsprocessen i Sydafrika efter apartheid. Hans disputats fra 2010 undersøger palæstinensisk teologi og kirke i et transformationssamfund efter 1967 og formulerer en såkaldt 'demokratisk befrielsesteologi'. Arbejdet indgår i et større forskningsprojekt om de kristne kirkers aktuelle situation i Mellemøsten. Lodberg har desuden været medlem af regeringens Trossamfundsudvalg, der forberedte den første trossamfundslov i Danmark, som blev vedtaget af Folketinget i 2017.

Jakob Egeris Thorsen har særligt beskæftiget sig med kristendommens udvikling i det globale syd. På baggrund af etnografiske studier har han forsket i, hvordan karismatiske vækkelsesbevægelser påvirker katolsk kirkeliv og teologi i Latinamerika og i forholdet mellem indiansk kultur og kristendommen (fig. 6). Siden 2017 har hans hovedforskningsområde været diakoni i en dansk og global kontekst med særligt fokus på diakoniens plads i ekklesiologien, på forholdet mellem kristen social praksis og kristendommens globale udvikling samt på diakoni i et økumenisk perspektiv.

Teologien og verden

I det hele taget har det internationale perspektiv spillet en central rolle, måske endda den overordnede rolle, for dogmatikken i Aarhus. Regin

Fig. 6. Hos Tz'utujil-indianerne i Santiago Atitlán i Guatemalas højland er spansk kolonial-katolicisme fusioneret med præ-colombianske trosforestillinger og ritualer. Her bedes forbøn til byens skytsbelgen Skt. Jakob i et af de mange religiøse broderskaber. I dag udfordres den synkretistiske praksis af såvel pinsekirker som kirketro katolikker, og der sker en intens forhandling af forholdet mellem lokal kultur og universelle kristne trosudtryk. (Foto: Jakob Egeris Thorsen).

Prenter havde fra begyndelsen gjort det klart, at luthersk teologi ikke må udvikle sig til en arrogant konfessionalisme, hverken inden for Det Lutherske Verdensforbund eller på universitetet. Han kombinerede derfor sit engagement i et økumenisk åbent Luthersk Verdensforbund (han var i en årrække formand for verdensforbundets teologiske kommission) med engagement i såvel fransk katolsk som anglikansk teologi. Anna Marie Aagaard fortsatte helt i dette spor, idet hendes udgangspunkt ikke var reformationen, men oldkirken og dens ikke-kristne kontekst. Den inspiration førte hun ind i sit arbejde for såvel Luthersk Verdensforbund som Kirkernes Verdensråd. Navnlig i sidstnævnte forum kunne hun pleje interessen for ortodoks teologi, og hun deltog i en række læresamtaler med de ortodokse kirker i sin egenskab af at være præsident for Europa i Kirkernes Verdensråd fra 1990 og flere år frem.

Referencerammen for teologi og kristen tro er den universelle kirke, som Danmark og Folkekirken kun er en lille del af. Den holdning har på forskellig måde været et fælles udgangspunkt for de teologer, der i

Aarhus har varetaget faget dogmatik og missions- og økumenisk teologi. Det gælder også Else Marie Wiberg Pedersen med sit arbejde i Det Økumeniske Fællesråd i Danmark og Det Lutherske Verdensforbunds arbejde med ekklesiologi, Niels Henrik Gregersens engagement i Det Lutherske Verdensforbund og i forbindelse med Fælleserklæringen om retfærdiggørelsen i 1997 og Bo Holms arbejde i Det Mellemkirkelige Råds Teologiske Arbejdsgruppe, i Foreningen af Protestantiske kirker i Europa (CPCE) og i Det Økumeniske Instituts “Klingenthal”-gruppe. Peter Lodberg har været medlem af Kirkernes Verdensråds Centralkomité og *The Commission on Faith and Order*. I 2003 var han med til at etablere den internationale nødhjælpsalliance *Act Alliance*, der er en koalition af ca. 135 kirker og kirkelige nødhjælpsorganisationer fra hele verden. Jakob Egeris Thorsen er engageret i de økumeniske samtaler mellem Folkekirken og den katolske kirke i Danmark.

Afslutning

Godt et trekvart århundrede med teologi i Aarhus er ikke gået sporeløst hen over hverken teologien som helhed eller over det fag, der nu hedder Dogmatik med Missionsteologi og økumenisk teologi. Det finder nye veje og nye emner. Alligevel er det bemærkelsesværdigt, hvordan de linjer, der her er skitseret, stadig formår at gøre sig gældende og inspirere den forskning, der lige nu finder sted inden for såvel dogmatikken som missionsteologien og den økumeniske teologi. I vores artikel nedenfor skal vi skue fremad og vise, hvordan arven fortløbende giver inspiration til nytænkning.

Bo Kristian Holm (f. 1970), professor MSO, ph.d.

Anders-Christian Jacobsen (f. 1963), professor, dr. theol.

Peter Lodberg (f. 1958), professor MSO, dr. theol.

Else Marie Wiberg Pedersen (f. 1956), lektor, ph.d.

Dogmatikkens, missions- teologiens, den økumeni- ske teologis og diakoniens fremtid

*Af Bo Kristian Holm (red.), Else Marie Wiberg Pedersen,
Anders-Christian Jacobsen, Peter Lodberg og Jakob Egeris Thorsen*

Midt i en brydningstid

Den vestlige verden står midt i en brydningstid. Hvis den nuværende udvikling fortsætter, vil kirkerne gå tilbage i den vestlige verden, men frem globalt. Koblingen mellem samfund og kirke i den vestlige verden vil da blive svagere, og kendskabet til kristendommen mærkbart mindre. Samtidig er vores forestillinger om fremtiden blevet kraftigt rystet med den pandemi, der kom til at præge 2020 og med stor sandsynlighed også tiden derefter. De politiske og kulturelle tyngdepunkter har forrykket sig.

Det er på den måde en urolig verden, som dogmatikken, missionsteologien og den økumeniske teologi, og deres "barn" diakonividskaben, kigger ind i. Pandemien i 2020 har lært os, at man kan tage mindre for givet end forventet. Et kig ind i fremtiden er dog ikke det rene gætteri. De hovedtemaer, som selvfølgelig har præget dogmatikken førhen, vil fortsat spille en rolle: skabelsesteologi, kristologi og helligåndsteologi. Det samme gælder bevidstheden om den teologiske traditions betydning for det teologiske arbejde med nutidens problemstillinger (fig. 1). Og det gælder det udadvendte blik, der altid har kendetegnet det dogmatiske, missionsteologiske og økumeniske arbejde på Aarhus Universitet. Ligesom det gælder åbenheden for nytænkning både fagligt og organisatorisk. Det seneste udtryk herfor er oprettelsen af en kandidatuddannelse i diakoni, et fag som efter al sandsynlighed vil komme til at sætte

Fig. 1. San José katedralen i Antigua Guatemala i Sydamerika, der blev bygget 1545-1680, blev ødelagt af jordskælv i 1773 og igen 1874. I dag er kirkeskibet og de tilstødende klosterbygninger en museumsruin, hvorimod våbenhuset stadig fungerer som sognekirke. For en dogmatiker kan katedralruinen ses som et symbol på den gamle kristne embedskulturs fald, der samtidig viser dogmatikkens nysgerrighed og åbenhed over for at stille 'de store spørgsmål' (den åbne brøvelving) på baggrund af og i dialog med den overlevede tradition (det gamle kirkerum). (Foto: Jakob Egeris Thorsen).

et vigtigt aftryk på den systematiske teologi på Aarhus Universitet i de kommende år.

Forandringer i både kirke og samfund

Selv om det kun er lidt over 75 år siden, at Det teologiske Fakultet i Aarhus blev oprettet, har teologi, kirke og samfund ændret sig radikalt siden da. De samfundsmæssige og politiske forhold er præget af en stor spænding mellem, på den ene side, globalisering og, på den anden side, individualisering og nationalistiske tendenser. Med COVID19-pandemien er der vendt op og ned på globaliseringsdagsordenen, mens det samtidig er blevet tydeligt, at intet land alene kan stille noget op mod grænseoverskridende sygdom. Samtidig forstærkes allerede eksisterende udfordringer af pandemien: De økonomiske systemer skaber enorm økonomisk vækst, men også større uligheder mellem rig og fattig, syd og nord. Ligestillingen mellem køn og folkeslag lader mange steder vente på sig. Den optimistiske tro på, at verden og tænkningen vil gennemløbe en ubrudt fornuftig udvikling, er gennem de seneste 100 år for længst afløst af et mere usikkert verdensbillede. Demokratiet sejrer ikke nødvendigvis. Historien går ikke kun fremad. Moderniteten kunne ikke holde, hvad den lovede, som det senest er formuleret af den tyske filosof og sociolog Hartmut Rosa.

Hverken universitetsteologien eller livet i kirkerne er uberørte af disse udviklinger. Etablerede tankemønstre og institutioner må reformuleres. Det gælder ikke mindst den systematiske teologi, hvor opgøret med 'de store fortællinger' for længst har medført, at også forestillingen om, at teologisk tænkning kan lede frem til en almengyldig sammenhængende teologi, nu anfægtes af de mange teologier. Det udgør en ny udfordring for den systematiske teologi. Samtidigt har religion ikke mistet sin politiske og identitetsskabende betydning, sådan som mange havde forventet det. Derfor er det strengt nødvendigt, at dogmatikken, missionsteologien, den økumeniske teologi og diakonien gennemtænker traditionens store teologiske spørgsmål og tematikker i lyset af disse nye udviklinger. Sker det ikke, bliver fagene betydningsløse.

Heldigvis er det sådan, at det både sker i Aarhus og mange andre steder. Derfor er vi meget optimistiske med hensyn til fagenes fremtidige relevans. Pandemien i 2020 afskar os fra fysisk kontakt med andre, og overlod os i mange tilfælde til skærmenes ofte ambivalente nærvær. Her kan den aarhusianske tradition for et stærkt fokus på skabelsesteo-

logi, global teologi, samt den tætte sammenhæng mellem teologi og liturgi og mellem teologi og samfundsengagement, vise sig som et godt udgangspunkt for fremtidens udfordringer (fig. 2).

Dogmatikken midt i senmoderniteten

Meget tyder altså på, at de spørgsmål, der vil optage dogmatikken de næste 75 år, vil være de samme, som altid har optaget den; men også, at disse spørgsmål i fremtiden vil blive skærpet i forhold til en tid præget af radikal globalisering på den ene side og radikal individualisering på den anden side. Fremtidens dogmatik skal balancere i et samfund, der bliver stadig mere heterogent. De teologiske hovedemner – lige fra det teologiske menneskesyn over gudsbegrebet, inklusive læren om Kristus, til kirkeforståelsen og tankerne om altings afslutning – må gentænkes og reformuleres ind i det 21. århundredes post-sekulære, vestlige samfund, der spænder helt fra nye former for individuel, og mere eller mindre uorganiseret, religiøsitet til totalitær ateisme. Ingen af disse poler peger i retning af en udelukkende kristen forståelseshorizont, hverken

Fig. 2. I begyndelsen af 2020 trak der i mere end én forstand mørke skyer op i horisonten – ber set fra øverste etage i Teologis bygning. Samfundsudfordringer har altid kaldt på teologisk refleksion og vil også gøre det i fremtiden. (Foto: Bo Kristian Holm).

samfundsmæssigt eller individuelt. Dogmatikken, forstået som en sammenhængende gennemtænkning af kristendommens grundtanker, må derfor kunne adressere et samfund, hvor en mangeartet kristen livsstilning må formulere sig op imod såvel religiøs som a-religiøs fundamentalisme (fig. 3).

Faget Dogmatik vil fortsat skulle arbejde med sine grundlagsproblemer. Det vil sige spørgsmålet om, på hvilke præmisser en gennemtænkning af kristendommens indhold overhovedet er muligt. Det er særligt vigtigt i mødet med en omverden, der ofte afviser kravet om systematisk tænkning og fremstilling af kollektive tros- og livssynsoverbevisninger som et utidigt overgreb på den enkeltes personlige tanke- og handlefrihed. Kristendommens påstand om, at mennesket bestandig fanger sig selv i negative tanke- og handlingsmønstre, som det ikke selv er i stand til at befri sig fra, har gennem hele historien været en anstødssten for det menneske, der vil forstå sig selv som uafhængigt. I senmoderniteten er sandhedsspørgsmålet yderligere udfordret. Som i 1500-tallet, hvor trykpressen spredte nye tanker med datidig rekordfart, udfordrer "Fake News" på internettet også i vore dage etablerede autoriteter på godt og ondt. Flere steder har det ført til manglende respekt for retsstaten. Sociale medier har også vist sig at udfordre den enkeltes ret til at være sig selv.

Kristendommen indeholder særlige bud på håndteringen af det spændingsfyldte forhold mellem individ og fællesskab. Med reformationen blev det pointeret, at mennesket har brug for hjælp udefra, hvis det skal befries fra sig selv. Det bliver en opgave at vise, hvilken rolle kristen teologi spiller for den enkeltes forståelse af sig selv og sin omverden – både historisk i forhold til skabelsen af det nuværende samfund og kritisk i forhold til de ideologier, der etablerer sig som alternativer.

Dogmatikken og samtidens udfordringer

I forlængelse af diskussionen om dogmatikkens mulige knægtelse af den menneskelige frihed står diskussionen om menneskets værdighed. Senmoderniteten er ramt af det paradoks, at den fremadskridende individualisering truer med at dehumanisere mennesket og reducere det til ressourcer og kompetencer. Hvad mennesket skal i verden, bliver et endnu mere presserende spørgsmål i en verden, hvor teknologi overtager mange traditionelle arbejdsprocesser. Eksisterer verden blot som genstand for menneskets udnyttelse, eller er verden en gave, der skal tages imod? Her må dogmatikken udarbejde en teologisk antropologi, der kan ind-

Fig. 3. I fremtiden må Dogmatik med Missionsteologi og økumenisk teologi tage det alvorligt, at Danmark i dag ser anderledes ud, end det gjorde for bare et par generationer siden. Hverken dogmatikken eller teologien som helhed kan længere bruge strudsemetoden og gemme sig. Faget og uddannelsen må tage det alvorligt, at det førhen så homogene danske samfund er blevet multikulturelt og multireligiøst. Dette indvirker på den måde, der skal forskes og undervises i teologi, ikke mindst i dogmatik og økumenisk teologi.

fange livets flertydighed og dets materialisering i en social mangfoldighed, hvor køn og krop er en væsentlig del af det at være et menneske. Patriarkalske mønstre har traditionelt domineret teologien. Her må dogmatikken fortsætte de sidste 50 års udvikling med at formulere en teologi, der ikke er androcentrisk, og som fortsat kan adressere problemer om køn og menneskers ligeværd. Ligeledes må dogmatikken formulere en skabelsesteologi, der ikke er antropocentrisk, men kan indgå i diskussionen af presserende problemer som f.eks. klimaspørgsmål.

Den tiltagende individualisering vil også gøre det teologisk

nødvendigt at beskæftige sig med to andre klassiske spørgsmål, som begge er under pres. Kristologien synes på globalt plan at være udfordret. På den sydlige halvkugle er kristendommen præget af karismatiske og neopentekostale bevægelser, der ensidigt lægger vægten på Helligåndens virke i den enkelte, og derfor nedtoner betydningen af både teologi og organisation. På den nordlige halvkugle synes en form for afsvækket skabelsesteologi, der nedtoner det specifikke ved det kristne gudsbegreb til fordel for en mere almen gudsforestilling, at være udbredt.

Kristendommens kerne, at Gud viser sig i et menneske og på én gang er forenet med og afgørende forskellig fra mennesket, var den tanke, der drev kristendommen fremad på afgørende tidspunkter i dens historie. I det 20. århundredes protestantiske teologi blev vægten lagt på 'Ordet om Kristus' i en sådan grad, at både skabelsesteologi og helligåndsteologi truede med at falde ud af billedet. Mod slutningen af det 20. århundrede har flere teologer fået øjnene op for den kristne treenighedslære, godt hjulpet af både ny interesse for oldkirkens teologi og et nyt syn på Treenighedens betydning for reformationsteologien. Et større fokus på treenighedsteologien, der understreger sammenhængen mellem ånd som udtryk for guddommeligt nærvær, skabelsestanke og korsets betydning

for det kristne gudsbegreb, synes uomgængeligt i det 21. århundrede, hvis teologien stadig skal have noget særligt at sige i forhold til andre religioners gudsforståelse og en almen religiøsitet. Her har dogmatikken en opgave i at gennemreflektere og fremvise den kristne teologis egenart og dens relevans for en demokratisk og socialt bevidst samfundskultur, hvor immaterielle værdier er mindst lige så vigtige som de materielle. Særligt studier i forholdet mellem de samfundsforestillinger, som bestemte teologier fører med sig, og den konkrete samfundsudvikling vil sandsynligvis blive afgørende for vores forståelse af de samfundsmæssige brydninger, der sker i det øjeblik, kristendommen holder op med at præge vores forståelse af tillid, pligter og ansvar.

I en tid med stigende individualisering bliver spørgsmålet om, hvad kirke er, også afgørende. Kan kirken stå for et budskab, eller må den blot være ramme for individers religionsudøvelse, og kan en hvilken som helst religionsudøvelse med rette kalde sig kristen? På grund af kirkens 'forsvinden' som selvstændig organisation efter reformationen og på grund af Folkekirkens status i Danmark har kun få tænkt grundlæggende over kirkens rolle og betydning i det 21. århundrede. Igen er såvel individualisering som tidens nye selvvalgte fællesskabsformer en udfordring: Hvordan skal vi forstå forholdet mellem kirken som bærer af et budskab og individers egen religiøsitet? Er der tale om modsætninger, eller kan individualitet og traditionsforvaltning forenes? Her må dogmatikken byde sig til med nye overvejelser over kirkens fremtidige rolle.

Missionsteologi og økumenisk teologi i en foranderlig verden

Ingen havde forudset Berlinmurens fald i 1989, angrebet på Twin Towers i New York i 2001 eller den arabiske opstand i 2011. Og de eksperter, der forudsagde den næste pandemi, lyttede ingen til. Udvikling sker ikke kun kontinuerligt, men også i form af brud, der sætter helt nye rammer for den politiske, kulturelle og teologiske diskussion.

Missionsteologi og økumenisk teologi nyder godt af globalisering, vandring af mennesker på kryds og tværs af landegrænser samt opbrud i vante religiøse og teologiske tankebaner. Hvis denne udvikling fortsætter, vil der blive endnu mere brug for forskning, undervisning og formidling i de emner, der traditionelt har knyttet sig til missionsteologi og økumenisk teologi som en systematisk teologisk disciplin (fig. 4).

Omdrejningspunktet for missionsteologisk og økumenisk-teologisk

forskning er mødet mellem til tider meget forskellige teologiske og religiøse opfattelser. Det vil fortsat være vigtigt at analysere og bidrage til den økumeniske læresamtale mellem de kristne kirkesamfund, fordi den konfessionelle mangfoldighed vil tage til, og mange familier vil blive små økumeniske fællesskaber, der tvinger den økumeniske teologi til at være opmærksom på den 'levede økumeni' også i en dansk sammenhæng. Repræsentanter fra faggruppen Dogmatik med missions- og økumenisk teologi har altid deltaget i læresamtaler, og dette vil ikke være mindre aktuelt i fremtiden, for også de teologistuderende afspejler nu en større konfessionel mangfoldighed end tidligere.

Den samfundsmæssige dynamik vil også sætte sit præg på nødvendigheden af forskning inden for den del af missionsteologien, som i dag kaldes for *religionsteologien*. Begrebet dækker over teologiske emner, der knytter sig til den religiøse pluralisme som f.eks. gudsbegrebet, antropologien og etikken i de forskellige religioner. Religionsteologien er både deskriptiv og normativ med udgangspunkt i de forskellige religioners opfattelse af, hvad der er sandhed, og hvordan den varetages teologisk i religionerne.

Fig. 4. Siden Regin Prenters tid har der været tætte kontakter mellem det dogmatiske forskermiljø i Aarhus og Det økumeniske Institut i Strasbourg. Instituttet, som er etableret af en række lutherske kirker i fællesskab, udfører forskning og afholder seminarer og konferencer med økumenisk sigte. (Foto: Bo Kristian Holm).

Missionsteologi og økumenisk teologi omfatter tillige forskning og undervisning inden for konfessionskundskab. Det vil fortsat være vigtigt at studere væsentlige udviklingstræk i de store kirkesamfund. Det gælder også den globale pentekostalisme samt fremgangsteologien i Afrika og Latinamerika. Særlig opmærksomhed er der brug for i forhold til udviklingen i Mellemøsten, hvor de kristne kirker mange steder er kastet ud i en eksistenskamp. Det gælder især i Israel/Palæstina, der kan tjene som et minikosmos for at forstå, hvad der kan ske, når jødedom, kristendom og islam mødes og kolliderer i forbindelse med uenighed om nationalstatsdannelse og religionens betydning for national identitet.

Diakoni og det kritisk-konstruktive blik på organisation og menneskelige relationer

Siden efteråret 2014 har Aarhus Universitet udbudt en ny, tværfaglig kandidatuddannelse i diakoni, som har sin organisatoriske og faglige forankring på Afdeling for Teologi. Diakonifaget er i høj grad et barn af det kritisk-konstruktive blik, som både dogmatikken og missionsteologien og den økumeniske teologi kaster på verden. Uddannelsen indeholder fagelementer fra teologi, samfundsvidenskab og virksomhedsledelse og varetages derfor af en tværfakultær gruppe forskere og undervisere. Fra teologisk side er det særligt de systematiske fag (etik og dogmatik) og den praktiske teologi, der bidrager til uddannelsen.

Etableringen af den nye kandidatuddannelse i 2014 og oprettelsen af et lektorat i diakoni i 2017 har gjort diakonien til et fast element i den teologiske fagrække. Den vil gradvist få en mere central plads i den systematiske teologi på Aarhus Universitet. Da diakonien traditionelt betragtes som et af kirkens grundlæggende udtryk, er det derfor også naturligt, at den behandles og belyses både fra et etisk, dogmatisk, økumenisk, missionsteologisk og praktisk-teologisk perspektiv. Forskningsmæssigt kommer det bl.a. til udtryk i en undersøgelse af diakoniens betydning for kirken, spørgsmålet om diakoniens særlige karakter og fortsatte berettigelse i et sekulariseret velfærdssamfund, samt endelig en økumenisk beskæftigelse med diakoniforståelsen i de forskellige kirkesamfund og i kristendommens vækstområder i det globale syd. Om end et tværdisciplinært forskningssamarbejde mellem de involverede parter stadig er i sin vorden, forventer vi, at indsigterne fra samfundsvidenskab og virksomhedsledelse også vil kunne berige den systematisk-teologiske beskæftigelse med diakonien.

Fig. 5. Selv om teologi i Aarhus ikke har en konfessionel binding og omfatter lærere og forskere med forskelligt eller intet kirkeligt tilhørsforhold, må man sige, at den aarhusianske dogmatik altid har haft og fortsat vil have et vågent øje rettet mod bevægelserne i luthersk teologi. Det er først og fremmest den lutherske tradition, faget ser det som sin opgave at holde levende. (Foto: Bo Kristian Holm).

Udfordringerne fra den tredje medierevolution

Skabelsen af internettet udgør en medierevolution af et omfang, der kun kan sammenlignes med opfindelsen af skriftsproget og trykpressen. Internettet kan som ethvert medie både bruges og misbruges. Internettet udgør forudsætningen for, at kandidatuddannelsen i diakoni, der i Danmark udelukkende kan læses på Aarhus Universitet, også udbydes som delvist netbaseret fjernuddannelse. Samtidig viste COVID19-pandemien, at den meste undervisning lynhurtigt kunne omlægges til internetbaseret nødundervisning.

Også i kirker ud over hele kloden blev der eksperimenteret med en digital omlægning af gudstjenestelivet. Diskussioner, der før oftest blev ført som interne diskussioner i hver enkelt kirke, blev nu grænseoverskridende diskussioner, hvor man gennem sociale medier som primære diskussionsfora inspirerer hinanden på tværs af lande- og traditionelle kirkegrænser. Igen blev det tydeligt, at behovet for viden om økumenisk og global teologi ikke bliver mindre i fremtiden.

Og i takt med eksperimenterne med digitalt kirkeliv blev det for alvor tydeligt, at intermediet er ambivalent. Det formidler nærvær, men uden de sanseindtryk, som er afgørende ved et fysisk møde. Mange steder forsøger man at imødekomme behovet for spiritualitet gennem digitale tiltag. Men hvordan skal man håndtere den udfordring, at det digitale nærvær sker på bekostning af den kropslighed, som meget nyere litur-

gisk teologi ønsker at fremhæve i gudstjenesten? På den måde gjorde COVID19-krisen det tydeligt, at dogmatikken ikke kan stå alene, men er nødt til at inddrage både liturgividskab og medievidenskab, hvis man skal give svar på det nye mediums teologiske og kirkelige udfordringer. Derfor kan man håbe på, at fremtiden vil gøre behovet for langt større faglig dialog nødvendig både internt mellem teologiens fag og eksternt i forhold til andre fag. Den teologiske tænkning har, navnlig i nadverdiskussionen, diskuteret nærværets karakter, og har derigennem særlige ressourcer at trække på, når der er behov for kritisk at gennemreflektere tidens mediebrug også i bred forstand.

Allerede inden pandemien var perspektiver fra dogmatikken ved at 'arbejde' sig ind i andre samfundsorienterede fagfelter gennem tværdisciplinært samarbejde. Men navnlig efter pandemien, når værdidebatterne højst sandsynligt kommer til at sætte dagsordenen, bliver det vigtigt, at dogmatikken og den økumeniske teologi kigger bag om værdierne. Sådan vil de kunne bidrage til forståelsen af, hvad det er for et religiøst formet verdenssyn, der ligger bag f.eks. vores udprægede tillidskultur og statens forståelse af eget ansvar. Ligeledes vil der blive behov for en nytænkning af skabelsteologien i forhold til klimaudfordringen og en gennemtænkning af helligåndsteologi og kirkeforståelse, der medtænker nye mediers muligheder og genovervejer forholdet mellem krop og ånd i en ny mediepræget virkelighed.

De væsentligste nybrud i kristendommens historie er sket, når man har forsøgt at gøre traditionen levende igen (fig. 5). Teologihistorien viser talrige eksempler på det nytænkende i at tænke 'ind i boksen', frem for at tænke ud af den. I fremtiden vil man sandsynligvis igen se dogmatikken, den økumeniske og globale teologi og diakonividskaben forny sig ved at holde en tradition levende. I de kommende 75 år vil vi derfor stadig se, at der undervises og forskes i fagenes klassiske temaer under inddragelse af den lange teologiske tradition, men også, at nye kontekster vil sætte deres præg på og bidrage til udviklingen af nye undervisningsformer og nye tværfaglige samarbejder.

Bo Kristian Holm (f. 1970), professor MSO, ph.d.

Anders-Christian Jacobsen (f. 1963), professor, dr.theol.

Peter Lodberg (f. 1958), professor, dr.theol.

Else Marie Wiberg Pedersen (f. 1956), lektor, ph.d.

Jakob Egeris Thorsen (f. 1978), lektor, ph.d.

ETIK OG RELIGIONS- FILOSOFI

Etik og religionsfilosofi i tilbageblik

Af Svend Andersen

Ligesom de andre teologiske fag er Etik og religionsfilosofi gennem årene blevet påvirket af de organisatoriske rammer om forskningen og af de skiftende studieordninger. Desuden gjaldt det måske især den tidlige "Aarhusteologi", at lærernes personlighed spillede en væsentlig rolle.

Faget Etik og religionsfilosofi (ER) blev oprettet ved Det teologiske Fakultet på Aarhus Universitet med ansættelsen af K.E. Løgstrup (1905-1981) som professor. Det skete i 1943, et år efter fakultetets oprettelse og midt under den tyske besættelse. Den faglige bagage, Løgstrup bragte med, omfattede som noget særligt i lige høj grad teologi og filosofi. Han havde tilbragt flere år på studieophold i udlandet, især Tyskland, og fra 1936 været sognepræst på Fyn.

Eksistensfilosofi og Kierkegaard

Filosofien var vigtig for Løgstrup, fordi den efter hans mening afspejlede tidens grundlæggende virkelighedsforståelse, som også prægede teologien. Det var derfor afgørende at finde en filosofi, der ikke spærrede for en ægte forståelse af kristendommen. Den filosofi fandt Løgstrup hos Martin Heidegger (1889-1976) og Hans Lipps (1889-1941), som han begge havde studeret hos. De gør hver især op med den tidligere forståelse af mennesket som et subjekt, der befinder sig på afstand af et objekt, altså i distance fra verden. Mennesket er tværtimod altid engageret i tilværelsen og forholdet til andre. Vigtigt er det også, at ikke mindst mødet med nazismen og besættelsestiden bevirkede, at Løgstrup på et tidligt tidspunkt tog markant stilling til samfundsproblemer.

Ud fra det nævnte filosofiske menneskesyn forstår Løgstrup kristendommen som et budskab fra den Gud, der har skabt mennesket ind i

den konkrete tilværelse og i sin åbenbaring i Jesus skænker muligheden for at vise kærlighed til næsten. Efterhånden kom tanken om menneskelivets skabthed – og dermed godhed – til at spille en afgørende rolle i sammenhæng med den opfattelse, at buddet om at elske næsten er en almenmenneskelig fordring – “der gives ingen kristelig etik” som han senere formulerede det.

I modsætning til sin københavnske kollega N.H. Søe (1895-1978) skrev Løgstrup ikke nogen lærebog, hverken i etik eller religionsfilosofi. Hans etikundervisning bestod i høj grad i forelæsninger over Martin Luthers samfundsetiske skrifter, f.eks. om ægteskabet. Til undervisningen i religionsfilosofi skrev han indføringer i både Immanuel Kants (1724-1804) og Martin Heideggers tænkning. Som noget særligt inddrog han løbende billedkunst og skønlitteratur i sin undervisning.

I 1944 blev Johannes Sløk (1916-2001) tilknyttet Det teologiske Fakultet som undervisningsassistent, men det var nok først, da han blev lektor i 1949, at han virkede inden for ER. Han delte Løgstrups interesse i eksistensfilosofien, men det viste sig snart, at deres opfattelser var meget forskellige, også i forhold til Søren Kierkegaard. Uenigheden drejer sig groft sag om en skabelsesorienteret (Løgstrup) contra en ‘absurdistisk’ (Sløk) tolkning af eksistensfilosofien (fig. 1).

Hvad Sløk angår, skal det nævnes, at han allerede i 1951 tog sproget op til grundig undersøgelse i skriftet *Die Formbildung der Sprache und die Kategorie der Verkündigung*. Sløk blev for øvrigt i 1959 udnævnt til ekstraordinær professor i systematisk teologi med særligt henblik på filosofihistorie og kristen idéhistorie. Stillingsbetegnelsen signalerer den faglige interesse, der i 1967 fik ham til at forlade teologien for at grundlægge Institut for Idéhistorie på Det humanistiske Fakultet.

Løgstrup var medudgiver af tidsskriftet *Theologische Rundschau*, bidrager til opslagsværket *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* (RGG) samt aktiv i de to faglige selskaber *Societas Ethica* og *Deutsch-Skandinavische Gesellschaft für Religionsphilosophie*. Disse engagementer viser, at den faglige orientering først og fremmest rettede sig mod Tyskland, selv om Løgstrup også havde føling med den såkaldte analytiske filosofi i den engelsksprogede verden.

I disse år foregik det videnskabelige arbejde ikke i kollektive forskningsprojekter, men var et anliggende for den enkelte. Teologien blev opfattet som en vedkommende udfordring, også til forskeren selv, og ofte var den faglige uenighed som antydet kombineret med personlige spændinger.

Fig. 1. Fagets to første professorer som yngre, formentlig ved en jule-revy. Deres morskab overgås kun af deres dogmatiske kollegas (Fra venstre sidder K.E. Løgstrup først og Johannes Sløk nummer fem på første række).

Det var den 'gamle' studieordning, bestående af en forprøve og et meget frit kandidatstudium, der blev fulgt. ER var obligatorisk på forprøven, og eksamenspensum var en filosof-monografi samt en religionshistorisk fremstilling. Nogle af bøgerne udkom for øvrigt i den af Løgstrup og Sløk udgivne serie *Filosofihistoriske Monografier*. I de første årtier var en prøve i filosofi, filosofikum, obligatorisk for alle universitetets studerende. Dermed var der sikret de studerende en vigtig forudsætning for arbejdet med ER.

Da der omkring 1960 blev ansat en række yngre lærere, blev karakteren af det faglige arbejde langt hen videreført, selv om viften af problemstillinger blev bredere.

Eksistensfilosofien spillede en stor rolle sammen med Rudolf Bultmanns (1884-1976) indoptagelse af den i teologien. Medarbejdernes arbejde var i høj grad bestemt af deres positionering i forhold til Løgstrup og, i mindre grad, til Sløk. Løgstrup rettede den kritik mod Heidegger, at han i sin analyse af den menneskelige tilværelse mente at kunne ignorere etikken. Mod Bultmann indvendte han, at den menneskelige eksistens, der rammes af forkyndelsen, ikke er meningstom, men indeholder positive tilknytningsskæbninger som f.eks. tillid. Det er ikke først den kristne forkyndelse, der giver livet mening, for det rummer en skabt godhed, på trods af menneskets ondskab.

Løgstrup forfægtede således på det tidspunkt en eksistensteologi, modificeret af skabelsestanken. Det er det grundlæggende synspunkt i *Den etiske fordring* (1956), den bog fra ER, der indtil i dag har fået den største udbredelse, også langt uden for teologien (fig. 2). Blandt de positive, skabelsesgivne livsmuligheder fremhæver Løgstrup den naturlige,

Fig. 2. K.E. Løgstrups “Den etiske fordring” er den mest udbredte bog, som er udgået fra faget Etik og religionsfilosofi i Aarhus. Den vækker stigende international interesse og er allerede oversat til en lang række sprog.

seksualitetsbegrundede kærlighed. Det fører bl.a. til en kritik af Luthers negative syn på seksualiteten. Denne konkrete etiske problemstilling blev taget op af Knud Münster (1941-1982) under den tidstypiske titel *Seksuel lykke – en menneskerettighed* (1978). Der var tale om en af de første licentiatafhandlinger i ER.

H.C. Wind (f. 1932) videreførte arbejdet med eksistensfilosofien i Martin Heideggers udgave. Senere beskæftigede han sig med hermeneutikken hos H.G. Gadamer (1900-2002), med Kierkegaard som baggrund. Religion og kristendom bliver her forstået i lyset af menneskets sproglige og fortolkende forhold til virkeligheden. En anden vinkel på denne problemstilling fandt Wind i Jürgen Habermas' (f. 1929) samfundsfilosofi med kommunikation som nøglebegreb.

Tættere på den Sløk'ske linje lå Jan Lindhardt (1938-2014), der fulgte sin læremester i interessen for renæssancens tænkning, som han endvidere genfandt hos Luther. Jan Lindhardt praktiserede religionsfilosofi som idéhistorie. Men desuden deltog han i den vending mod de konkrete problemer, som skete i etikken. Således kom han i sit meget omfattende forfatterskab ind på etiske problemstillinger i tilknytning til politik, økonomi og arbejdsliv.

En unik plads i faget havde Jørgen K. Bukdahl (1936-1979), der bl.a. fulgte Sløk i en mere åben læsning af Kierkegaard. I forbindelse med Karl Marx fordybede han sig endvidere – usædvanligt for en dansk teolog dengang – i Hegel. Men Bukdahl var en usædvanligt bredt favnende forsker, der på tværfaglig vis bidrog til introduktionen af tidens toneangivende tænkere, også fra den franske og angelsaksiske verden.

Materialetik og metafysik

Fra 1968 havde studenteroprøret en vis virkning i teologien. Fakultetet var som hele Aarhus Universitet præget af en ny styrelseslov fra 1970 med vidtgående demokratisering. Og ifølge en ny studieordning fra 1969 var en skriftlig prøve i ER obligatorisk på "1. Fase", medens en skriftlig opgave i faget kunne indgå i "2. Fase". I forbindelse med de ændringer, der både omfattede universitetsstyrelse og studieordninger, blev filosofikum afskaffet som fælles universitetsfag. På Teologi fastholdt man imidlertid dette faglige element under betegnelsen Almen Filosofi.

Blandt lærerne i ER var der aldrig tale om massiv tilslutning til nymarxismen. Bukdahl havde som nævnt et indgående førstehåndskendskab til Marx og desuden til den såkaldte Frankfurterskole (Horkheimer, Adorno, Habermas). Løgstrup holdt omkring 1969 en forelæsningsrække om økonomi og politik, der i 1972 udkom i bogform under titlen *Norm og spontaneitet*. Dermed bevægede han sig igen ind i den såkaldte materialetik, analysen af konkrete etiske problemstillinger. Men samtidig tog hans tænkning en ny vending: mod metafysikken.

Fig. 3. De to første professorer som emeriti – i al venskabelighed, trods faglig uenighed.

Medens ‘metafysik’ nærmest var et skældsord i eksistensteologien, blev det nu den positive overskrift for Løgstrups opfattelse. Vendingen var for så vidt indlysende: Hvis menneskelivet er skabt, må dets guddommelige skaber være ophav til mere end mennesket, nemlig hele universet. På en måde vendte Løgstrup tilbage til den klassiske gudstanke: Gud er “magten til at være til i alt, hvad der er til”. Og mennesket fattes kun til bunds, hvis dets liv forstås med det skabte univers som ophav. *Metafysik* blev den fælles undertitel for fire bøger om (religions)filosofiske emner. Af disse nåede Løgstrup at udgive to efter sin afgang fra universitetet i 1975.

Den metafysiske og den materialetiske linje blev på sin vis videreført af Ole Jensen (f. 1937). I sin disputats uddybede han Løgstrups kritik af eksistensteologien ved at gribe tilbage til Bultmanns lærer W. Herrmann (1846-1922). Ifølge Jensen handler dennes kristendom om et menneske, der som bevidsthedsvæsen er helt adskilt fra naturen. Men naturen har som skabt en iboende betydning, der bl.a. lægger op til agtelse og

varetagelse fra menneskets side. Hvor Løgstrup udvider perspektivet fra antropologien til en filosofisk metafysik, udvikler Ole Jensen en naturteologi og, ikke mindst, en natur-etik, som sætter økologien på den teologiske dagsorden. Det skete i populær form med bogen *I vækstens vold* fra 1978. At Jensen som en af de første tog teologisk stilling til miljøproblemerne, vakte stor offentlig opmærksomhed.

Den politiske etik blev senere taget op af yngre medarbejdere. Troels Nørager (f. 1954) forholdt sig til sit fag ud fra en Habermas'k fornuft. Vi lever i en moderne verden præget af videnskab, oplysning og demokrati, og den verden må religion og kristendom ikke stå i modstrid til. På den baggrund kritiserede Nørager Kierkegaards irrationelle afvisning af det almene, eksemplificeret i Abrahams ofring af Isak, og argumenterede for, at kristendommen skal forstås i overensstemmelse med en politisk filosofi som Habermas' og John Rawls' (1921-2002).

Svend Andersen (f. 1948) behandler i sin bog *Macht aus Liebe. Zur Rekonstruktion einer lutherischen politischen Ethik* (2010) de samme politiske tænkere, men nu for at ny-formulere en luthersk opfattelse af det politiske.

Kristendommens forhold til det politiske bliver også behandlet af Ulrik Nissen (f. 1969), der bl.a. beskæftiger sig med forholdet mellem kristen og almen etik i sin doktorafhandling fra 2014, hvor han også inddrager den tyske teolog Dietrich Bonhoeffer (1906-1945).

Vending mod sproget

I 1976 blev professoratet i ER besat med Johannes Sløk, der i den første bog efter sin tiltræden, *Teologiens elendighed* (1979), rettede et polemisk, men anonymt angreb på Løgstrups metafysik og skabelsesteologi (fig. 3). Her var hans udgangspunkt stadigvæk eksistentialismens påstand om tilværelsens absurditet. Men i sine følgende bøger afspejlede Sløk på sin egen måde det paradigmeskifte, der generelt var ved at ske: den tankeforskydning, man ofte sammenfatter som *postmodernisme*. Man tog afstand fra forestillinger om en almenmenneskelig virkelighed, f.eks. præget af en oplysningens fornuft (de "store fortællinger"). Modbilledet var en pluralistisk virkelighed uden sandhed og altomfattende visioner.

I *Det religiøse sprog* (1981) afviser Sløk, at religion og kristendom har noget med fornuft at gøre. Tværtimod betragter han myten som religionens sproglige grundform, der er helt modsat det rationelle, videnskabelige sprog. I tre senere bøger undersøgte han bl.a. det religiøse sprog

som både myte og fortælling. De fire bøger blev senere samlet i bindet *Guds fortælling. Menneskets historie* (1999). Efter sin fratræden skrev Sløk *Moralen der blev væk* (1993), hvor konkrete moralnormer erklæres for relative, medens kristendommen gør en autentisk etisk indstilling mulig.

Sløk tog initiativ til, at fagets lærere i fællesskab skrev den to-bindes lærebog *Religionen i krise* (1980).

Efter Sløks afgang i 1986 blev professoratet i 1989 besat med Svend Andersen, der samme år forsvarede sin doktorafhandling. Den forfægter ikke en postmoderne position, men sammenligner de to dominerende former for sprogfilosofi som grundlag for en forståelse af det religiøse sprog. Der argumenteres for, at selve den sproglige kreativitet og sprogets udtømmelighed kan tolkes religiøst. Desuden for, at kristendommens sprog – f.eks. talen om Gud – nok indeholder helt andre sprogformer end de ‘rationelle’, men at det ikke desto mindre har sin egen realisme.

Niels Grønkjær (f. 1955) havde ligesom sin lærer Sløk beskæftiget sig med Platon og Kierkegaard. Hans primære filosofiske inspiration kommer fra den tyske filosof Hans Blumenberg (1920-1996), hvis syn på Vestens idé- og teologihistorie også præger Grønkjærs disputats om kirkefaderen Augustin fra 2002. Efter sin flytning til Vartov udgav han

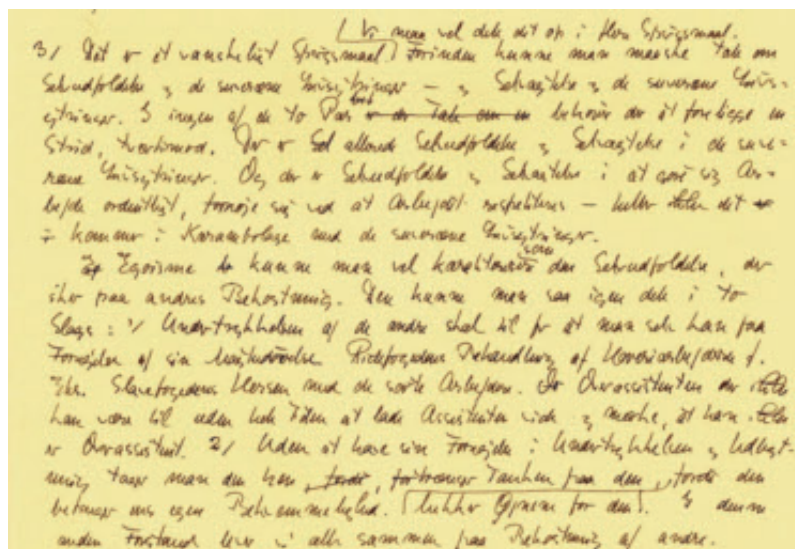

Fig. 4. K.E. Løgstrups efterladte papirer er tilgængelige på Løgstrup Arkivet. Her ses optegnelser fra hans hånd vedrørende bogen “Norm og spontaneitet” (1972).

i 2010 bogen *Den nye Gud*, hvor han bl.a. udnytter sit store kendskab til den italienske filosof G. Vattimos (f. 1936) "svage tænkning".

I 1989 indførtes en ny studieordning, hvor ER stadigvæk var en obligatorisk del på den såkaldte Grunduddannelse. Almen Filosofi blev bevaret, men som noget nyt indførtes på Overbygningsuddannelsen en samlet eksamen i Systematisk teologi (Dogmatik, ER og Missionsteologi/Økumenisk Teologi). Nogenlunde samtidig skete der den afgørende ændring, at man ikke mere kunne forudsætte de sprogkunderskaber hos de studerende, der f.eks. gjorde det muligt at læse Luther og Kant på tysk.

Kultur- og samfundsengagement

Til det præg, Løgstrup satte på faget, hører kultur- og samfundsåbenhed. For Løgstrup rettede teologien sig ikke primært mod kirken, men mod et samfund og en kultur, der blev mere og mere præget af sekularisering. Det forudsatte et filosofisk arbejde, for filosofien muliggør den mest grundlæggende samfundsanalyse (fig. 4). Løgstrup tog desuden del i den offentlige debat og dens emner, lige fra mellemkrigstidens nazisme og besættelsestidens samarbejdspolitik med efterfølgende retsopgør, over efterkrigstidens atomoprustning og frem til 1980'ernes teknologiske ekspertsamfund. Hans engagement viste sig konkret i, at han i begyndelsen af 1960'erne blev medlem af regeringens Seksualoplysningsudvalg og *Det Danske Akademi*.

Ligesom Løgstrup tog Johannes Sløk del i den offentlige debat, dog mest med dagsaktuelle polemiske avisindlæg. Linjen blev på sin vis fulgt op, da Svend Andersen i 1988 blev medlem af *Det Ethiske Råd*, i øvrigt sammen med den tidligere ER-medarbejder Ole Jensen.

Naturvidenskab og bioetik

Beskæftigelsen med de etiske problemstillinger, som den nye medicinske teknologi rejser, hang sammen med et mere generelt ønske om tværfaglig dialog med naturvidenskaben. Viggo Mortensen (f. 1942) arbejdede med teologiens forhold til biologien, hvilket resulterede i hans doktorafhandling (1989). Han havde sammen med Svend Andersen og i samarbejde med to naturvidenskabelige kolleger i 1980 startet *Forum Teologi Naturvidenskab*, hvis møder også Løgstrup var en aktiv deltager i til sin død. Dette forum var den første institutionaliserede kollektive og tværfaglige forskningsaktivitet, lærere fra ER var involveret i. Det

førte også til samarbejdsrelationer inden for den internationale *Science and Religion*-debat. Forumet udgav skriftrækken *Komplementa*.

Svend Andersens arbejde i *Det Ethiske Råd* havde sit grundlag i et tværfagligt samarbejde, der førte til oprettelse af *Center for Bioetik* med sæde ved det daværende Teologiske Fakultet. I 1993 fik Svend Andersen sammen med en tværfaglig forskergruppe tildelt en stor bevilling til gennemførelse af et bioetisk forskningsprojekt. Det kan ses som udtryk for, at en ny, kollektiv, arbejdsform også gjorde sit indtog i ER i Aarhus. Inden for rammerne af de bioetiske forskningsprojekter blev de første teologiske stipendiater ansat under den nyindførte ph.d.-ordning. *Center for Bioetik* blev en overgang ledet af Ulrik Nissen.

I begyndelsen af 1990'erne blev universiteternes styrelse ændret i retning af en mindre demokratisk ordning. Og i 2011 skete der en gennemgribende organisatorisk ændring på Aarhus Universitet, som bl.a. betød nedlæggelse af Det teologiske Fakultet. Teologi blev nu en afdeling under Institut for Kultur og Samfund, et af tre stor-institutter under Faculty of Arts. Den nye struktur indebar oprindeligt en oprettelse af fælles forskningsprogrammer for hele det nye institut.

Fra at være et stort selvstændigt institut blev ER nu reduceret til en beskeden faggruppe. Sideløbende var studieordningen blevet ændret,

idet Danmark i 2008 indførte den fælleseuropæiske bachelor-kandidat (master)-ordning. Det egentlige teologiske studium blev dermed skåret ned til fem år. Almen Filosofi bliver stadig søgt bevaret som bestanddel af *Studium Generale*. Den kortere studietid sammen med strammere undervisningsplaner giver de

Fig. 5. Fagets nyeste lærebog i etik er Svend Andersens "Som dig selv" (2003). Den giver en bred indføring i den etiske tænkning, med præsentation af hovedretninger inden for både teologisk og filosofisk etik.

studerende mindre frihed til det selvstændige arbejde, som er en væsentlig forudsætning for tilegnelsen af teologiens filosofiske fag.

I 1993 indførtes en ny lærebog i etik: Svend Andersens *Som dig selv. En indføring i etik*, og i 2002 udgav han sammen med kollegerne Niels Grønkjær og Troels Nørager lærebogen *Religionsfilosofi. Kristendom og tænkning* (fig. 5).

Løgstrupforskning og litteraturfilosofi

K.E. Løgstrup døde pludseligt i 1981, midt i arbejdet med de fire metafysik-bind. Hans enke nedsatte en arbejdsgruppe bestående af Ole Jensen, Viggo Mortensen og Svend Andersen samt nordmanden Karstein M. Hansen (1945-2006) (fig. 6). Gruppens arbejde resulterede i udgivelsen af de to resterende metafysik-bind samt to essaysamlinger. Udgivelsesarbejdet omfattede en gennemgang og registrering af Løgstrups mange efterladte papirer, hvilket senere førte til oprettelsen af *Løgstrup Arkivet* og *K.E. Løgstrup Forskningscenteret*. I tilknytning til disse udgives Løgstrups værker samt sekundærlitteratur i *Løgstrup Biblioteket*. Flere Løgstrupbøger er under udgivelse i engelsk oversættelse, ligesom hans efterladte papirer nu foreligger i digitaliseret form. De hertil knyttede opgaver varetages af Bjørn Rabjerg (f. 1975).

Skønlitteraturen indtog tidligt en central rolle i faggruppen for ER. I 1950'erne begynder digtningen at blive en integreret del af Løgstrups tænkning, ikke blot fordi den kan gøre dét nærværende, der i filosofien ofte er henlagt til et abstrakt begrebssprog, men (først og fremmest) fordi digtningen er en kilde til erkendelse. Den samme sans for litteraturens erkendelsespotentiale finder man hos Sløk, der imidlertid som nævnt i sit sene forfatterskab supplerer en sådan 'litterær teologi' (eller 'filosofi') med en 'narrativ teologi': en religionsfilosofisk undersøgelse af det potentiale, der ligger i at betragte kristendommen som en fortælling. I nyere tid har blandt andre David Bugge (f. 1971) søgt at udbygge begge spor, bl.a. ved teologiske læsninger af forfattere, der forstår sig selv som tilhørende en post-kristen æra (f.eks. Milan Kundera og Karl Ove Knausgård). Hans arbejde har resulteret i afhandlingen *Medusas søn. Digtning og etik hos Martin A. Hansen* (2005) og bogen *Løgstrup og litteraturen* (2009).

Fig. 6. Fra markeringen af 100-året for K.E. Løgstrups fødsel den 2. september 2005 ses David Bugge og Svend Andersen med forfatteren Tage Skou-Hansen imellem sig. På bænken sidder Løgstrups enke, Rosemarie Løgstrup.

Slutning

Et gennemgående træk ved Etik og religionsfilosofi har gennem hele perioden været beskæftigelsen med filosofien som et gyldigt emne i sig selv og ikke kun som teologisk hjælpedisciplin. Desuden har de almene samfundsproblemer optaget fagets medarbejdere, med dertil hørende deltagelse i den offentlige debat. I tilknytning hertil er en række forskellige konkrete etiske problemstillinger blevet taget op. Endelig kan man pege på optagethed af litteratur og kunst som nødvendige erkendeformer. Målet har i sidste ende været at gennemtænke kristendommens mulige plausibilitet i en nutidig kultur.

Svend Andersen (f. 1948), professor emeritus, dr.theol.

Etik og religionsfilosofi i de kommende år

Redigeret af Claudia Welz og Ulrik Nissen

Mens 'etik' overordnet set beskæftiger sig med muligheder, betingelser og grænser for menneskelig handling, kan 'religionsfilosofi' bidrage med en (selv-)kritisk redegørelse for og diskussion af religiøse grundoverbevisninger, som bærer (eller strider imod) et pluralistisk, demokratisk samfund. Faget 'Etik og Religionsfilosofi' (ER) i sin helhed hører til fagområdet 'Systematisk Teologi', der tilbyder en problemorienteret redegørelse for bibelske og teologihistoriske traditioner og deres betydning i dag.

Den teologiske etik og engagementet i samtiden (ved Ulrik Nissen og Claudia Welz)

Etik i en aarhusiansk kontekst er kendetegnet ved sammenhængen mellem klassiske teologiske grundspørgsmål og engagementet i samtiden.

Således er Ulrik Nissen inspireret af den tyske teolog Dietrich Bonhoeffer, hvis politiske tænkning han analyserer i *The Polity of Christ* (2020), hvor han samtidigt giver et bidrag til en nutidig reformulering af luthersk politisk tænkning. I forlængelse af Bonhoeffers etiske teologi arbejder han med 'responsivitet' i forhold til grundlagsetikken, social-etikken og forholdet til den nonhumane natur. Denne responsivitet er også fremhævet i bogen *Ansvar* (2018), hvor han argumenterer for en 'gensvarsrelation' i både biologiske, samfundsmæssige, naturmæssige og åndelige forhold. Nissen viderefører og reformulerer dermed en luthersk forståelse af 'den naturlige lov', dvs. normer, som alle mennesker har kendskab til, som f.eks. den gyldne regel eller gensidighedsprincippet: "Alt, hvad I vil, at mennesker skal gøre mod jer, det skal I også gøre mod dem" (Matth. 7,12). Samtidigt søger Nissen en tredje vej mellem kompromis og radikalitet i sin kristologiske tilgang til etikken.

I 2020 blev Claudia Welz udnævnt til professor i faget. Hun har blandt andet forsket i at afklare betydningen af menneskets gudbilledlighed i forbindelse med spørgsmål om menneskeværd. Det bibelske *imago Dei*-motiv og tanken om menneskets *dignitas* kan forstås som normative, kontrafaktiske begreber, der provokerer os til at se mere end det, der ligger for øjnene af os. Således beskriver en u-synlighedens etik (*Ethics of In-Visibility*, 2015) samhörigheden og spændingen mellem det synlige og det usynlige. Monografien *Humanity in God's Image: An Interdisciplinary Exploration* (2016) reflekterer over, hvordan mennesket under alle omstændigheder kan 'genkendes' som et levende 'billede' af sin usynlige skaber.

Aktuelt fortjener covid-19-pandemien vores opmærksomhed – både med hensyn til principielle og konkrete spørgsmål, som kræver det, Aristoteles kaldte for *phrónesis*: praktisk visdom og dømmekraft. Pandemien viser vores sårbarhed og interdependens: Vi kan kun passe på os selv, idet vi passer på hinanden. Hvad kommer det virkelig an på i sidste ende, og hvad bør prioriteres – flertallets forsamlingsfrihed eller hensynet til mennesker i risikogrupper? Den medicinetiske diskussion handler blandt andet om den vanskelige *triage* (den proces, der bruges til klassificering og udvælgelse af patienter), som læger i mange lande bliver nødt til at foretage, når sundhedssystemerne er overbelastede: Efter hvilke kriterier kan den ene patients behandling og liv afvejes mod en andens?

Arbejdet i *home offices* grundet corona-krisen giver anledning til at drøfte spørgsmål om digitalisering og en ansvarlig brug af teknologien. Udviklingen inden for kunstig intelligens rummer ligeledes udfordringer, f.eks. når robotteknologien vil 'forbedre' mennesker i kød og blod. Dertil kommer klimaforandringer og miljøetiske problemer, der truer

Fig. 1. Jorden fotograferet fra månen – et syn, der viser det ene-stående ved denne blå planet, der rummer så meget liv og så megen forskellighed med hensyn til landskaber, flora og fauna.

ikke kun biodiversiteten, men også vores alles overlevelse, medmindre vi kan forhindre, at økosystemerne på vores blå planet kollapser. Nissen har tematiseret nogle af disse spørgsmål i *Nature and Reason: A Study on Natural Law and Environmental Ethics* (2001) (fig. 1).

I forbindelse med migration og flugt verden over bliver det bibelske spørgsmål “Hvem er min næste?” (Luk. 10,29) igen brandaktuelt, ikke mindst hvis man ser det i sammenhæng med en gæstfrihedens etik, der modsiger racisme, nationalisme og minoriteters diskrimination. Lukkede grænser, sågar inden for Europa, og overfyldte flygtningelejre under kummerlige forhold minder os imidlertid om, at vi er langt fra at leve op til de standarder, der blev sat i både Det Gamle og Det Nye Testamente.

Inspirationen fra reformationen – og socialetikkens reformulering (ved Claudia Welz og Ulrik Nissen)

Ifølge Martin Luther skaber den kristne tro og retfærdiggørelsen et nyt grundlag for menneskers handlen med hinanden. K.E. Løgstrup reformulerer Luthers etik på den markante måde, at han sætter lighedstegn mellem næstekærlighedsbuddet og den naturlige lov, så den etiske fordring forstås ‘rent human’, uden at der findes en særlig kristelig etik. Ud fra en luthersk forståelse af etikken går Ulrik Nissens disputats, *Between Universality and Specificity* (2014), et skridt videre end en rent almen bestemmelse af etikken.

Løgstrups etik bygger på bestemte forudsætninger, som ikke er neutrale, men specifikke for den form for protestantisme, han selv bekendte sig til. Dette fremgår blandt andet af Bjørn Rabjergs afhandling *Tilværelse og forståelse: Et antropologisk grundtema i Løgstrups teologiske og filosofiske tænkning* (2016). Det ville være en illusion, hvis vi antog, at etikken kunne formuleres fuldstændig forudsætningsfrit. Tværtimod er etikken præget af forskellige religiøse eller sekulære præmisser. Eksempelvis har troen på, at man bliver retfærdiggjort *sola gratia* – eller den modsatte forudsætning: at mennesket alene vurderes på grundlag af dets egen retfærdighed eller uretfærdighed, dets egen præstation eller svigt – helt bestemte etiske implikationer og konsekvenser.

Samtidig med at søge en almen basis for socialetikken vil det være oplagt at beskæftige sig med alternative tilgange til etik både i en kristen, reformationsteologisk kontekst (f.eks. hos Søren Kierkegaard, Karl Barth og Dietrich Bonhoeffer) og i andre traditioner, eksempelvis den jødiske (f.eks. hos Emmanuel Lévinas, Hans Jonas og Avishai Margalit).

lit). Sammenligner man Luthers skrifter med tankeuniverset hos de mennesker, han ekskluderede (deriblandt jøder og muslimer), viser der sig også kritisable sider i hans socialetik, der i starten forsøgte at ordne konflikter alene ved hjælp af Ordets magt og Åndens 'sværd', men til sidst legitimerede brugen af vold mod folk, der ikke ville konvertere til det, han anså som 'den rette tro'.

I sin disputats *Vertrauen und Versuchung* (2010) videreudvikler Claudia Welz den reformatoriske tanke om troen som *fiducia* i form af en negativistisk tilgang til tillid, dvs. at tillid ikke blot tages for givet eller som en "suveræn livsytring" (ifølge Løgstrup), men ligeledes forstås som noget, der må erhverves eller genvindes, og som først bliver fremtrædende som fænomen, når det ikke længere er en selvfølge. Afhandlingen belyser teologiske, filosofiske, sociologiske og psykologiske aspekter i situationer, hvor tilliden testes og kun kan fastholdes i frihed, hvis tvivlen også tages alvorligt. Abrahams fristelse og Jobs prøve kan således læses som paradigmatisk bibelske fortællinger, der viser, hvad det vil sige at tro på trods og at elske for intet.

Claudia Welz beskæftiger sig p.t. med 'samvittigheden' i sammenhæng med en etisk *Phenomenology of Listening*, der undersøger, hvad det vil sige at lytte til denne indre stemme og lade sig vejlede af den. Luthers forståelse af begrebet *conscientia* og hans opfattelse af troen som en form for handlingsrelevant 'hørelse' har ikke kun påvirket den teologiske etik indtil dags dato, men danner også baggrunden for fravigende filosofiske konceptioner, der tager afstand fra Luthers teologi, f.eks. Martin Heideggers ontologiske fortolkning af samvittighed og 'skyld'. Den menneskelige selvforståelse står altid til forhandling, uden at vi kan aflæse af naturen, historien eller andres adfærd, hvad vi hver især skal gøre – og hvorfor og hvordan.

Derfor rejser spørgsmålet sig om, hvordan menneskets frihed og fejlbarlighed kan nytænkes, således at vi ikke blot følger Luther i at fejre vores *libertas christiana*, uden at denne kristne frihed revolutionerer socialpolitiske hierarkier og undertrykkelsesmekanismer, men at vi også genopdager religiøse ressourcer til at begrunde civil ulydighed i forhold til totalitære systemer. Her kommer post-Holocaust-tænkning ind i billedet, især Hannah Arendts politiske filosofi, som er inspireret af den bibelske tradition.

Religionspluralisme, epistemologi og eksistentiel hermeneutik (ved Claudia Welz og Ulrik Nissen)

I vores multireligiøse samfund i dag må vi overveje, hvordan en religionsfilosofisk tilgang til forholdet mellem de store religioner, især jødedom, islam og kristendom, skal udformes (fig. 2). Ulrik Nissen har ladet sig inspirere af Bonhoeffers begreb om livets polyfoni til at udfolde en forståelse af flerstemmighed og en fælles grundstemme, som han også har gjort brug af i en samtaleorienteret forståelse af religionsmødet. Det er en samtale, der åbner sig op for indsigter fra uventede sider og fastholder, at der altid er en grundposition, hvor ud fra en dialog finder sted.

I 2014 grundlagde Claudia Welz det tværfaglige *Center for the Study of Jewish Thought in Modern Culture* (CJMC) i Danmark, som undersøger spørgsmål, der trænger sig på efter Shoah, men som også har en almenmenneskelig betydning. For eksempel: Hvordan erindrer og videregiver individer og samfund traumatiske erfaringer? Hvordan kan fortidens byrde bæres i praksis, og hvilke ressourcer er der til en kritisk refleksion over den? Hvordan kan historiske brydningstider, navnlig katastrofer som folkedrab, ændre betingelserne for etisk-eksistentiel orientering? CJMC har hidtil sammenlignet jødiske og kristne tilgange til disse emner.

I fremtiden skal vi også belyse de mangfoldige relationer mellem jødedom, kristendom og islam – med fokus på epistemologiske, dvs. erkendelsesteoretiske, spørgsmål om gudserkendelse og sandhedskriterier med henblik på religiøs ‘viden’ og dens kilder: Hvordan er det muligt at tale om forholdet mellem det, der indgår i, og det, der overstiger menneskelig erfaring? Tilbeder jøder, kristne og muslimer den samme Gud, og hvis ikke, hvordan kan den ‘sande’ Gud så identificeres? Intertekstualiteten mellem Det Gamle Testamente (den hebraiske bibel), Det Nye Testamente og Koranen – og de respektive receptions-

Fig. 2. Korset, halvmånen og Davidstjernen symboliserer de tre abrahamitiske religioner: kristendom, islam og jødedom.

historier – konfronterer os med notoriske vanskeligheder ved at definere gudsbegrebet. Hvordan kan vi overhovedet erkende Gud? De tre ‘abrahamitiske’ religioner henviser til Guds selvåbenbaring og menneskets forsøg på at ‘afkode’ Guds ‘vilje’, men denne fremgangsmåde har fremkaldt et andet grundlæggende spørgsmål: Hvad er forholdet mellem åbenbaring og fornuft?

I en verden, hvor der føres krig ‘i Guds navn’, er det afgørende at kultivere en selvkritisk tilgang til religion som værnemiddel mod potentielt fanatiske versioner af troen. I denne sammenhæng er jødiske, kristne og islamiske strømninger af ‘oplysningstænkning’ af særlig interesse, for så vidt de bidrager til demokratiske værdier som ligestilling og gensidig respekt. Tesen om den tilsyneladende ‘inkompatibilitet’ mellem ‘rationelle’ og ‘mystiske’ bevægelser inden for de tre store monoteistiske religioner må revideres for at tage højde for overraskende overensstemmelser. Da der ikke findes direkte empiriske manifestationer af det hellige, vil der altid forblive en metodisk usikkerhed og dermed et diskussionsbehov med hensyn til, hvordan man kan afsløre religiøse *fake news* og ‘teste’, hvorvidt teorien ‘holder’.

Religioner kan fungere som en slags ‘katalysator’ for forandring, for så vidt de involverer livsomvæltende erfaringer. Anger som holistisk emotion kan ‘omvende’ ens hjerte; bønspørgsmål kan intensivere gudsforholdet og forny mellemmenneskelige relationer; og forståelse for andre holdningers *particulae veri* kan føre til en anerkendelse af alternative intellektuelle overbevisninger, etiske normer og måder at leve livet på. Her er der brug for en eksistentiel hermeneutik, der ikke kun analyserer tekster, men også nonverbale udtryksformer som f.eks. gestisk kropssprog og ritualer.

Løgstrup-forskning (ved Bjørn Rabjerg)

Fagmiljøets særlige profil er præget af den arv, vi bærer med os fra to af de store Aarhusteologer K.E. Løgstrup og Johannes Sløk. For Løgstrup-forskningen tegner de kommende år sig som særdeles perspektivrige: På baggrund af en bevilling fra Carlsbergfondet og i et samarbejde mellem Rigsarkivet og Det Kgl. Bibliotek blev den videnskabelige del af Løgstrups privatarkiv i 2017 digitaliseret og overdraget til K.E. Løgstrup Forskningscenteret ved Aarhus Universitet. Materialet, der skønnes at omfatte ca. 70.000 sider og stammer fra perioden ca. 1925-81, omfatter de papirer, der ved Løgstrups død i 1981 blev samlet i hjemmet i

Fig. 3. På dette billede fra Løgstrup-Arkivet ved Aarhus Universitet ses Løgstrup og Heidegger i Marburg omkring 1960. Løgstrups fenomenologi er inspireret af Heidegger, og i Løgstrups bibliotek findes der flere signerede bøger af Heidegger med dedikation til Løgstrup.

Hyllested og indsendt til Rigsarkivet. I de kommende år skal materialet registreres og gøres til genstand både for videre digital bearbejdning og forskning. Løgstrup-Arkivets daglige leder Bjørn Rabjerg udgiver således en ny bog om Løgstrup og nazismen.

Et samarbejde med Robert Stern, University of Sheffield, har ført til en aftale med Oxford University Press om at udsende fire af Løgstrups værker i engelsk oversættelse med introduktioner af førende forskere. Der er tale om *Kierkegaards og Heideggers Eksistensanalyse og dens forhold til forkyndelsen* (1950), *Opgør med Kierkegaard* (1968), *Etiske begreber og problemer* (1971) og en nyoversættelse af *Den etiske fordring* (1956). Sammen med oversættelserne udgiver Stern den første engelske monografi om Løgstrup: *The Radical Demand in Løgstrup's Ethics* (2019) (fig. 3).

Løgstrups tænkning rummer originale indsigter, der er vigtige for mennesker i en moderne verden, hvor det enkelte individs aktionsradius takket være globaliseringen er vokset med en nærmest eksplosiv hast. Meget kunne nemlig tyde på, at den øgede velstand med de tilhørende nærmest utallige muligheder mod forventning ikke fører mere lykke med sig, men tværtimod mere usikkerhed, mere stress og en myriade af forsøg på at finde frem til 'den rigtige måde at leve sit liv på'. Det moderne menneske forstår tilsyneladende ikke, hvorfor det er ulykkeligt, når det tværtimod har grund til at antage, at det har alle muligheder for at være sin egen lykkes smed.

Løgstrups menneskesyn fokuserer på de livsmuligheder, som det enkelte individ netop ikke selv forfølger over, men som alligevel er afgørende for, at dets liv lykkes. Her tænkes der ikke kun på de såkaldte "suveræne livsytringer" (tillid, barmhjertighed, talens åbenhed og kærlighed), men også på kulturens betydning. Ifølge Løgstrup leves men-

neskelivet i et komplekst net af relationer, og derfor bliver vi heller ikke lykkelige alene af at forfølge vore egne individuelle mål, valg og ønsker, for lykkelige betyder også at lykkes i vores fællesskaber.

Inspirationen fra Kierkegaard og Sløk – eksistentstænkning og antropologi (ved Claudia Welz)

Sløk har med sine bøger *Die Anthropologie Kierkegaards* (1954), *Shakespeare og Kierkegaard* (1972), *Kierkegaard – humanismens tænker* (1978) og *Kierkegaards univers* (1983), som blev oversat til engelsk og fransk, fået en stærk international virkningshistorie, der kan måle sig med Løgstrup's virkningsfulde polemiske værk *Opgør med Kierkegaard* (1968) og dets pendant på tysk.

Denne Kierkegaard-inspiration videreføres i Claudia Welz' forskning, der handler om fascinerende, men også foruroligende eksistentielle spørgsmål, som mennesker har stillet sig til alle tider i alle kulturer, f.eks.: 'Hvorfor er der ondskab og lidelse i denne verden?' Kierkegaard læses i forhold til både tysk idealisme (især Kant og Hegel) og fransk fænomenologi (især Emmanuel Lévinas, Jacques Derrida, Paul Ricœur og Jean-Luc Marion, der viser alternativer til Heideggers ontologi), men også i forhold til dialogfilosofi (især Franz Rosenzweig og Martin Buber). Desuden inkluderes subjektivitetsteorier og *philosophy of psychology* med henblik på at undersøge komplekse identitetsbestemmende følelser som skam og tvetydige fænomener som selvbedrag. Kierkegaards tænkning minder os om ambiguiteten i det menneskelige selvforhold og i relationer mellem mennesker (fig. 4).

Hvis fortolkningen af Kierkegaards antropologi og etik ikke kun base-res på pseudonyme værker som *Frygt og Bæven*, men også på de skrifter, han udgav i sit eget navn, ikke mindst hans *Opbyggelige Taler og Kjerlighedens Gjerninger*, bliver det tydeligt, at han hverken er irrationalitetens

Fig. 4. Berømt tegning af den unge Søren Kierkegaard, udført af hans fætter Niels Christian Kierkegaard (ca. 1840). Kierkegaards skrifter er en uudtømmelig kilde for teologiske og filosofiske undersøgelser og overvejelser.

eller solipsismens fortæller. Den interpersonale sfære 'imellem os' spiller nemlig en langt større rolle hos Kierkegaard, end tidligere Aarhusteologer antog. Denne opdagelse tillader os at udvikle en kærlighedens etik på grundlag af det usynlige bånd, der binder mennesker til hinanden og til Gud: Ånden. Begrebet 'ånd' kommer ofte til kort i en tid, der koncentrerer sig helt om 'kroppen', så det gælder om at gentænke begrebets betydning, også i forhold til 'sjælen' og 'sindet'.

ER-faggruppen viderefører inspirationen fra Sløk, for så vidt meningen med vores kostbare liv og forståelsen af dybt menneskelige erfaringer som håb og fortvivelse, mod og angst reflekteres i en tværfaglig dialog mellem teologi, filosofi og ikke mindst litteraturvidenskab og *health sciences*.

Litteratur og teologi, billedkunst og livskunst (ved David Bugge og Claudia Welz)

Med den stigende interesse for det frugtbare grænseland mellem litteratur og teologi er det klart, at dette forskningsfelt, der længe har spillet en central rolle i Aarhusteologien, også i fremtiden vil få en stemme inden for ER-faggruppen. Det gælder både *litterær teologi* og filosofi (herunder sansen for litteratur som kilde til erkendelse) og *narrativ teologi* (religionsfilosofisk refleksion over det potentiale, der ligger i at betragte kristendommen som en fortælling – i samspil og modspil med andre fortællinger).

Af mulige forskningsemner kan her i flæng blandt andet peges på: bibelske grundfortællingers litterære videreliv (herunder også *moddigtning* som inspiration til teologisk bibel- og religionskritik); litteraturen som eksperimentarium for tidløse og mere epokale eksistentielle problemstillinger; teologiske temaer (evt. i sekulariseret skikkelse) hos forfattere, der forstår sig selv som tilhørende en post-kristen æra; samt forståelsen af mennesket som objekt (dativobjekt) for en guddommelig fortæller som et teologisk korrektiv til en moderne overbebyrdelse (i såvel sociale medier som autofiktion) af det *selv*fortællende menneskelige subjekt.

Dette felt er repræsenteret af David Bugge, der her blandt andet har beskæftiget sig indgående med Karen Blixen, Martin A. Hansen, Milan Kundera og Karl Ove Knausgård – foruden selvfølgelig Løgstrup og Sløk. Claudia Welz har også arbejdet inden for dette område, hvor hun har koncentreret sig om forfattere, der modificerer bibelske traditioner

Fig. 5. Den belgiske kunstner René Magritte har kaldt dette billede fra 1948 "La Mémoire". Billedet forekommer at dreje sig om traumatisk erindring – om erindring, der vender tilbage til et traume, til et sår (det græske ord *trauma* betyder netop sår). I genoplivelsen af det, der sårede én dengang, bliver den erindrende såret igen. Den sårede har lukkede øjne, så hun kan ikke selv se såret. Et 'blik udefra' er afgørende for selverkendelsen og helbredelsen – et blik, der ikke er koldt analyserende, men indebærer omsorgsfuld forståelse fulgt af en tilsvarende interaktion. Det er her, etikken kommer 'ind i billedet' – og religionsfilosofien, for så vidt 'den anden' også kan være 'den helt Anden', der kan se begivenhederne multi-perspektivisk: både 'indefra' og 'oppefra'. © René Magritte, The Estate of Magritte/billedkunst.dk 2013, <http://www.jung-at-beart.com/jung_at_beart/la_memoire.html>

på tankevækkende måder, f.eks. Hilde Domin og Edmond Jabès. Aforistiker Elazar Benyoëtz' tyske værk analyserer hun i bogen *SinnSang: Theologie und Poesie* (2019).

Livskriser grundet uerstattelige tab og sorg, traumer og sindslidelser kan have noget til fælles: at der mangler ord for det, der er sket, og for de erfaringer, man bliver kastet ud i. Meningsdannelse midt i det uforståelige forbinder billedkunst og livskunst (fig. 5). I ER-faggruppen holder vi derfor fokus på både skønlitteratur og visuelle kunstværker, der transformerer religiøse emner, og vi diskuterer ikke-religiøse tilgange til den menneskelige eksistens, der udfordrer ethvert teologisk menneskesyn, som ser mennesket over for Gud – uanset hvor 'nært' eller 'fjernt' deres forhold er til hinanden.

Afslutning

ER-faggruppen vil i fremtiden udvikle en komparativ tilgang til faget, idet teologiske emner skal reformuleres inden for en interreligiøs horisont; endvidere skal religiøse og ikke-religiøse måder at forstå mennesket og verden på sammenlignes. Faggruppens forskning kombinerer en idéhistorisk belysning med aktuelle diskussioner og tager ikke kun hensyn til andre videnskaber, men også til kunstneriske udtryksformer.

Ulrik Nissen (f. 1969), lektor, dr.theol.

Claudia Welz (f. 1974), professor, dr.theol.

PRAKTISK TEOLOGI

Praktisk teologi i Aarhus

– fra liturghistorie til praksisteori

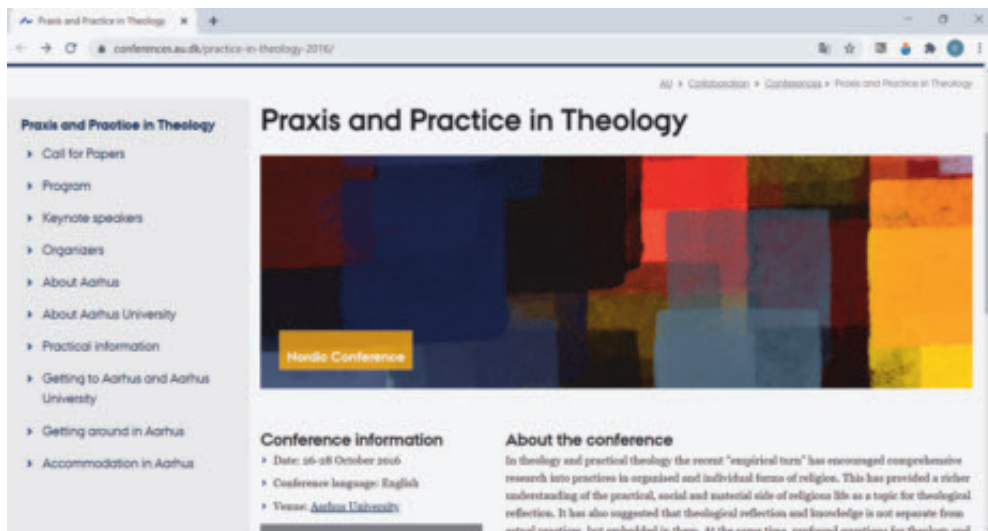
Af Kirstine Helboe Johansen

In theology and practical theology the recent “empirical turn” has encouraged comprehensive research into practices in organised and individual forms of religion. This has provided a richer understanding of the practical, social and material side of religious life as a topic for theological reflection. It has also suggested that theological reflection and knowledge is not separate from actual practices, but embedded in them.

Den indledende tekst er et kort uddrag fra motivationen for den første konference i *Nordic Network for Practice and Theology*,¹ som blev afholdt i Aarhus i oktober 2016, og citatet er sigende for den praktisk teologiske forskning i dag (fig. 1). Fra primært at have koncentreret sig om etablerede kirkelige handlingsformer: gudstjeneste, prædiken, sjælesorg – det såkaldte ekklesiale paradigme – og meget hyppigt primært udforsket som en præstelig handling – det klerikale paradigme – har den praktiske teologis forskningsobjekt forandret sig og udvidet sig. I dag er forskningsobjektet således den levede religion – både inden for, på kanten af og uden for institutionen kirke.

Der er dermed sket en udvidelse af undersøgelsens sted – det er ikke længere bundet til kirken, men undersøger kristen religion, der hvor den udfolder sig – i hjemmet, i skolen, på hospitalet og naturligvis også i kirken. Der er også sket en udvidelse af undersøgelsens aktørperspektiv – man er ikke længere primært optaget af den religiøse elite – i dette tilfælde præsterne – men af forskellige religiøse aktører: aktive og mindre aktive kirkemedlemmer, frivillige, menighedsråd, de kirkeligt ansatte, hvor præsten stadig indtager en særlig interessant rolle. Det har betydet,

1 <https://conferences.au.dk/practice-in-theology-2016/>

Fig. 1. Den første konference i "Nordic Network for Practice and Theology" blev afholdt i Aarhus i oktober 2016. Det var begyndelsen på et styrket nordisk samarbejde inden for praktisk teologi og for en ny retning for praktisk teologi i Aarhus.

at den praktiske teologi i stigende grad arbejder med empiriske metoder til at afdække, hvorledes religion udfolder sig: spørgeskemaer, interviews, observation. I praktisk-teologisk forskning og undervisning er det således afgørende at forstå, hvad de empiriske metoder kan, hvordan de anvendes, og hvordan man kan læse og vurdere empiriske resultater, samt at mestre udvalgte empiriske metoder. Men praktisk teologi er ikke blot en afdækkende disciplin. Det er også en teologisk konstruktiv disciplin, og derfor rækker ambitionen ud over en empirisk afdækning af, hvad der sker, hvem der deltager, samt hvor og hvorvidt det er udbredt. Det drejer sig om at undersøge praksisformer – deres materialitet, deres rumlighed og deres kropslige udfoldelse – som teologiske udtryk. Sådanne praksisformer er ikke nødvendigvis, og sandsynligvis yderst sjældent, formfuldendte, gennemtænkte og stringente teologiske udtryk, men udgøres derimod af en mangfoldighed af teologiske stemmer, af en pluralitet i teologiske udtryk og af interne teologiske selvmodsigelser og variationer, som netop kendetegner levet religion.

Praktisk teologi i dag er optaget af kristen og religiøs praksis som teologiske udtryk og dermed optaget af den teologi, som udfolder sig i dagligdagens levede religion. Det er dog en forholdsvis ny fagforstå-

else, som i Aarhus først for alvor har etableret sig inden for de seneste ti år. Historien om Praktisk teologi i Aarhus vidner derfor også om den praktiske teologis udvikling fra nyt og lidt undseeligt fag i den teologiske familie til etableret fagområde og senest med en udviklet fagforståelse i overensstemmelse med internationale tendenser.

Fra spæd begyndelse til etableret fagområde

Aarhus var i front, da Det teologiske Fakultet i 1973 kaldte daværende rektor for Præstehøjskolen, Christian Thodberg, til professor i Praktisk teologi (fig. 2). En stilling, han besad, indtil han trak sig tilbage i 1999. I denne periode overgik faget fra valgfag til obligatorisk fag med 1989-studieordningen. Thodbergs primære interesse var liturgihistorie og Grundtvigstudier, og han repræsenterede således en forståelse af praktisk teologi som tæt forbundet med, i nogen grad en subdisciplin inden for, kirkehistorie. Det afspejlede sig også deri, at Praktisk teologi blev indplaceret under Kirkehistorie og fortsat til en vis grad administreres som samlet fagenhed. Med en særlig interesse for kirkemusik blev denne tradition videreført af ph.d.-studerende og siden adjunkt Peter Thyssen, som i dag er præst ved Holmens kirke i København.

I 1985 blev Troels Nørager ansat som adjunkt og siden lektor i religionspsykologi indtil 2000, hvor han blev ansat som lektor i religionsfilosofi i Aarhus. Nøragers forskningsfelt var religionspsykologi og sjælesorg, og med hans ansættelse blev den historiske tilgang til praktisk teologi suppleret med en mere systematisk-teologisk tilgang. Selv om faget fortsat var placeret sammen med Kirkehistorie, blev der med Nøragers ansættelse åbnet for en anden dimension af praktisk teologi, som i mindre grad opfattede det praktisk-teologiske fagfelt som et specialiseret studie af de kristne praksisformers historie, men i højere grad opfattede faget som en systematisk-teologisk refleksion over, hvorledes mennesker gennem forskellige praksisformer udfolder forhold til Gud.

Med Nøragers ansættelse som lektor i religionsfilosofi i 2000 var der ingen intern arvtager til Thodbergs stilling, og man søgte derfor ud af landet for at genbesætte stillingen. Den britiske teolog George Pattison var ansat som lektor i Praktisk teologi 2001-2003. Med sin interesse for Søren Kierkegaard var George Pattison samtidig en relevant samtalepartner for det systematisk-teologiske fællesskab, og med hans ansættelse fortsatte en systematisk-teologisk forståelse af praktisk teologi med særlig vægt på samtidige kulturelle former som

Fig. 2. Professor Christian Thodberg. Historien om praktisk teologi i Aarhus tager sin begyndelse med Thodbergs kaldelse i 1973. I dag er praktisk teologi bemandet med to fastansatte, professor MSO Ulla Schmidt og lektor Kirstine Helboe Johansen suppleret med post.doc.s og ph.d.-studerende. Det er første gang siden 1999, at faget er bemandet med to fuldtidsansatte. (Foto: Povl Lind-Petersen).

film og bøger som teologisk udtryk og som ressource for praktisk-teologisk tænkning. Fra 2001 og en årrække frem var daværende rektor for Teologisk Pædagogisk Center, Eberhard Harbsmeier, tilknyttet som adjungeret professor; og i denne periode begyndte Kirkeministeriet desuden med sine første selvfinansierede ph.d.-forløb med Sanne Thøisen som en af de første, og hun supplerede Pattisons undervisning med valgfag i homiletik.

I 2004 vendte George Pattison tilbage til England som Lady Margaret Professor of Divinity ved Oxford University. Stillingen efter Thodberg måtte derfor besættes på ny. Den daværende fakultetsledelse ønskede at opbygge en praktisk-teologisk tradition med udgangspunkt i en dansk kontekst og søgte derfor at besætte stillingen med allerede eksisterende kræfter, som havde udvist interesse for det praktisk-teologiske felt. Lektor i Ny Testamente Johannes Nissen havde gennem sin karriere fokuseret på anvendt bibelforskning og særligt Ny Testaments etiske og diakonale aspekter og ønskede derfor at udvide sin forskning og undervisning i retning af Praktisk teologi. Først, fra 2003, i en delt ansættelse mellem Ny Testamente og Praktisk teologi og siden, fra 2008 og til sin fratrædelse i 2014, som fuldtidslektor og fagansvarlig for Praktisk teologi. Med Johannes Nissen tager Praktisk teologi endnu en vending væk fra det historiske og systematisk-teologiske til en undersøgelse af de kristne praksisformers bibelske grundlag og begrundelse med særlig interesse for diakoni, religionspædagogik og sjælesorg. Med Nissen var det således ikke kun en ny tilgang, som kom i centrum, men også nye praktisk-teologiske subdiscipliner, som hidtil havde været underprioriteret. Fra 2004 havde lektor i missions- og økumenisk teologi, Peter Lodberg, ligeledes undervisningsforpligtelser i praktisk teologi, og sammen med ansættelse af ph.d. Inger Lundager – først som post.doc. og siden som adjunkt i perioden 2005-2009 – blev den systematisk-teologiske tilgang fortsat. Hos Lundager med særligt fokus på kirkens og kristendommens rolle og funktion i et moderne og uddifferentieret samfund. I 2009 blev ph.d. Kirstine Helboe Johansen ansat som adjunkt i Praktisk teologi. Med en interesse for liturgi og ritualer blev Thodbergs oprindelige interesse for liturgi her genoptaget, men fra en ganske anden vinkel baseret på religions- og ritualteoretiske tilgange. Interessen for guds-

tjenesten blev desuden fulgt op af Jette Bendixens ph.d.-afhandling ved Grundtvigcentret, hvori hun udarbejder en liturgisk teologisk læsning af N.F.S. Grundtvigs gudstjenestesyn, og af Marianne Gaardens ph.d.-afhandling, hvor hun undersøger prædikenreception.

I forbindelse med oprettelse af *Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter* (FUV) i 2014 blev det på ARTS, det fakultet, som Teologi var blevet en del af i 2011, besluttet at oprette en stilling i Praktisk teologi, som ud over de sædvanlige universitetsopgaver som undervisning og forskning havde til særlig opgave at opbygge og varetage forskningsamarbejder med FUV. I november 2014 blev Dr. Theol. Ulla Schmidt ansat som professor MSO i Praktisk teologi. Med en længere ansættelse på det norske *Institut for kirke-, religions- og livssynsforskning* (KIFO) bag sig medbragte Ulla Schmidt kendskab til empirisk kirkeforskning og tilførte hermed Praktisk teologi en ny dimension. Med sin interesse for organisationsforskning og forholdet mellem kirken og det offentlige rum tilførte Schmidt desuden en samfundsmæssig vinkel, som hidtil havde været underbetonet. Med ansættelsen af Kirstine Helboe Johansen som lektor i 2015 har Praktisk teologi nu for første gang siden 1999 to fuldtidsansatte, fastansatte forskere.

Fra liturghistorie til praksisforskning

I tiden fra den første begyndelse med Thodbergs kaldelse i 1973 til den nuværende faglige etablering med to fastansatte forskere har Praktisk teologi i Aarhus gennemgået en udvikling, som viser de mange forskellige traditioner og tilgange til praktisk teologi, men som også afspejler en udvikling mod et selvstændigt etableret fagfelt i overensstemmelse med den internationale udvikling.

I den første tid fremstod praktisk teologi som et særligt aspekt af de klassiske teologiske discipliner, og samtidig som en paraply for en række subdiscipliner – liturgik, homiletik, religionspædagogik, diakoni, sjælesorg, som kunne vægtes forskelligt afhængig af fagtradition og tilgang. De første generationer er således i høj grad kendetegnet ved udgangspunkt i klassiske teologiske discipliner: kirkehistorie, systematik og bibelvidenskab samt ved en særlig interesse for klassiske pastoral-teologiske fagområder: liturgik, sjælesorg, diakoni og religionspædagogik. Det afspejledes i lang tid også i studieordningen, hvor undervisningen var struktureret som et kort introduktionsforløb til praktisk teologi og derefter med mulighed for at fordybe sig i et særligt pastoral-teologisk

fagområde. Gennem lang tid var praktisk teologi således forstået som et ekstra element, som tilføjedes de etablerede discipliner uden helt at blive anerkendt som selvstændig disciplin.

Det har ændret sig i de seneste knap ti år understøttet af et øget samfundsmæssigt fokus på universitetsuddannelsers erhvervs- og samfundsrelevans. I forhold til undervisning viser det sig i et samlet undervisningsforløb, som introducerer og oplærer de studerende i at arbejde med teologi, således som det kommer til udtryk i praksisformer, og i en stigende interesse blandt de studerende for praktikophold og specialearbejder inden for praktisk teologi. Denne udvikling viser sig ydermere i den forholdsvis nye kandidatuddannelse i diakoni, som blev påbegyndt i 2014.

På forskningssiden viser det sig derved, at Praktisk teologi indskriver sig i den generelle humanvidenskabelige vending mod praksis og arbejder ud fra filosofiske, antropologiske og samfundsvidenskabelige praksisteorier, hvor blandt andre Theodore Schatzki og Pierre Bourdieu har haft stor betydning.

Ifølge Theodore Schatzki er praksis “a set of doings and sayings organized by a pool of understandings, a set of rules, and a teleoaffective structure”.² Dermed bliver praksis det sted, hvor det sociale udfolder sig. Det indebærer, at kirke og religiøse fællesskaber som sociale konstruktioner må undersøges ud fra studier af praksisformer og ud fra en forståelse af disse praksisformer som en *pool* af teologiske forståelser, sociale spilleregler og med en formålstyret struktur (fig. 3 og 4). Ud fra varierende teoretiske udgangspunkter sætter denne tilgang sig igennem flere steder i det praktiske teologiske landskab. For blot at nævne enkelte eksempler ses inspirationen fra praksisteori tidligt hos den britiske teolog Elaine Graham,³ og som etableret tilgang med en artikel af Ted Smith i *The Wiley Blackwell Companion to Practical Theology*.⁴

Det betyder, at praktisk teologi i dag først og fremmest forstår sig selv som en undersøgelse af praksisformer – både kirkelige og mere bredt religiøse – og regulering af praksisformer som teologiske udtryk.

- 2 T.R. Schatzki, K.K. Cetina and E. v. Savigny (2001). *The practice turn in contemporary theory*. London, Routledge.
- 3 E. Graham (2013 [1996]). “Theology and Contemporary Culture: Liberation, Postliberal and Revisionary Perspectives”, *Ecclesiology* 9(3): 374-377.
- 4 B.J. Miller-McLemore (2012). *The Wiley-Blackwell companion to practical theology*. Malden (Mass.), Wiley-Blackwell.

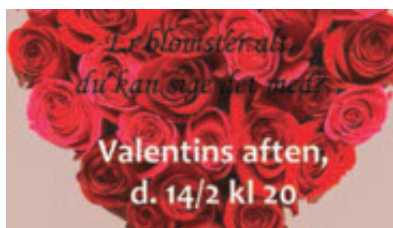
Det indebærer også, at den grundlæggende tilgang er forandret. Sociale og praktiske udtryksformer i det kirkelige og religiøse felt studeres som teologisk produktive, som måder at drive teologi på, og dermed også som refleksioner over tro. Forskerne har naturligvis stadig deres særlige faginteresser og specialefelter, men i dag er det muligt for denne specialisering at finde sted inden for Praktisk teologi som etableret fagdisciplin, og ikke som et del-element af de tidligere klassiske discipliner.

Teologi fra neden

Praktisk teologi har siden sin begyndelse i Aarhus i 1973 og indtil i dag gennemgået en stor udvikling, som svarer til den internationale udvikling. Fra sin spæde begyndelse som en slags subdisciplin under kirkehistorie gennem forskellige faser med interesse for særlige delområder indtil i dag, hvor faget har udviklet en samlet og distinkt fagforståelse. Udviklingen inden for praktisk teologi er udviklingen af en fagdisciplin, men det er også en udvikling af nye måder at tænke teologi på. Udviklingen inden for praktisk teologi er således en del af en teologisk bevægelse mod i stadig stigende grad at interessere sig for teologi fra neden – for den teologiske refleksion, som foregår i hverdagen – i kirken og uden for kirker. Denne interesse findes også i for eksempel den britiske teolog Jeff Astleys begreb om *Ordinary Theology*,⁵ i bibelforskeres interesse for bibelbrug og bibelreception og i den stigende interesse for inddragelse af empiriske metoder, som i en engelsksproget kontekst blandt andet udfolder sig i netværket *The Network for Ecclesiology and*

Fig. 3 og 4. Når man arbejder med udgangspunkt i praksis, må forskellige kirkelige og religiøse praksisformer undersøges som en pool af teologiske forståelser, sociale spilleregler og med en formålsstyret struktur. Det gælder både velkendte praksisformer, som det at tænde lys ved Alle helgen, og mere eksperimenterende praksisformer som for eksempel Valentinsgudstjenester.

5 J. Astley (2002). *Ordinary theology: looking, listening, and learning in theology*. Aldershot, Ashgate Publishing; J. Astley and L.J. Francis (2013). *Exploring Ordinary Theology: Everyday Christian Believing and the Church*. Farnham, Ashgate Publishing.

*Ethnography*⁶ og i en tysksproget kontekst i *Arbeitskreis Empirische Religionsforschung*.⁷ Udviklingen inden for praktisk teologi kan således ses som en mere generel udvikling inden for teologi i dag.

Kirstine Helboe Johansen (f. 1977), lektor, ph.d.

6 <https://www.ecclesiologyandethnography.net/>

7 <https://empirische-religionsforschung.de/>

Praktisk teologi om 75 år

Af Ulla Schmidt

Praktisk teologi ved Aarhus Universitet har gennemgået betydelige ændringer de senere år, ændringer, der har bragt faget i takt med en rådende fagforståelse internationalt. Disse ændringer vil være retningsgivende også i årene, der kommer, både for den praktisk-teologiske forskning og for Praktisk teologi som undervisningsfag i teologiuddannelsen i Aarhus.

Stikord for disse ændringer er samtidsorientering, arbejde med et bredere felt af praksisser i tillæg til præstens, undersøgelse af praksisser som praktiske udtryk for og udformninger af kristen tro og tradition og – som en naturlig følge af dette – øget indslag af empiriske studier og anvendelse af empiriske metoder. Praktisk teologi er praktisk i kraft af, at den undersøger praksisser, hvad mennesker gør – til forskel fra tekster eller tanker, som er de øvrige teologiske discipliners hovedgenstande. Og den er teologisk i kraft af, at den har til formål at forstå, kritisk reflektere over og konstruktivt gentænke praksisser som forsøg på at udtrykke, forme og genforme kristen tro og tradition.

Praktisk teologi som praktisk

Praktisk teologi har altså til opgave at undersøge, fortolke og kritisk og konstruktivt reflektere over praksisser som udtryk for og udformninger af kristen tro og tradition. En grundlæggende præmis her er, at tro ikke kun formes gennem og viser sig i tanker og tekster, og først derefter omsættes i praksis. Handlinger og praksisser er i sig selv måder at forme og udtrykke tro og religion på.

Dette har betydning for, hvordan vi forstår Praktisk teologi aktuelt og fremadrettet. For det første vil Praktisk teologi beskæftige sig med kirkelige praksisser og udtryksformer i bred forstand, og ikke bare med præstens opgaver. I en kristen kirke har præster oplagt en særlig opgave

med at lede de måder, hvorpå kristen tro og kristent liv udformes praktisk i kirke og menighed gennem Ord og sakramenter. Men arbejde med og forsøg på at forme kristen tro begrænser sig oplagt ikke til sammenhænge, der ledes af præsten, og sker gennem de kendte pastorale praksisser, som prædiken, undervisning og sjælesorg. Det omfatter også en række andre formelle og uformelle, veletablerede og varige, såvel som spontane og mere episodiske former (fig. 1). Kor, samtalekredse, familietræf, yogagrupper, bibelstudiecirklere, måltidsfællesskaber, litteraturaftener, bøn, medvandrerkskaber, babysalmesang, foredrag og meget mere, kan alt sammen undersøges som forsøg på praktisk at fortolke og udforme sider ved kristen tro. Det stopper heller ikke ved den tætte og direkte interaktion i lokale menigheder. Også mere abstrakte interaktionsformer og organisatoriske praksisser i kirkelige institutioner og organisationer, som f.eks. beslutningsprocesser, styring og ledelse, tilsyn, valg og andre demokratiske ordninger, falder ind under Praktisk teologi. Dette er også forsøg på praktiske udtryk for og udformninger af sider ved kristen tro, eksempelvis sider ved forståelse af, hvad kirke er.

Fig. 1. uKirke i Vesterbro sogn i København er én af mange kirker både i Danmark og ikke mindst internationalt, der eksperimenterer med kirkelige praksisser, gudstjenester, fællesskabsformer og måder at være kirke på. I praktisk teologi undersøger vi eksempler på dette og reflekterer over, hvordan dette også former forståelsen af, hvad kirke er. Og hvordan adskiller kirke sig fra socialt fællesskab, kreativ udfoldelse eller cafebesøg? Eller er spørgsmålet snarere, hvornår fællesskab eller kreativ udfoldelse også er kirke? Billedet viser en såkaldt 'sovekoncert'.

Men derudover vil Praktisk teologi også arbejde med praksisser og udtryksformer, der udfolder sig i udkanten af eller relativt uafhængig af en kirkelig sammenhæng. Mennesker oplever at forholde sig til en transcendent eller overskridende virkelighed, til erfaringer af “andet-hed”, som rækker ud over en konkret og observerbar virkelighed, også på andre måder og andre steder end inden for rammerne af organiseret og institutionaliseret kirke og religion. Typiske eksempler kan være livsafgørende personlige hændelser, som at blive forældre, eller tabet af en elsket, overvældende naturoplevelser, individuelle praksisser for spiritualitet, meditation og fordybning, eller erfaringer af æstetik og kunst. Praksisser forbundet med denne type hændelser og erfaringer af at forholde sig til en større virkelighed kan i nogle tilfælde selvfølgelig sagtens være knyttet til og formet i en kirkelig sammenhæng, som eksempelvis pilgrimsvandring, bøn, kirkekunst, kirkekoncerter eller bare selve kirkebygningen (fig. 2). Men det kan også være løsrevet fra og uafhængig af formaliseret kirke og religion. De er lige fuldt relevante at undersøge som praktiske udtryk for og udformninger af forståelse af en guddommelig virkelighed og menneskets forhold til denne.

Praktisk teologi som teologisk

For Praktisk teologi, som vi forstår den ved Aarhus Universitet, er det imidlertid afgørende, at dette forstås som en teologisk opgave og en integreret del af det teologiske fagområde. Og det hænger netop sammen med, at de praksisser og handlinger, som Praktisk teologi beskæftiger sig med, forstås som udkast til eller forsøg på praktisk at udtrykke og udforme sider ved kristen tro. Kristen tro, religiøs tro overhovedet, er ikke bare noget mentalt. Det er ikke primært overbevisninger, holdninger og forestillinger, og først sekundært praktisk. Tro og religiøsitet er i lige høj grad noget, der udfolder sig og udformes praktisk, det vil sige socialt og relationelt, materielt, kropsligt. Det er genstande, der bruges på bestemte måder: bøger, bægre, beklædningsgenstande, lys, bænkerader, instrumenter, talerstole osv. Det er kroppe, der placerer sig, gestikulerer og gør ting: rejser sig eller sætter sig, knæler, lytter, vender sig mod eller væk fra hinanden, ser ned osv. Alt dette er betydningsbærende, ikke bare som illustrationer af tanker og overbevisninger, men i kraft af at indgå i selvstændige udformninger af og udtryk for tro.

Men i denne forstand er sådanne praktiske udformninger af tro også teologisk betydningsfulde – man kan sige, at de er teologiproducerende.

Fig. 2. Pilgrimsvandring ved St. Jean Pied de Port i Frankrig. Pilgrimsvandring hører egentlig til i den katolske middelalder, men har fået vind i sejlene de seneste år, også i Danmark. Men hvad er dette egentlig for en slags praksis? Hvorfor opsøger folk den? Hvad lægger de i den? Og hvordan er den med til at forme forståelsen af Gud, af menneskelivet, af fællesskab?

De udgør ikke bare eksempelvis måder at være et kirkeligt fællesskab på, eller måder at erfare og forholde sig til en transcendent virkelighed på. De implicerer også bestemte forståelser og fortolkninger af, hvad eller hvem Gud eventuelt er, eller hvad det vil sige at være et kirkeligt fællesskab. Måder at udforme og gennemføre en begravelsestidelighed på er også måder at udforme forståelser af død og de døde på. Enkelt sagt kommer forståelser af død ikke bare til udtryk gennem begravelsesprædiken, bibeltekster og bønner. De formes og udtrykkes også gennem måder at forholde sig til kisten på, omgås og bevæge sig i kirke eller kapel, forholde sig som nærmeste pårørende eller fjernere deltager osv. (fig. 3). Og som sådan er de teologisk betydningsfulde – selvfølgelig ikke i en direkte, umiddelbar og uformidlet facon. Vi kan ikke lave en optagelse af en begravelse og udgive det som en “teologi om død”. Men de kan undersøges, analyseres og systematiseres, med tanke på at afdække teologiske betydninger, betydninger der, sammen med andre, kan indgå i en samlet overvejelse af død teologisk forstået. Den væsentlige pointe er, at Praktisk teologi ikke drejer sig om at “overføre” teologisk viden fra de øvrige teologiske fag og til en praksisvirkelighed. Det drejer sig om at afdække, forstå og kritisk reflektere over teologisk viden i en praksisvirkelighed.

Praktisk teologi som empirisk

Det leder hen til tredje, og sidste punkt, nemlig, at Praktisk teologi således forstået også i stor grad arbejder empirisk, det vil sige anvender empirisk materiale, indsamlet og udviklet ved hjælp af empiriske metoder, som i stor udstrækning er udarbejdet og anvendes inden for andre videnskaber, både samfundsvidenskaberne og humanvidenskaberne.

Det er for så vidt lidt tilsørende at gøre empiri til et særligt kendetegn

ved Praktisk teologi. I en vis forstand har alle de teologiske discipliner naturligvis et empirisk materiale og empiriske data: bøger og tekster, litterære og historiske kilder, arkæologiske og historiske genstande. Det, der typisk tænkes på med Praktisk teologi som “empirisk”, er, at den undersøger en aktuel praktisk handlingsvirkelighed, altså en social, observerbar virkelighed. Hvad enten vi taler om sjælesorg, babysalmesang, gudstjenester i kirken, i skoven eller på facebook, eller kirkemedlemskab, ja, så er der tale om en observerbar social, menneskelig virkelighed. For at undersøge den må Praktisk teologi naturligvis anvende de metoder og metodologiske overvejelser, som er udviklet og tilpasset det at studere en sådan virkelighed. Og de er først og fremmest udviklet inden for andre fagområder, ikke mindst samfundsvidenskaberne, men også andre humanistiske fag. At anvende metoder udviklet inden for rammerne af andre videnskabelige fagområder er ikke specielt for Praktisk teologi – det gør også andre teologiske discipliner, både eksegetiske, historiske og systematiske fag. At Praktisk teologi anvender metoder, som er særlig fremtrædende inden for samfundsvidenskaberne, som kvalitative interviews, spørgeskemaundersøgelser eller noget andet, gør ikke Praktisk teologi til en form for samfundsvidenskab. Praktisk teologi anvender denne type metoder med teologiske spørgsmål og problemstillinger for øje, med henblik på at udforske praksisser, social virkelighed, som teologisk betydningsfulde og produktive. Empiriske studier er i denne sammenhæng også teologiske studier – det er måder at afdække teologisk betydningsfulde praksisser på, og i kraft af det er det i sig selv teologisk arbejde. Det er en integreret del af teologien.

Der er i og for sig ikke noget afgørende nyt i at anse beskæftigelse med en empirisk virkelighed for en del af teologien, især ikke ved en teologisk institution med en stærk fænomenologisk tradition. Praktisk teologi insisterer på at gøre dette systematisk og metodisk velfunderet, i lighed med de samfundsvidenskaber og humanvidenskaber, som anvender lignende metoder. Kun på den måde kan praktisk-teologiske indsigter indgå i en bredere videnskabelig samtale om samtidskristendom og -religion – nationalt og internationalt.

Forskning

Tre aktuelle, større projekter inden for Praktisk teologi kan bruges til at illustrere nogle mere generelle pejlemærker for vejen fremover:

For tiden er et større forskningsprogram om “Død, minde og reli-

Fig. 3. Islev kirke, der blev indviet i 1970, er tegnet af arkitekturparret Inger og Johannes Exner. Kirkerummet danner ramme om den helt grundlæggende kirkelige praksis, nemlig gudstjenesten. Men har kirkerummet og kirkebygningen betydning i sig selv? Kan den sige os noget om Gud? I sin ph.d.-afhandling om "Kirkearkitektur som erkendelsesvej" (2018) har Line Marschner på en lærerig måde behandlet dette problemkompleks med udgangspunkt i netop Inger og Johannes Exners kirkebygninger.

gion" forankret ved sektionen, med Ulla Schmidt som projektleder. Her undersøges aktuelle kommunikations- og praksisformer knyttet til død og minde, med særlig vægt på, hvilken rolle religiøse ressourcer spiller. Flere forhold ved dette projekt peger også mere generelt fremover: Som et samarbejde mellem Aarhus Universitet og Folkekirkens Videns- og Udviklingscenter er programmet et godt eksempel på de nye samarbejdsrelationer, der blev etableret med oprettelsen af MSO-professoratet i Praktisk teologi i 2014. Programmet er dermed også et eksempel på det frugtbare i forskningssamarbejde mellem universitetsmiljø og samfundsaktører. Det arbejder med et område, der står helt centralt i folkekirkens virksomhed, nemlig begravelser/bisættelser og gravsteder/kirkegårde. Men det har også opmærksomhed rettet mod, at dette samtidig også er et område, hvor der i stor grad udfoldes 'levet religion', og hvor nye måder at forholde sig til død, afsked, minde og glemsel på formes – både i samspil og modspil med folkekirkens stærke traditioner. Således er det en måde at udforske møder og grænseflader mellem 'officiel', kirkelig og levet, individuel religion og religiøsitet på. For det tredje står udforskning af forskellige former for praksisser centralt, hvad enten det er de meget traditionelle praksisser som begravelse forrettet af folkekirkens præst, eller nye praksisser som halloween-gudstjenester, eller individualiserede praksisser i tilknytning til mindesteder i hjemmet (fig. 4).

Det andet projekt integrerer databaseforsknings- og digitale metoder som *text mining* i Praktisk teologi. Hermed indgår Praktisk teologi i en stigende interesse for og fokus på at integrere databaseforskning og digitale metoder i humanistisk forskning med henblik på at kunne udnytte og håndtere de store datamængder, som er tilgængelige ved elektronisk lagring. Projektet er indledt som et ph.d.-projekt på religionsvidenskab med Kirstine Helboe Johansen som hovedvejleder og drejer sig om en undersøgelse af danske prædikener i perioden 2011-2016. Projektet er opstået i samarbejde mellem Religionsvidenskab, Digital humaniora og

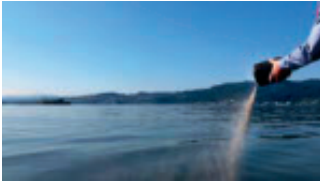
Praktisk teologi og åbner helt nye muligheder for at udfordre og supplere klassisk tekstarbejde med computationelle tilgange og metoder. Det igangværende ph.d.-projekt fokuserer på forholdet mellem samfund og kirke, således som det fremstår i prædikenerne, men med en teologisk interesse kan man senere afdække forhold mellem evangelietekst og prædiken, fortolkning af klassiske dogmatiske begreber som kristologi eller skabelsesteologi eller f.eks. undersøge herskende helligdagsteologier.

Det tredje projekt er et nyligt oprettet internationalt netværk, Consortium for International Surveys on Congregations (CISC), med netværksfinansiering fra Det Frie Forskningsråd for Kultur og Kommunikation – også dette ledet fra Praktisk teologi ved Ulla Schmidt. Netværket omfatter ledende forskere primært i religionssociologi og praktisk teologi i Europa og USA, og det skal udvikle og gennemføre store surveyundersøgelser af menigheder i de enkelte lande. Ved at undersøgelserne skabes over samme 'læst', bliver det muligt at sammenligne på tværs af landegrænser og sammenligne også på tværs af trossamfund. Undersøgelserne skal give viden om, hvad der kendetegner menigheder, når det gælder organisering, deltagelse, virksomhed og interaktion med andre aktører i samfund og kultur, og på den måde give viden om lokalt organiseret religiøsitet, som vi ved er en helt central faktor i religion og religiøsitet i et samfund. – Dette projekt er dels et eksempel på vægten på at udvikle og styrke internationalt og tværfagligt samarbejde; på at undersøge folkekirken i sammenhæng med andre trossamfund; og på at undersøge sociale udtryksformer for religion og religiøsitet.

Grunduddannelse og undervisning

Praktisk teologis ændrede profil med vægt på bredde i forskningsgenstanden – fra klassiske pastoralteologiske felter til levende religion uden for og på kanten af kirken; på en forståelse af praksis som en teologisk vidensform; og på et varieret spektrum af empiriske forskningsmetoder – har også indflydelse på den måde, hvorpå faget indgår i den teologiske uddannelse. Det understøttes af en central ændring, der har gjort Praktisk teologi til obligatorisk fag på både bacheloruddannelsen og kandidatuddannelsen. Som et af de teologiske kernefag hører Praktisk teologi nødvendigvis med på alle niveauer af den teologiske uddannelse.

En praktisk-teologisk arbejds måde vil på den måde blive integreret tidligt i studiet, parallelt med de øvrige teologiske kernefag, og den vil indgå som en integreret del af teologisk arbejds måde og ikke som noget,

Fig. 4. I dag bliver flere stedt til hvile ved askespredning. Hvad fortæller det om forståelse af død, den døde, og hvad der er efter døden? Spredning af afdødes aske er en af de nye praksisser i forbindelse med død og begravelse, som forskningsprogrammet om "Død, minde og religion" tager op til undersøgelse.

der først kommer i anvendelse mod slutningen af studiet som en slags 'appliceret teologi' til praktisk virkelighed.

Undervisningen i Praktisk teologi vil fortsat tage højde for kandidaternes fremtidige arbejdsmarked og derfor have tyngdepunkt i en folkekirkelig kontekst og i klassiske kirkelige udtryksformer; men undervisningen vil samtidig lægge vægt på at uddanne de studerende til at arbejde med praksis som en teologisk videns- og udtryksform, som rækker ud over den kirkelige kontekst. Her vil også mødet mellem friere religiøse praksisformer og kirkelige og religiøse institutioner blive inddraget.

En anden tendens, der gør sig gældende, er udvikling af praktikforløb med en tydeligere profil som en del af et samlet akademisk studium, hvor der stadig arbejdes med teologiske fag som akademiske discipliner, men hvor dette gøres inden for rammen af praktisk arbejdsliv

og arbejdssituationer, så man ser, på hvilke måder teologisk akademisk viden og faglighed kan bringes i spil og gensidig refleksion i møde med praktisk arbejdsvirkelighed og arbejdsopgaver. Studerende lærer her at reflektere over, analysere og fortolke sider ved konkret arbejdsvirkelighed og arbejdsopgaver i lys af deres tilegnede teologiske faglighed bredt forstået, eksempelvis dogmatiske emner, eksegetisk arbejde eller indsigt i klassiske og nyere kirkelige udtryksformer. Det vil give kandidater, som er i stand til at reflektere teologisk kritisk og konstruktivt over konkrete udfordringer, fra brede samfundsmæssige spørgsmål til nære, konkrete arbejdssituationer.

Ulla Schmidt (f. 1966), professor MSO, Dr. Theol.